

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Петришин Ярослав Михайлович

УДК 32:327(4-191.2:477)«2014/2021»

ДИСЕРТАЦІЯ

**УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИНАХ
ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(2014 – 2022)**

032 «Історія та археологія»

Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Я.М. Петришин

Науковий керівник:

Футала Василь Петрович

доктор історичних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Петришин Я. М. Українська держава в зовнішньополітичних доктринах праворадикальних партій Центрально-Східної Європи (2014–2022). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2026.

У дисертаційній роботі узагальнено сучасні наукові підходи до вивчення ставлення праворадикальних партій країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) до Української держави у роки російсько-української війни. Проаналізовано основні концептуальні моделі інтерпретації правого радикалізму, запропоновані українською та західною історико-політологічною думкою. Досліджено еволюцію праворадикальних рухів у постсоціалістичних державах крізь призму трансформацій політичних режимів, партійних систем. Розглянуто соціально-економічні, культурні та історико-політичні чинники, що сприяли інституціоналізації праворадикальних партій у зазначеному регіоні. Узагальнено досвід їхнього функціонування в умовах демократичної конкуренції та політичної маргіналізації. Проаналізовано програмні документи, публічну риторику та електоральні стратегії праворадикальних сил, що стосуються Української держави. Констатовано наявність спільних рис у діяльності праворадикальних партій попри національні відмінності. Розглянуто вплив євроінтеграційних процесів і наднаціональних інституцій на ідеологічні трансформації праворадикальних рухів у питанні ставлення до Української держави. Проаналізовано роль міграційного чинника та питань безпеки у формуванні їхнього політичного порядку денного. Досліджено взаємодію праворадикальних партій з іншими політичними силами кожної з держав Центрально-Східної Європи. Показано значення медійного простору у поширенні праворадикальної ідеології, доведено актуальність комплексного порівняльного підходу до вивчення цього феномену.

Уперше в українській історіографії: комплексно проаналізовано зовнішньополітичні доктрини праворадикальних партій Центрально-Східної Європи крізь призму «українського питання», російсько-української війни; виявлено і типологізовано наративи щодо України, які формували праворадикальні партії країн ЦСЄ у своїх програмах, маніфестах, заявах і виборчих кампаніях; окреслено динаміку ставлення праворадикалів ЦСЄ до України, з урахуванням ключових зовнішньополітичних подій – анексії Криму, війни на Донбасі, підписання Угоди про асоціацію з ЄС; проведено порівняльний аналіз риторики праворадикальних партій щодо України та Росії у семи країнах ЦСЄ – Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині; оцінено вплив праворадикальних сил на ухвалення зовнішньополітичних рішень урядами країн регіону, включно з позиціями щодо санкцій проти Російської Федерації (РФ), підтримки України, відносин із НАТО; досліджено канали поширення проросійських меседжів через праворадикальні партії ЦСЄ, а також форми залучення їх до російських інформаційно-пропагандистських кампаній; введено до наукового обігу корпус оригінальних джерел, зокрема партійних програм, виступів у національних парламентах і Європарламенті, інтерв'ю лідерів, партійних декларацій.

Досліджено вплив російсько-української війни на трансформацію зовнішньополітичних пріоритетів праворадикальних партій країн Центрально-Східної Європи. Розглянуто європейську кризу безпеки як системний чинник перегляду традиційних геополітичних орієнтацій праворадикального спектра. Проаналізовано зміну ставлення праворадикальних партій до Російської Федерації, досліджено роль євроатлантичної інтеграції у формуванні їхньої зовнішньополітичної риторики. Встановлено зв'язок між внутрішньополітичними процесами та корекцією зовнішньополітичних позицій праворадикальних партій регіону. Констатовано зростання значення безпекової проблематики у програмних документах і публічних заявах цих політичних сил. Розглянуто вплив електоральної конкуренції на адаптацію зовнішньополітичних наративів правого радикалізму, а також проаналізовано співвідношення ідеологічної послідовності та політичного прагматизму у зовнішній політиці. Досліджено особливості їхньої позиції щодо війни в Україні в різних

національних контекстах. Показано, що російсько-українська війна стала каталізатором ідеологічної диференціації праворадикального табору. Доведено, що зовнішньополітичні орієнтації праворадикальних партій зазнають динамічних змін під впливом кризових явищ. Встановлено необхідність комплексного аналізу поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників.

Проаналізовано теоретичні засади конструювання образу України та українців у партійній ідеології та політичній риториці праворадикальних партій країн Центрально-Східної Європи (досліджено специфіку формування уявлень про Україну в дискурсі праворадикальних партій Центрально-Східної Європи). Розглянуто вплив історичної пам'яті, національних міфів і колективних травм на образотворення України у зовнішньополітичних наративах. Проаналізовано програмні документи праворадикальних партій з метою виявлення домінантних інтерпретацій ролі України в європейській політиці. Досліджено публічні виступи та медійну риторику лідерів праворадикальних сил. Встановлено зв'язок між ідеологічними засадами правого радикалізму та способом репрезентації України як міжнародного актора. Констатовано, що образ України формується під впливом поточних безпекових викликів і геополітичних змін. Розглянуто роль російсько-української війни у трансформації зовнішньополітичних уявлень праворадикалів. Проаналізовано співвідношення негативних, нейтральних і інструменталізованих образів України у праворадикальному дискурсі, досліджено використання української тематики у внутрішньополітичній боротьбі праворадикальних партій. Показано значення європейської кризи безпеки для переосмислення міжнародної позиції України. Доведено, що образ України нерідко слугував маркером ставлення праворадикалів до ЄС і НАТО. Встановлено необхідність комплексного дискурсивного аналізу зовнішньополітичних наративів.

Досліджено еволюцію ставлення праворадикальних сил до ключових подій російсько-українського протистояння. Розглянуто вплив анексії Криму на формування їхніх зовнішньополітичних наративів. Проаналізовано позиції праворадикальних партій щодо війни на Донбасі у контексті регіональної безпеки. Досліджено ставлення цих політичних сил до санкційної політики ЄС,

США проти Російської Федерації. Встановлено зв'язок між ідеологічними засадами правого радикалізму та оцінкою міжнародно-правових аспектів конфлікту. Розглянуто позиції праворадикалів щодо перспектив членства України в Європейському Союзі, проаналізовано їхнє ставлення до інтеграції України в НАТО як елементу європейської системи безпеки. Досліджено вплив внутрішньополітичних чинників на формування зазначених позицій. Показано роль історичної пам'яті та національних інтересів у трактуванні українського питання. Доведено, що праворадикальні партії по-різному інтерпретують відповідальність Росії за агресію проти України.

Проаналізовано роль медіа як ключового інструменту впливу праворадикальних політичних партій на формування громадської думки, досліджено специфіку дискурсивних стратегій у країнах Центрально-Східної Європи. Розглянуто ідеологічні засади, що визначають характер їхньої комунікації щодо зовнішньополітичних питань. Проаналізовано використання символів, метафор і наративів у риториці праворадикалів щодо України. Досліджено пропагандистські механізми спрощення складних міжнародних процесів у масовій комунікації, встановлено взаємозв'язок між партійною ідеологією та медійними стратегіями впливу на електорат. Констатовано зростання значення цифрових платформ і соціальних мереж у поширенні праворадикальних наративів, розглянуто роль альтернативних і маргінальних медіа у трансляції образів України. Проаналізовано вплив російсько-української війни на інтенсифікацію інформаційних кампаній праворадикального спрямування. Досліджено використання теми України у внутрішньополітичній боротьбі та мобілізації протестного електорату, а також показано значення дезінформації та напівправдивих повідомлень у формуванні упереджених уявлень. Доведено, що праворадикальні партії активно адаптували свої комунікативні стратегії до національних інформаційних контекстів.

У дисертації розглянуто теоретичні моделі взаємодії між урядовими інституціями та опозиційними політичними силами. Досліджено специфіку впливу праворадикальних партій на ухвалення зовнішньополітичних рішень у країнах Центрально-Східної Європи. Розглянуто роль коаліційної політики у

трансляції праворадикальних позицій на урядовий рівень. Проаналізовано інституційні механізми парламентського впливу праворадикальних сил. Досліджено участь праворадикалів у формуванні публічного порядку денного щодо України. Встановлено зв'язок між електоральною підтримкою праворадикальних партій та корекцією урядових зовнішньополітичних курсів. Констатовано, що питання України стало чутливим індикатором внутрішньополітичного балансу, розглянуто вплив російсько-української війни на зростання політичної ваги безпекової проблематики. Проаналізовано взаємодію праворадикальних сил із традиційними партіями щодо українського питання. Досліджено непрямі канали впливу, зокрема через медіа та громадську думку, показано значення парламентських дебатів і резолюцій у формуванні позицій щодо України. Доведено необхідність диференційованого підходу до оцінки впливу праворадикалів у різних країнах регіону. Встановлено, що ступінь їхнього впливу залежить від політичної конфігурації влади.

Узагальнено наукові підходи до аналізу транснаціональних політичних зв'язків праворадикальних партій держав центрально-Східної Європи. Проаналізовано концепції політичних мереж і неформальних взаємодій у сучасній міжнародній політиці. Досліджено специфіку контактів праворадикальних партій Центрально-Східної Європи з проросійськими політичними силами. Розглянуто роль неурядових організацій як каналів ідеологічного та комунікаційного впливу. Досліджено спільні ідеологічні наративи, що слугують підґрунтям для взаємодії. Встановлено значення антизахідної та євроскептичної риторики у формуванні цих зв'язків. Констатовано використання тематики «традиційних цінностей» як спільного дискурсивного поля. Розглянуто участь представників праворадикальних партій у міжнародних форумах і неформальних заходах проросійського спрямування, проаналізовано роль медійних і експертних платформ у підтримці відповідних контактів. Досліджено фінансові, інформаційні та організаційні аспекти взаємодії. Показано вплив російсько-української війни на інтенсифікацію або трансформацію цих зв'язків. Доведено необхідність критичного підходу до

оцінки публічних і латентних форм співпраці. Встановлено значні міжкраїнні відмінності у характері контактів.

Ключові слова: праворадикальні партії, Центрально-Східна Європа, Українська держава, Росія, зовнішньополітичні доктрини, російсько-українська війна, окупація Криму, європейська безпекова криза, санкції, євроскептицизм, антизахідна риторика, образ України, політичний дискурс, медійні стратегії, ЄС, НАТО.

ABSTRACT

Petryshyn Y. M. The Ukrainian State in the Foreign Policy Doctrines of Far-Right Parties in Central and Eastern Europe (2014–2022). – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 032 History and Archaeology. Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2026.

The dissertation generalizes contemporary scholarly approaches to the study of far-right parties in the countries of Central and Eastern Europe. It analyzes the main conceptual models for interpreting right-wing radicalism proposed by Ukrainian and Western historical and political science scholarship. The evolution of far-right movements in post-socialist states is examined through the prism of transformations of political regimes and party systems. Socio-economic, cultural, and historical-political factors that contributed to the institutionalization of far-right parties in the region are considered. The experience of their functioning under conditions of democratic competition and political marginalization is generalized. Programmatic documents, public rhetoric, and electoral strategies of far-right forces concerning the Ukrainian state are analyzed. The presence of common features in the activities of far-right parties despite national differences is established. The impact of European integration processes and supranational institutions on the ideological transformations of far-right movements is examined. The role of migration factors and security issues in shaping their political agenda is analyzed. The interaction of far-right parties with political forces in each of the states of Central and Eastern Europe is investigated. The significance of the media space in disseminating far-right ideology is demonstrated. The relevance of a comprehensive comparative approach to the study of this phenomenon is substantiated.

For the first time in Ukrainian historiography, this study provides a comprehensive analysis of the foreign policy doctrines of far-right parties in Central and Eastern Europe (CEE) through the lens of the «Ukrainian question» and the Russo-Ukrainian war. The research identifies and typologizes narratives concerning Ukraine that were promoted by far-right parties in CEE countries through their programs,

manifestos, statements, and electoral campaigns. The dynamics of CEE far-right parties' attitudes toward Ukraine in 2014–2021 are outlined, taking into account key foreign policy events such as the annexation of Crimea, the war in Donbas, and the signing of the EU Association Agreement. A comparative analysis of far-right parties' rhetoric regarding Ukraine and Russia was conducted across seven CEE countries, including Poland, Hungary, the Czech Republic, Slovakia, Bulgaria, Romania, and Serbia. The study assesses the influence of far-right forces on the adoption of foreign policy decisions by regional governments, including positions on sanctions against Russia, support for Ukraine, and relations with NATO. Channels for the dissemination of pro-Russian messages through CEE far-right parties, as well as forms of their involvement in Russian information and propaganda campaigns, were investigated. The research introduces a corpus of original sources into scholarly circulation, including party programs, speeches in national parliaments and the European Parliament, leader interviews, and party declarations.

The impact of the Russo-Ukrainian war on the transformation of foreign policy priorities of far-right parties in CEE countries is examined. The European security crisis is considered as a systemic factor prompting a reassessment of traditional geopolitical orientations of the far-right spectrum. Changes in far-right parties' attitudes toward the Russian Federation are analyzed, and the role of Euro-Atlantic integration in shaping their foreign policy rhetoric is explored. A link between domestic political processes and adjustments in the foreign policy positions of regional far-right parties is established. An increase in the significance of security issues in programmatic documents and public statements of these political forces is documented. The influence of electoral competition on the adaptation of far-right foreign policy narratives, as well as the balance between ideological consistency and political pragmatism, is analyzed. Specific positions of far-right parties regarding the war in Ukraine across different national contexts are investigated. It is shown that the Russo-Ukrainian war acted as a catalyst for ideological differentiation within the far-right camp. The study demonstrates that the foreign policy orientations of far-right parties

undergo dynamic changes under the influence of crisis events. The necessity of a comprehensive analysis combining both external and internal factors is established.

The theoretical foundations of constructing the image of Ukraine and Ukrainians in the party ideology and political rhetoric of far-right parties in Central and Eastern European (CEE) countries have been analyzed, with a focus on the specifics of how perceptions of Ukraine are formed within far-right discourse in the region. The influence of historical memory, national myths, and collective traumas on the representation of Ukraine in foreign policy narratives has been examined. Programmatic documents of far-right parties have been analyzed to identify dominant interpretations of Ukraine's role in European politics. Public speeches and media rhetoric of far-right leaders have also been investigated. A link between the ideological principles of right-wing radicalism and the ways Ukraine is represented as an international actor has been established. It has been noted that the image of Ukraine is shaped by current security challenges and geopolitical changes. The role of the Russo-Ukrainian war in transforming far-right foreign policy perceptions has been examined. The relationship between negative, neutral, and instrumentalized images of Ukraine in far-right discourse has been analyzed, as well as the use of Ukrainian-related topics in domestic political competition. The significance of the European security crisis for reassessing Ukraine's international position has been demonstrated. It has been shown that the image of Ukraine often serves as a marker of far-right parties' attitudes toward the EU and NATO. The necessity of a comprehensive discursive analysis of foreign policy narratives has been established.

The evolution of far-right parties' attitudes toward key events in the Russo-Ukrainian confrontation has been studied. The impact of the annexation of Crimea on the formation of their foreign policy narratives has been considered. The positions of far-right parties regarding the war in Donbas have been analyzed in the context of regional security. Their attitudes toward the sanctions policies of the EU and the USA against the Russian Federation have been examined. A connection between the ideological principles of right-wing radicalism and assessments of the international legal aspects of the conflict has been established. Far-right positions regarding

Ukraine's prospects for EU membership have been analyzed, as well as their attitudes toward Ukraine's integration into NATO as part of the European security system. The influence of domestic political factors on the formation of these positions has been studied. The role of historical memory and national interests in shaping the Ukrainian question has been demonstrated. It has been shown that far-right parties interpret Russia's responsibility for aggression against Ukraine in varying ways.

The role of the media as a key instrument of influence by far-right political parties on public opinion formation has been analyzed, and the specifics of discursive strategies in Central and Eastern European (CEE) countries have been examined. The ideological foundations that determine the nature of their communication on foreign policy issues have been considered. The use of symbols, metaphors, and narratives in far-right rhetoric regarding Ukraine has been analyzed. Propaganda mechanisms simplifying complex international processes in mass communication have been investigated, and the relationship between party ideology and media strategies for influencing the electorate has been established. The increasing significance of digital platforms and social media in disseminating far-right narratives has been noted, and the role of alternative and marginal media in transmitting images of Ukraine has been explored. The impact of the Russo-Ukrainian war on the intensification of far-right information campaigns has been examined. The use of the Ukrainian topic in domestic political competition and the mobilization of protest electorates has been analyzed, as well as the importance of disinformation and half-truths in shaping biased perceptions. It has been demonstrated that far-right parties actively adapted their communication strategies to national information contexts.

The dissertation considers theoretical models of interaction between government institutions and opposition political forces. The specifics of far-right parties' influence on foreign policy decision-making in CEE countries have been investigated. The role of coalition politics in transmitting far-right positions to the government level has been examined. Institutional mechanisms of parliamentary influence by far-right forces have been analyzed. The participation of far-right actors in shaping the public agenda on Ukraine has been studied. A link between electoral support for far-right parties and

adjustments in government foreign policy courses has been established. It has been noted that the Ukrainian issue has become a sensitive indicator of the domestic political balance, and the impact of the Russo-Ukrainian war on increasing the political weight of security issues has been considered. Interactions between far-right forces and traditional parties regarding the Ukrainian question have been analyzed. Indirect channels of influence, including media and public opinion, have been investigated, and the significance of parliamentary debates and resolutions in shaping positions on Ukraine has been shown. The necessity of a differentiated approach to assessing far-right influence in different countries of the region has been demonstrated. It has been established that the degree of their influence depends on the political configuration of power.

Scientific approaches to the analysis of transnational political connections of far-right parties in Central and Eastern European (CEE) states have been generalized. Concepts of political networks and informal interactions in contemporary international politics have been analyzed. The specifics of contacts between CEE far-right parties and pro-Russian political forces have been examined. The role of non-governmental organizations as channels of ideological and communicative influence has been considered. Both institutional and non-institutional forms of cooperation between these actors have been analyzed. Shared ideological narratives serving as the basis for interaction have been investigated. The significance of anti-Western and Eurosceptic rhetoric in shaping these connections has been established. The use of the “traditional values” theme as a shared discursive field has been noted. The participation of far-right party representatives in international forums and informal pro-Russian events has been examined, as well as the role of media and expert platforms in supporting these contacts. Financial, informational, and organizational aspects of interaction have been studied. The impact of the Russo-Ukrainian war on the intensification or transformation of these connections has been demonstrated. The necessity of a critical approach to evaluating both public and latent forms of cooperation has been substantiated. Significant cross-national differences in the nature of these contacts have been identified.

Keywords: far-right parties, Central and Eastern Europe, Ukrainian state, Russia, foreign policy doctrines, Russo-Ukrainian war, annexation of Crimea, European security crisis, sanctions, Euroscepticism, anti-Western rhetoric, image of Ukraine, political discourse, media strategies, EU, NATO.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. **Петришин Я.** Австрійська партія свободи: популістська риторика, електоральна стратегія (2014–2019). Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 91. Том 2. С. 25-30. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-2-4>

2. **Петришин Я.** Передвиборчі кампанії праворадикальних та правопопулістських партій до парламенту Польщі (2015–2023): український контекст. Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 92. Том 2. С. 35-43. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-2-5>

3. **Петришин Я.** Український чинник у зовнішньополітичній програмі партії «Йоббік» (2014–2022) Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2025. – Вип. 94. Том 2. С. 21-28. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-2-3>

4. **Петришин Я.** Теоретико-методологічні засади вивчення української держави в зовнішньополітичних доктринах праворадикальних партій Центрально-східної Європи (2014–2021). Zaporizhzhia Historical Review. 2025. Vol. 11(63). С. 266 – 274. DOI <https://doi.org/10.26661/zhv-2025-11-63-29>

Статті у наукових фахових виданнях України

1. **Петришин Я.** Ідеї націоналізму у програмах політичних партій Центрально-Східної Європи. Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки. Том IV / [Ред.: В. Ільницький, М. Галів]. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2026. С. 107–116.

2. **Петришин Я.** Електоральна підтримка праворадикальних партій: порівняльний аналіз країн Центрально-Східної Європи. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XX: Між дисциплінами: простори взаємодії у науці, мистецтві та освіті / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2026. С. 115–121.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ADS – Action des Forces Opérationnelles (Франція)
- AfD – Alternative für Deutschland (Альтернатива для Німеччини)
- AUR – Alianța pentru Unirea Românilor (Румунія)
- BZÖ – Bündnis Zukunft Österreich (Австрія)
- CasaPound – CasaPound Italia
- DF – Dansk Folkeparti (Данська народна партія)
- DN – Democracia Nacional (Іспанія)
- DSSS – Dělnická strana sociální spravedlnosti (Чехія)
- EKRE – Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (Естонія)
- EL – Elliniki Lysi (Грецьке рішення)
- FdI – Fratelli d'Italia (Брати Італії)
- FN / RN – Rassemblement National (Національне об'єднання, Франція)
- FN Italia – Forza Nuova
- FPÖ – Freiheitliche Partei Österreichs (Австрійська партія свободи)
- FrP – Fremskrittspartiet (Партія прогресу, Норвегія)
- FvD – Forum voor Democratie (Нідерланди)
- GD – Golden Dawn (Золотий світанок, Греція)
- GUD – Groupe Union Défense (Франція)
- HSP – Hrvatska stranka prava (Хорватія)
- LLRA – Lietuvos lenkų rinkimų akcija (Литва)
- LN – Lega Nord / Lega (Ліга, Італія)
- ĽSNS – Ľudová strana Naše Slovensko (Наша Словаччина)
- NA – Nacionālā apvienība (Латвія)
- NB – Nye Borgerlige (Нові праві, Данія)
- ND – Nordiska motståndsrörelsen (Північний рух опору)
- NPD – Nationaldemokratische Partei Deutschlands (Націонал-демократична партія Німеччини)
- ONR – Obóz Narodowo-Radykalny (Польща)

PiS – Prawo i Sprawiedliwość (Право і справедливість, Польща)

PRM – Partidul România Mare (Румунія)

PS – Perussuomalaiset (Справжні фіни)

PVV – Partij voor de Vrijheid (Нідерланди)

Republika – Hnutie Republika (Словаччина)

SD – Sverigedemokraterna (Шведські демократи)

SDS – Srpska demokratska stranka (Боснія і Герцеговина)

SNS – Slovenská národná strana (Словацька національна партія)

SPD – Svoboda a přímá demokracie (Чехія)

SRS – Srpska radikalna stranka (Сербська радикальна партія)

VB – Vlaams Belang (Фламандський інтерес, Бельгія)

ВНП – валовий національний продукт

ЄК – Європейська комісія

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗП – зовнішня політика

ЛП – ліві партії

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

НУО – неурядова організація

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПР – праворадикалізм

ПРП – праворадикальні партії

ЦСЄ – Центральна-Східна Європа

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	8
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	26
1.1. Історіографія проблеми	26
1.2. Джерельна база дисертації.....	47
1.3. Методологія наукової роботи.....	57
РОЗДІЛ 2. ПОШИРЕННЯ ПРАВОРАДИКАЛЬНОГО РУХУ В ДЕРЖАВАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.): ІДЕОЛОГІЯ, ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ЗДОБУТКИ	72
РОЗДІЛ 3. ПРАВОРАДИКАЛЬНИЙ РУХ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА ТА «УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ»: ІДЕОЛОГІЯ, РИТОРИКА, ПРАКТИКА.....	92
3.1. Праворадикали Польщі в умовах виборчих кампаній: український контекст.....	92
3.2. Бачення праворадикалами Польщі українсько-польських відносин.....	102
РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА У ДИСКУРСІ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНИ.....	116
4.1. «Українське питання» у виборчих кампаніях	

праворадикальних партій Чехії та Словаччини.....	116
4.2. Політизація «українського питання» у середовищі праворадикалів Чехії та Словаччини.....	140

РОЗДІЛ 5. ПРАВОРАДИКАЛЬНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ В УГОРЩИНІ ТА ЙОГО ВІЗІЯ «УКРАЇНСЬКОГО

ПИТАННЯ».....	154
5.1. Електоральні стратегії праворадикальних партій та їх позиція щодо України.....	154
5.2. Україна та українці у світоглядній матриці праворадикалів Угорщини.....	168

ВИСНОВКИ.....	180
----------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185
--	------------

ДОДАТОК А.....	219
-----------------------	------------

ВСТУП

Актуальність дослідження зовнішньополітичних доктрин праворадикальних партій Центрально-Східної Європи у 2014–2022 рр. зумовлена трансформацією безпекової архітектури регіону внаслідок російсько-української війни, зростанням антиглобалістських та антиєвропейських настроїв, а також посиленням ролі радикальних політичних суб'єктів у формуванні державної політики. У зазначений період праворадикали дедалі активніше впливали на національні дискурси щодо НАТО, ЄС, Росії та України, транлюючи альтернативні геополітичні візії, що часто суперечили офіційним урядовим курсам. Їхні політичні програми містили елементи євроскептицизму, ксенофобії, традиціоналізму, проросійської або ж нейтралістської риторики, яка ставала привабливою для частини електорату, дезорієнтованого пандемією, кризами та інформаційною війною.

Значна кількість праворадикальних партій Центрально-Східної Європи або входила до парламентів, або впливала на урядові коаліції, що дозволяло їм імплементувати зовнішньополітичні меседжі у практичні рішення. Їхній вплив було особливо помітно у питаннях санкцій проти Росії, підтримки України, міграційної політики та безпеки східного флангу НАТО. Ідеологічне тяжіння частини цих сил до Російської Федерації формувало внутрішній фронт європейської вразливості у протистоянні з агресором. Дослідження їхніх доктрин дозволяє виявити механізми політичної легітимації авторитаризму, імперських наративів та антиєвропейських стратегій.

Увага до Центрально-Східної Європи як до буферної зони між Заходом і Росією надає особливої ваги аналізу праворадикальних позицій щодо України як держави, що протистоїть російській збройній агресії. Водночас дисертаційна робота дозволяє оцінити потенціал демократичної резистентності європейських суспільств перед впливом внутрішніх екстремістських сил. Актуальність посилюється на тлі постійного зростання виборчої підтримки таких партій, їх

здатності адаптувати риторику до ситуацій (війна, пандемія, енергетична криза) та використовувати інструменти гібридної війни.

Актуальність дисертаційної роботи посилює факт того, що праворадикали Центрально-Східної Європи дедалі частіше виступали рупором дезінформаційних кампаній та провідниками прокремлівських меседжів у структурах Європейського Союзу (ЄС). Аналіз зовнішньополітичного виміру їхніх програм та практичної діяльності відкриває шлях до розуміння глибинних криз довіри до традиційних еліт і викликів для системної безпеки Європи. Наукова робота також уможлиблює оцінку структурної уразливості демократичних режимів до популістських впливів у сфері міжнародних відносин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами темами. Дисертація виконана також у рамках науково-дослідницької роботи кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Суспільно-політичні, економічні, правові, культурно-освітні та релігійні процеси на західних землях України (XVIII–XXI ст.)».

Метою дисертаційного дослідження є всебічний аналіз змісту, еволюції та функцій зовнішньополітичних доктрин праворадикальних партій Центрально-Східної Європи в контексті їхнього ставлення до України, української державності та російсько-української війни у 2014–2022 роках, з метою виявлення ідеологічних наративів, моделей політичної поведінки, а також впливу цих сил на формування суспільної думки та зовнішньополітичного курсу країн регіону.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати теоретико-методологічні підходи до вивчення функціонування праворадикальних партій в історичній науці;
- визначити основні ознаки, структурні характеристики та ідеологічні засади діяльності праворадикальних партій країн Центрально-Східної Європи у досліджуваний період;

– дослідити трансформацію зовнішньополітичних орієнтацій праворадикальних партій під впливом російсько-української війни, європейської кризи безпеки та внутрішньополітичних чинників;

– з'ясувати, які образи України та її міжнародної позиції конструюються у зовнішньополітичних доктринах і риторичі праворадикалів Центрально-Східної Європи;

– встановити позиції праворадикальних партій щодо анексії Росією Криму, війни на Донбасі, санкцій проти РФ, членства України в ЄС і Північноатлантичному альянсі (НАТО);

– проаналізувати дискурсивні, пропагандистські та медійні стратегії праворадикалів Центрально-Східної Європи у формуванні громадської думки щодо України в національних інформаційних просторах;

– визначити ступінь впливу праворадикальних сил на зовнішньополітичні рішення урядів Центрально-Східної Європи щодо України;

– виявити зв'язки між праворадикальними партіями регіону та проросійськими політичними силами, а також неурядовими організаціями.

Об'єкт дослідження – праворадикальні політичні партії країн Центрально-Східної Європи як суб'єкти зовнішньополітичного дискурсу та впливу.

Предмет дослідження – зміст, особливості та еволюція зовнішньополітичних доктрин та практик праворадикальних партій Центрально-Східної Європи у 2014–2022 рр., зокрема їхнє ставлення до української державності, російсько-української війни, а також вплив на формування національної зовнішньої політики щодо України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 2014–2022 роки. Нижня межа визначається перемогою Революції гідності в Україні, анексією Криму Росією та російською збройною агресією на Донбасі, а верхня – початком повномасштабної війни Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 р. Наукова робота передбачає епізодичне вихід за межі встановлених хронологічних рамок дисертації, що зумовлено необхідністю реконструкції цілісного контексту формування уявлень про місце та роль Української держави

в зовнішньополітичних доктринах праворадикальних партій Центрально-Східної Європи у 2014–2022 рр.

Географічні межі дисертації охоплюють територію України та країн Центрально-Східної Європи. У рамках наукової роботи термін «Центрально-Східна Європа» застосовується у звуженому значенні та охоплює такі держави як Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина (країни Вишеградської групи). Подібний концептуальний підхід зумовлений аналітико-інституційною логікою дослідження, оскільки саме вищезазначені держави демонстрували відносно подібні траєкторії постсоціалістичної трансформації, євроінтеграційної адаптації та формування партійно-політичних систем наприкінці ХХ ст.

Методи дослідження. У процесі реалізації поставлених у дисертації завдань використано комплекс загальнонаукових, спеціально-історичних та міждисциплінарних методів, а також принципів історичного пізнання, що забезпечують наукову об'єктивність, системність і верифікованість результатів. Ключовими методологічними засадами виступають принципи історизму, об'єктивності, системності та комплексності, які дали змогу розглядати феномен праворадикальних політичних партій у динаміці їх становлення, розвитку та трансформацій у конкретних історичних умовах. Серед методів історичного дослідження застосовано системний (дозволив розглядати праворадикальні партії як цілісні елементи політичних систем європейських держав), компаративний (застосовувався для зіставлення ідеологічних засад, програмних положень та політичних практик праворадикальних партій та громадсько-політичних організацій), структурно-функціональний (використано для аналізу механізмів політичної діяльності цих партій), статистичний (застосовано для аналізу динаміки електоральної підтримки досліджуваної групи партій), контент-аналізу (став інструментом систематичного дослідження програмних документів праворадикальних партій) та ін. методи.

Наукова новизна одержаних результатів.

Уперше в українській історіографії:

– комплексно проаналізовано зовнішньополітичні доктрини праворадикальних партій Центрально-Східної Європи крізь призму «українського питання», російсько-української війни;

– виявлено і типологізовано наративи щодо України, які формували праворадикальні партії країн Центрально-Східної Європи у своїх програмах, маніфестах, заявах і виборчих кампаніях;

– окреслено динаміку ставлення праворадикалів Центрально-Східної Європи до України у 2014–2022 роках, з урахуванням ключових зовнішньополітичних подій – анексії Криму, війни на Донбасі, підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС;

– проведено порівняльний аналіз риторики праворадикальних партій щодо України та Росії у державах Центрально-Східної Європи (зокрема Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині);

– оцінено вплив праворадикальних сил на ухвалення зовнішньополітичних рішень урядами країн регіону, включно з позиціями щодо санкцій проти Росії, підтримки України, відносин із НАТО;

– досліджено канали поширення проросійських меседжів через праворадикальні партії Центрально-Східної Європи, а також форми залучення їх до російських інформаційно-пропагандистських кампаній;

– введено до наукового обігу корпус оригінальних джерел, зокрема партійних програм, виступів у національних парламентах, інтерв'ю лідерів, партійних декларацій.

Уточнено:

– термінологію, яку використовують для характеристики політичних партій досліджуваного спрямування;

– концепцію відносин праворадикалів із владними інституціями Російської Федерації у роки російсько-української війни (2014–2022 рр.).

Набули подальшого розвитку:

– теоретичні підходи до аналізу праворадикалізму у контексті зовнішньої політики країн Центрально-Східної Європи;

- дослідження взаємозв'язку між ідеологією праворадикальних партій та їхньою зовнішньополітичною риторикою;
- уявлення про роль праворадикалів у формуванні суспільної думки щодо Росії та України в регіоні;
- методи порівняльного аналізу політичних дискурсів у країнах Центрально-Східної Європи;
- дослідження впливу гібридної війни та інформаційних кампаній на зовнішньополітичні позиції праворадикальних партій;
- концепції національної ідентичності як чинника формування зовнішньополітичних доктрин праворадикалів;
- аналітичні підходи до вивчення виборчих стратегій праворадикальних партій у Центрально-Східній Європі;
- уявлення про механізми адаптації праворадикальних ідеологій до сучасних викликів безпеці та міжнародних відносин.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертація може стати основою для подальших наукових дискусій щодо сутності та специфіки крайніх правих політичних партій у європейських країнах, у тому числі й Україні, а також теоретико-методологічним фундаментом для прогнозування їх подальшого розвитку. Результати наукового дослідження також можуть бути використані у викладанні навчальних курсів із історії, політології та державного управління.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження були повідомлені й обговорені на: XIII-й Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Утилітарна цінність наукових досліджень (25 жовтня 2022 року); XVI-й Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти (12 квітня 2024 року); XVII-й Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи.

Подолання кризових ситуацій у науці та освіті (10 жовтня 2024 року); II-й Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки» (7 березня 2025 року); XVIII-й Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Методологічні інновації в дослідженнях і викладанні: від теорії до практики» (11 квітня 2025 року); XIX-й Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Людина, суспільство, історія: діалог у гуманітарному просторі» (17 жовтня 2025 року); III -й Міжнародній науково-практичній конференції «Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки» (6 березня 2026 року) та *всеукраїнських наукових конференцій*: I-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання освіти і науки в умовах сучасної російсько-української війни» (10 грудня 2024 року); V-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціокультурні трансформації в Україні XX – XXI ст. і подолання радянської спадщини в освіті, культурі, ментальності (19 лютого 2026 року, м. Переяслав); I-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання освіти і науки в умовах сучасної російсько-української війни» (10 грудня 2024 року).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 4 статті категорії «Б» у фахових виданнях України, 2 публікації у виданнях матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатка. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок. Основний текст викладено на 166 сторінках. Список використаних джерел містить 350 найменувань і викладений на 34 сторінках. Додаток розміщений на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Українська держава у зовнішньополітичних доктринах праворадикальних партій Центрально-Східної Європи – малодосліджена проблема в українській та зарубіжній історіографії. Насамперед варто констатувати, що проблематика крайніх правих політичних партій увійшла в західноєвропейський науковий дискурс після Другої світової війни. Історія наукових досліджень цього питання перекликається з історією власне крайніх правих, які переживали періоди зростань та падінь. Збільшення електоральної підтримки та представництва цих партій в органах влади різного рівня щоразу змушувало вчених знову звернути увагу на причини та можливі наслідки такого феномену.

А. Полякова наголошувала, що зростання електоральної підтримки праворадикальних партій викликає занепокоєння серед науковців і політичних аналітиків, оскільки такі сили потенційно становлять виклик базовим засадам соціал-демократичної моделі, зокрема принципам мультикультуралізму, захисту соціальних прав етнічних меншин та політичного плюралізму. Водночас дослідниця звертає увагу на методологічну проблему в сучасних студіях правого радикалізму: країни Центрально-Східної Європи часто залишаються поза системним аналізом цього явища. На її думку, такий підхід є недостатньо обґрунтованим¹.

Варто погодитися із А. Міщенко, яка зауважувала, що зростання популярності праворадикальних партій в країнах Європи стали об'єктом дослідження ще в період 1970-х років, коли з'явилися перші центри стабільного

¹ Полякова А. Праворадикальні партії в Центрально-Східній Європі: це економіка? <https://commons.com.ua/ru/pravoradikalni-partiyi-v-tsentralno/>

післявоєнного розвитку у вигляді країн, які досягли суттєвої економічної та політичної стабільності². «Це були спроби досягнути спільність між так званими «старими» й «новими» правими щодо спадковості ідеологій та методів діяльності», – відзначала дослідниця³.

Власне теоретичну основу дисертаційної роботи заклали праці іноземних вчених. Дослідження ідеології праворадикальних партій неможливе без вивчення наукової спадщини К. Мудде. У праці «Populist radical right parties in Western Europe»⁴ дослідник запропонував одну з найбільш впливових інтерпретацій цього політичного феномену, визначивши його як ідеологічну комбінацію нативізму, авторитаризму та популізму. Такий підхід дозволив концептуалізувати праворадикальні партії не як маргінальне явище, а як структурний елемент сучасних європейських партійних систем, що функціонує в межах демократичних інституцій, але водночас апелює до їх ревізії. Важливим є те, що К. Мудде акцентував увагу на гнучкості та адаптивності цих партій до змін соціально-політичного контексту, що особливо проявлялося у їх здатності трансформувати радикальні ідеологічні установки у більш прийнятні для масового електорату форми політичної комунікації.

Необхідно звернути увагу й на роботу П. Ігнаці⁵, який здійснив одну з перших системних спроб концептуалізації праворадикальних партій у західноєвропейському політичному просторі. Дослідник запропонував їх типологізацію, наголошуючи на ідеологічній багатовимірності та поєднанні націоналістичних, антиімміграційних і авторитарних компонентів. Важливий внеском П. Ігнаці у дослідження природи праворадикалів – акцент на інституційній інтегрованості цих партій у демократичні політичні системи, що

² Міщенко А. Довіра громадян до політики правого спрямування в країнах Європи: інтеграційні аспекти <http://compete.org.ua/dovira-gromadyan-do-politiki-pravogo-s-2/>

³ Там само.

⁴ Mudde C. Populist radical right parties in Western Europe. New York: Cambridge University Press, 2007. 404 p.

⁵ Ignazi P. Extreme right parties in Western Europe. Oxford: OUP Oxford, 2006. 310 p.

дозволяє розглядати їх не тільки як протестні рухи, а як стабільних учасників виборчої конкуренції.

Г. Кітшельта та Е. МакГен також долучилися до розробки теоретичних проблем, пов'язаних із становленням та розвитком праворадикального руху. У роботі «The radical right in Western Europe: a comparative analysis»⁶ автори запропонували порівняльну інституційно-структурну модель аналізу, в межах якої поява та «закріплення» праворадикальних партій пояснюється взаємодією трьох ключових чинників: конфігурації політичних інститутів, характеру партійної конкуренції та соціально-економічних трансформацій. Особливу увагу дослідники приділили ролі «політичних можливостей» («political opportunity structures»), які визначають ступінь доступу нових праворадикальних акторів до виборчого процесу та їх здатність інституціоналізуватися в межах усталених партійних систем.

Історія поширення праворадикальної ідеології на європейському континенті наприкінці ХХ–на початку ХХІ ст. фрагментарно окреслена у роботі Т. Аккермана «Comparing radical right parties in government: immigration and integration policies in nine countries (1996–2010)»⁷. У центрі уваги дослідника – процес інституціоналізації праворадикальних сил, які, входячи до урядових структур, частково адаптували свої радикальні гасла до вимог політичної системи, зберігаючи при цьому жорстку риторику у сфері міграції та ідентичності.

У сучасній західній історіографії проблематика правого радикалізму розглядається крізь призму взаємодії структурних, ідеологічних та соціокультурних чинників. У наукових студіях К. Блоккера⁸, Н. Боллейера⁹,

⁶ Kitschelt H. *The radical right in Western Europe: a comparative analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1997. 352 p.

⁷ Akkerman T. *Comparing radical right parties in government: immigration and integration policies in nine countries (1996–2010)*. *West European Politics*. 2012. Vol. 35, Issue 3. P. 511–529.

⁸ Blokker P. *Populist nationalism, anti-Europeanism, post-nationalism, and the East-West distinction*. *German Law Journal*. 2005. Vol. 6, Issue 2. P. 371–389.

⁹ Bolleyer N. *New parties in old party systems: persistence and decline in seventeen democracies*. New York: OUP Oxford, 2013. 272 p.

С. Борншіра¹⁰, Р. Бутла¹¹, Т. Бьорцеля¹², Г. Каппочча¹³, Й. Харвата¹⁴, Р. Чіна¹⁵, Р. Ітвела¹⁶, М. Контокрісту¹⁷, Г. Волларда¹⁸, М. Зуліанелли¹⁹ та ін. показано ерозію традиційних партійних ідентичностей і зниження рівня партійної лояльності виборців. Дослідження цієї групи характеризуються міждисциплінарністю та багатовимірністю підходів, поєднують аналіз інституційних трансформацій, ідентичнісних конфліктів, соціально-економічних змін і кризових процесів європейської інтеграції, що в сукупності дозволяє комплексно осмислити природу і динаміку праворадикальних рухів у Центрально-Східній Європі.

Чимало прихильників праворадикальні партії країн Центрально-Східної Європи, зокрема Польщі, Чехії, Угорщини та Словаччини змогли мобілізувати саме завдяки активній популяризації ідеї євроскептицизму. У сучасних

¹⁰ Bornschie S. Cleavage politics and the populist right: the new cultural conflict in Western Europe. Philadelphia: Temple University Press, 2010. 260 p.

¹¹ Bootle R. The Trouble with Europe: Why the EU isn't Working, How it Can be Reformed, What Could Take its Place. London: Nicholas Brealey Publishing. 2015. 352 p.

¹² Börzel T. From the euro to the Schengen crises: European integration theories, politicization, and identity politics. *Journal of European Public Policy*. 2018. Vol. 25. Issue 1. PP. 86–108.

¹³ Cappocchia G. Defending democracy: reactions to political extremism in inter-war Europe. *European Journal of Political Research*. 2001. Volume 39. P. 431–460.

¹⁴ Charvát J. Současný politický extremismus a radikalismus. Praha: Portal, 2007. 184 s.

¹⁵ Chin R. The Crisis of Multiculturalism in Europe: A History. Princeton : Princeton University Press, 2017. 384 p.

¹⁶ Eatwell R. Introduction: the new extreme right challenge. Western democracies and the new extreme right challenge / [edited by Roger Eatwell, Cas Mudde]. London: Routledge, 2003. P. 1–16. Eatwell R., Mudde C. Western Democracies and the New Extreme Right Challenge. London: Routledge, 2009. 236 p.

¹⁷ Kontochristou M. The Euro Crisis and the Question of Solidarity in the European Union: Disclosures and Manifestations in the European Press. *Review of European Studies*. 2014. Vol. 6. No 2. URL: <https://ccsenet.org/journal/index.php/res/article/view/35331>

¹⁸ Vollaard H. European Disintegration: A Search for Explanations. London: Palgrave Macmillan UK, 2018. 278 p.

¹⁹ Zulianello M. Class politics and the radical right. *Studies in Ethnicity & Nationalism*. 2014. Vol. 14, Issue 1. P. 244–246.

дослідженнях Ж. Аліберта²⁰, Д. Алмейди²¹, А. Аподака²², К. Арчера²³, Н. Брака, Н. Стартіна²⁴, А. Креспі, Н. Вершуерена²⁵, Р. Хармсена, М. Спінрінга²⁶, Л. Хоге, Г. Маркса²⁷, П. Копецького, К. Мудде²⁸, А. Міхаїліду²⁹, П. Таггарта³⁰ цей феномен розглядається як багатовимірне явище, що поєднує ідеологічні, інституційні та соціально-комунікативні чинники.

У наукових працях вищезазначених учених євроскептицизм постає як структурно зумовлений феномен, що виникає на перетині інституційної недовіри, трансформації політичного представництва та кризи легітимності наднаціонального врядування. Його еволюція свідчить про перехід від ситуативної критики окремих рішень ЄС до системного заперечення принципів і логіки інтеграційного проекту. Важливу роль відіграє також політизація праворадикалами питання ідентичності, коли європейська інтеграція сприймається як загроза національній культурі та суверенітету.

«Українське питання» у теорії та практиці праворадикалів Центрально-Східної Європи фрагментарно порушувалося науковцями крізь призму аналізу

²⁰ Alibert J. Euroscepticism: the root causes. URL:

https://eu.boell.org/sites/default/files/euroscepticism_the_root_causes_and_how_to

²¹ Almeida D. Europeanized Eurosceptics? Radical right parties and European integration. *Perspectives on European Politics & Society*. 2010. Vol. 11, Issue 3. P. 237–253.

²² Apodaca A. Euroscepticism. ESO information Guide. Cardiff University, 2013. 21 p.

²³ Archer C. Euroscepticism in the Nordic region. *Journal of European Integration*. 2000. Vol. 22. PP. 87–114.

²⁴ Brack N., Startin N. Introduction: Euroscepticism, from the margins to the mainstream. *International Political Science Review*. 2015. Vol. 36. Issue 3. PP. 239–249.

²⁵ Crespy A., Verschueren N. From Euroscepticism to Resistance to European Integration: An Interdisciplinary Perspective. *Perspectives on European Politics and Society*. 2009. Vol. 10. No 3. PP. 377–393.

²⁶ Harmsen R., Spiering M. Euroscepticism: party politics, national identity and European integration. Amsterdam, New York: Rodopi, 2004. 290 p.

²⁷ Hooghe L., Marks G. Sources of Euroscepticism. *Acta Politica*. 2007. № 42. PP. 119–127.

²⁸ Kopecky P., Mudde C. The Two Sides of Euroscepticism Party Positions on European Integration in East Central Europe European Union Politics. *European Union Politics, SAGE Publications*, London. 2002. Vol. 3. No. 3. PP. 297–326.

²⁹ Michailidou A. The role of the public in shaping EU contestation: Euroscepticism and online news media. *International Political Science Review*. 2015. Vol 36. No 3. PP. 324–336.

³⁰ Taggart P. Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party System. *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 33. № 3. P. 363–388.

проблеми міграції. Дослідження Т. Агаріна, Н. Нанчева³¹, С. Фадаї³², М. Куйсма³³ та ін. акцентують увагу на тому, що міграційна проблематика стала одним із ключових каналів артикуляції нових форм політичного націоналізму та праворадикального дискурсу в Європі, де «українське питання» опосередковано включається у ширший контекст дебатів про біженців, трудову міграцію та межі європейської солідарності. У цих роботах мігранти розглядаються як економічний або гуманітарний феномен, політично конструйована категорія, що використовується для мобілізації електоральної підтримки через протиставлення «своїх» і «чужих». У цьому контексті українські мігранти в окремих країнах Центрально-Східної Європи часто інтерпретуються амбівалентно – як необхідний трудовий ресурс і водночас як потенційний виклик соціальній стабільності.

Євроскептицизм та антимігрантська риторика виступають ключовими ідеологічними опорами праворадикальних партій Центрально-Східної Європи, формуючи базову рамку їх політичної мобілізації та електоральної стратегії. Праворадикальні партії пропонують прості та емоційно насичені інтерпретації складних соціальних процесів, зосереджуючи увагу на темах суверенітету, національної ідентичності та контролю над кордонами. Подібні висновки знаходимо у роботах Й. Айхгольцера «Psychological bases of support for radical

³¹ Agarın T., Nancheva N. A European Crisis: Perspectives on Refugees, Solidarity, and Europe. Stuttgart: Ibidem Press. 2018. 288 p.

³² Fadaee S. The immigrants' rights struggle and the paradoxes of radical activism in Europe. *Social Movement Studies*. 2015. Vol. 14, Issue 6. P. 733–739.

³³ Kuisma M. «Good» and «Bad» Immigrants: The Economic Nationalism of the True Finns' Immigration Discourse. *The Discourses and Politics of Migration in Europe*. 2019. PP. 93–108.

right parties»³⁴, С. Буша, Л. Пратера³⁵, Е. Картера³⁶, В. Чапіна³⁷, Т. Гівенса³⁸, М. Голдера³⁹, Т. Іммерзеля⁴⁰ та ін.

Чимало наукових робіт стосуються безпосередньо природи праворадикального руху, причин його поширення, особливостей ідеології. У працях Н. Конті⁴¹, Т. Кантла⁴², К. Данн⁴³, М. Гудвін⁴⁴, П. Норріс⁴⁵, де Ланге С.⁴⁶ та ін. охарактеризовано природу праворадикального руху як багатовимірною політичного явища, що поєднує ідеологічні, соціальні та електоральні компоненти. У центрі уваги цих досліджень перебуває трансформація радикальної правиці з маргінального протестного феномена у стійкий елемент партійних систем європейських демократій. У контексті України теоретичні положення учених набувають додаткового виміру, оскільки дозволяють

³⁴ Aichholzer J. Psychological bases of support for radical right parties. *Personality and Individual Differences*. 2016. Vol. 96. P. 185–190.

³⁵ Bush S. S., Prather L. Who's There? Election Observer Identity and the Local Credibility of Elections. *International Organization*. 2016. Vol. 72. Issue 3. PP. 659–692.

³⁶ Carter E. Does PR promote political extremism? Evidence from the West European parties of the extreme right. *Representation*. 2004. Volume 40, Issue 2. P. 82–100. Carter E. Proportional representation and the fortunes of right-wing extremist parties. *West European Politics*. 2002. Volume 25, Issue 3. P. 125–146.

³⁷ Chapin W. Explaining the electoral success of the New Right: the German case. *West European Politics*. 1997. Volume 20. P. 53–73.

³⁸ Givens T. Voting radical right in Western Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 190 p.

³⁹ Golder M. Explaining variation in the success of extreme right parties in Western Europe. *Comparative Political Studies*. 2003. Volume 36. P. 432–466.

⁴⁰ Immerzeel T. Populist radical right parties mobilizing «the people»? The role of populist radical right success in voter turnout. *Electoral Studies*. 2015. Volume 40. P. 347–360.

⁴¹ Conti N. The radical right in Europe, between slogans and voting behavior. *Analise Social*. 2011. Volume 46, Issue 201. P. 633–652.

⁴² Cantle T. The far right: rumours about their death are premature. *Parliamentary Affairs*. 2012. Vol. 65, Issue 4. P. 888–895.

⁴³ Dunn K. Preference of radical right-wing populist parties among exclusive-nationalists and authoritarians. *Party Politics*. 2015. Volume 21, Issue 3. P. 367–380.

⁴⁴ Goodwin M. The contemporary radical right: past, present and future. *Political Studies Review*. 2009. Volume 7. Issue 3. P. 322–329.

⁴⁵ Norris P. Radical right: voters and parties in the electoral market. New York: Cambridge University Press, 2005. 366 p.

⁴⁶ De Lange S. A new winning formula? The programmatic appeal of the radical right. *Party Politics*. 2007. Volume 13, Issue 4. P. 411–435.

пояснити трактування праворадикальними партіями образу України та українців у власних політичних наративах.

У наукових студіях Т. Бейла⁴⁷, Г. Кітшельта⁴⁸, Г. Коффе⁴⁹, Б. Хагтвета⁵⁰, П. Хейнсворта⁵¹, М. Мінкенберга⁵², Л. Еннсера⁵³ та ін. показано, що праворадикальні партії в Центрально-Східній та Західній Європі необхідно розглядати як структурний елемент сучасних партійних систем, який виникає та зміцнюється внаслідок довготривалих соціальних та політичних трансформацій. У центрі уваги дослідників перебуває проблема їх взаємодії з мейнстримними партіями, яка визначає ступінь радикалізації політичного поля та можливості інституційного «вбудовування» радикальних рухів у систему влади.

Огляд наукової літератури, яка присвячується праворадикальним партіям на європейському континенті, важливо доповнити дослідженнями Л. Бустікової⁵⁴, Г. Беца⁵⁵, А. Пірро⁵⁶, Н. Стартіна⁵⁷, які розширюють аналітичні рамки дослідження праворадикальних партій, доповнюючи загальноєвропейські

⁴⁷ Bale T. Cinderella and her ugly sisters: the mainstream and extreme right in Europe, bipolarizing party systems. *West European Politics*. 2003. Volume 26. P. 67–90.

⁴⁸ Kitschelt H. Growth and persistence of the radical right: advances and challenges in comparative research. *West European Politics*. 2007. Volume 30. P. 1176–1206.

⁴⁹ Coffe H. Social democratic parties as buffers against the extreme right. *Contemporary Politics*. 2009. Vol. 14, Issue 2. P. 179–195.

⁵⁰ Hagtvet B. Right-Wing Extremism in Europe. *Journal of Peace Research*. 1994. Vol. 31. No 3. P. 241–246.

⁵¹ Hainsworth P. The extreme right in Europe. New York: Routledge, 2008. 176 p.

⁵² Minkenberg M. From pariah to policy-maker? The radical right in Europe, West and East: between margin and mainstream. *Journal of Contemporary European Studies*. 2013. Volume 21, Issue 1. P. 5–24.

⁵³ Ennser L. The homogeneity of West European party families: the radical right in comparative perspective. *Party Politics*. 2012. Volume 18, Issue 2. P. 151–171.

⁵⁴ Bustikova L. The extreme right in Eastern Europe: EU accession and the quality of governance. *Journal of Contemporary European Studies*. 2009. Volume 17, Issue 2. P. 223–239.

⁵⁵ Betz H.-G. Radical right-wing populism in Western Europe. London: Macmillan, 1994. 226 p. Betz H.-G. The growing threat of the radical right. *Right-wing extremism in the twenty-first century / [edited by Peter H. Merkl, Leonard Weinberg]*. London: Frank Cass Publishers, 2003. P. 71–89.

⁵⁶ Pirro A. Populist radical right parties in Central and Eastern Europe: the different context and issues of the prophets of the patria. *Government and Opposition*. 2014. Volume 49, Issue 04. P. 600–629.

⁵⁷ Startin N. Where to for the radical right in the European Parliament? The rise and fall of transnational political cooperation. *Perspectives On European Politics & Society*. 2010. Volume 11, Issue 4. P. 429–449.

підходи акцентом на регіональній специфіці Центрально-Східної Європи та інституційних умовах їхнього розвитку. У вищезазначених працях наголошено, що успіх праворадикальних партій та громадсько-політичних організацій значною мірою зумовлений ступенем консолідації демократичних інституцій та характером постсоціалістичних трансформацій, які створюють сприятливе середовище для політичної радикалізації.

Ще одна особливість історіографії теми дисертаційної роботи – праворадикальні партії нерідко аналізуються у порівняльному контексті з правопопулістськими політичними силами. У роботах Т. Абу-Чаді⁵⁸, А. Афонсу⁵⁹, Г. Беца⁶⁰, Л. Боса⁶¹, Н. Лангенбахера⁶² констатовано, що праворадикальні та правопопулістські партії, попри часткову ідеологічну спорідненість, не є тотожними політичними явищами та відрізняються як за характером ідеології, так і за механізмами електоральної мобілізації та інституційної взаємодії. Зазначено, що правопопулізм здебільшого функціонує як ширша комунікативна стратегія, спрямована на протиставлення «народу» та «еліт», тоді як праворадикалізм має більш жорстке ідеологічне ядро, пов'язане з націоналізмом, нативізмом та авторитарними установками.

Хоча у дисертаційній роботі йдеться про праворадикальні партії та громадсько-політичні організації Центрально-Східної Європи, необхідно звернути увагу й на наукові праці, які торкаються праворадикалів Західної

⁵⁸ Abou-Chadi T. Niche party success and mainstream party policy shifts – how green and radical right parties differ in their impact. *British Journal of Political Science*. 2016. Vol. 46, Issue 2. P. 417–436.

⁵⁹ Afonso A. Choosing whom to betray: populist right-wing parties, welfare state reforms and the trade-off between office and votes. *European Political Science Review*. 2015. Vol. 7, Issue 02. P. 271–292.

⁶⁰ Betz H.-G. Against the current – stemming the tide: the nostalgic ideology of the contemporary radical populist right. *Journal of Political Ideologies*. 2004. Vol. 9, Issue 3. P. 311–327.

⁶¹ Bos L. How the media shape perceptions of right-wing populist leaders. *Political Communication*. 2011. Vol. 28, Issue 2. P. 182–206.

⁶² Langenbacher N. Is Europe on the “right” path? Right-wing extremism and right-wing populism in Europe. Friedrich-Ebert-Stiftung: Berlin, 2011. 342 p.

Європи. Серед таких – наукові студії Д. Арта⁶³, К. Арцгаймера⁶⁴, І. Берета⁶⁵, М. Блінкхорна⁶⁶, А. Боннетта⁶⁷, А. Еллінаса⁶⁸, Д. Оеша⁶⁹, Д. Проу⁷⁰ та ін.

Про Україну та українців у теорії та практиці праворадикалів йдеться також в наукових роботах, які присвячувалися цій течії в окремих країнах Центрально-Східної Європи, насамперед у контексті досліджень міграційної політики, трансформації ринку праці та формування нових ідентичнісних кордонів у межах Європейського Союзу. У цих студіях українці здебільшого не розглядаються як окремий політичний або історичний суб'єкт. У випадку Австрії (Й. Айхгольцер⁷¹, Ф. Данкан⁷², Ф. Фалленд⁷³) в наукових студіях про праворадикальні партії «українське питання» опосередковано розглядалося через аналіз зміни структури трудової міграції після розширення ЄС та особливо після 2014 року, коли українці почали дедалі активніше інтегруватися в сегменти тимчасової та низько- і середньокваліфікованої зайнятості.

⁶³ Art D. *Inside the radical right: the development of anti-immigrant parties in Western Europe*. New York: Cambridge University Press, 2011. 290 p.

⁶⁴ Arzheimer K. Contextual factors and the extreme right vote in Western Europe. *American Journal of Political Science*. 2009. Volume 53, Issue 2. P. 259–275. Arzheimer K. Political opportunity structures and right-wing extremist party success. *European Journal of Political Research*. 2006. № 45. P. 419–433.

⁶⁵ Berend I. *The History of European Integration: A new perspective*. London: Routledge, 2016. 284 p.

⁶⁶ Blinkhorn M. *Fascists and conservatives: the radical right and the establishment in twentieth century Europe*. London: Unwin Hyman, 1990. 304 p.

⁶⁷ Bonnett A. *The Idea of the West: Culture, Politics and History*. Palgrave Macmillan. URL: https://www.academia.edu/2456446/The_Idea_of_the_West_Culture_Politics_and_History

⁶⁸ Ellinas A. *The media and the far right in Western Europe: playing the nationalist card*. New York: Cambridge University Press, 2010. 270 p.

⁶⁹ Oesch D. Explaining workers' support for right-wing populist parties in Western Europe. *International Political Science Review*. 2008. Vol. 29, Issue 3. P. 45–56.

⁷⁰ Prowe D. «Classic» fascism and the new radical right in Western Europe: comparisons and contrasts. *Contemporary European History*. 1994. Volume 3, Issue 3. P. 289–313.

⁷¹ Aichholzer J. How has radical right support transformed established political conflicts? The case of Austria. *West European Politics*. 2014. Volume 37, Issue 1. P. 113–137.

⁷² Duncan F. Immigration and integration policy and the Austrian radical right in office: the FPÖ/BZÖ, 2000–2006. *Contemporary Politics*. 2010. Volume 16, Issue 4. P. 337–354.

⁷³ Fallend F. Are right-wing populism and government participation incompatible? The case of the Freedom Party of Austria. *Representation*. 2004. Volume 40, Issue 2. P. 115–130.

Щодо Польщі (С. Рійсгой⁷⁴) та Угорщини (Е. Акчали, У. Коркут⁷⁵, Й. Беккер⁷⁶, А. Божокі⁷⁷, Д. Деттке⁷⁸, Г. Карачонь⁷⁹, К. Кондор, Р. Пакша⁸⁰, А. Ковач⁸¹ та ін.) наукові дослідження демонструють, що праворадикальні та правопопулістські рухи формувалися під впливом різних, але взаємопов'язаних факторів, серед яких ключову роль відіграють євроскептицизм, криза довіри до інституцій ЄС, а також специфіка постсоціалістичної трансформації політичних систем.

У наукових студіях, які стосувалися праворадикалів Чехії (Г. Альберт⁸², М. Бастл, М. Мареш, Й. Смолік, П. Вейводова⁸³, О. Данчак, Р. Воллман⁸⁴, П. Кانیок, В. Гавлік⁸⁵) акцентовано увагу на тому, що зростання націоналістичних і ксенофобських настроїв у чеському суспільстві має, передусім, політико-інституційне підґрунтя, пов'язане з дисфункціями представницької демократії та зниженням легітимності традиційних партій.

⁷⁴ Riishoj S. Europeanization and Euroscepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic. *Political Science Publications*. 2007. Vol. 35. Issue 3. PP. 503–535.

⁷⁵ Akçalı E., Korkut U. Geographical Metanarratives in East-Central Europe: Neo-Turanism in Hungary. *Eurasian Geography and Economics*. 2012. Vol. 53. Issue 5. PP. 596–614.

⁷⁶ Becker J. The rise of right-wing populism in Hungary. *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*. 2010. Volume 13, Issue 1. P. 29–40.

⁷⁷ Bozoki A. Consolidation or second revolution? The emergence of the New Right in Hungary. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2008. Volume 24, Issue 2. P. 191–231.

⁷⁸ Dettke D. Hungary's Jobbik Party, the challenge of European Ethno-Nationalism and the future of the European Project. *Reports and Analysis*. 2014. No. 4. URL: <http://csm.org.pl/en/2014/669-partia-jobbik-na-wegrzech-wyzwanie-europejskiego-etnonacjonalizmu-i-przyszlosc-projektu-europejskiego-2>

⁷⁹ Karacsony G. The secret of Jobbik. Reasons behind the rise of the Hungarian radical right. *Journal of East European and Asian Studies*. 2011. Volume 2, Issue 1. P. 61–92.

⁸⁰ Kondor K., Paksa R. Hungary's Goulash-Nationalism. The Reheated Stew of Hungary's Far Right. London: Routledge, 2023. 15 p.

⁸¹ Kovács A. The Jobbik party: Short history, electoral results. *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse* / Ed. : R. Wodak, M. Khosravinik, B. Mral. London: Bloomsbury Academic, 2013. PP. 223–234.

⁸² Albert G. Hatred is the cheapest fuel: political power, not economics, is behind rising Czech nationalism. *Roma Rights Journal*. 2009. Vol. 15. No. 1. P. 23–33.

⁸³ Bastl M., Mareš M., Smolík J., Vejvodová P. *Krajní pravice a krajní levice v ČR*. Praha: Grada, 2011. 288 s.

⁸⁴ Dančák O., Wollmann R. Czech Republic. *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. London: Routledge, 2005. P. 30–57.

⁸⁵ Kaniok P., Havlík V. Populism and Euroscepticism in the Czech Republic: Meeting Friends or Passing By? *Romanian Journal of European Affairs*. 2016. № 16. 20–35.

Водночас праворадикальні партії та громадсько-політичні організації аналізуються у тісному зв'язку з популізмом і євроскептицизмом, які в Чехії часто переплітаються в межах одних і тих самих політичних дискурсів.

Наукові роботи теоретичного характеру закладають підґрунтя концепції дисертаційної роботи, проте важливо наголосити на здобутках української та зарубіжної історіографії, яка безпосередньо / опосередковано стосується проблеми ставлення праворадикалів Центрально-Східної Європи до України та українців у роки російсько-української війни (2014–2022 рр.). Передусім зауважимо, що узагальнюючу роботу, присвячену праворадикалам ЄС підготувала М. Гримська. У дисертаційній праці «Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри»⁸⁶ дослідниця констатує, що результати виборів останніх років свідчать про дедалі швидше зростання рівня підтримки крайніх правих політичних партій, що перетворює їх у ще більш впливових суб'єктів політичних систем європейських демократій⁸⁷. «Ураховуючи євроінтеграційні прагнення України, виникає потреба у науковому переосмисленні сутності, ідеології та причин електоральної привабливості зазначених політичних партій у межах української політології», – резюмує дослідниця⁸⁸.

Серед досліджень узагальнюючого характеру варто звернути увагу на роботу І. Печеранського⁸⁹. Учений, аналізуючи загальноєвропейський правий ідеологічний тренд, підкреслював його подальше посилення в умовах сучасних політичних викликів, що постали перед країнами Заходу, а також на тлі російської збройної агресії та загострення цивілізаційного протистояння. На його думку, ці процеси об'єктивно сприяли актуалізації зацікавлення до правих

⁸⁶ Гримська М. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри: дис. д-ра політичних наук

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Печеранський І. Правий ідеологічний рух Європи та політичні уроки для України. URL: <https://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/133414/129931>

і консервативних ідей, зокрема до їх переосмислення та адаптації в українському політичному контексті.

Дослідник також зазначав, що сучасна ситуація в Європі свідчить про зростання значення консервативної ідеології як потенційного стабілізаційного чинника для України. Це, на його переконання, відбувалося на тлі кризи ліберальної моделі, яка в українських реаліях асоціювалася з проявами олігархічної економіки, дисбалансами політичного розвитку та зовнішніми залежностями. Водночас І. Печеранський наголошував на необхідності формування інституційних і конституційних механізмів, здатних забезпечити впровадження ідей порядку, національного суверенітету, традиційних цінностей і сталого розвитку як складових оновленої ідеологічної моделі держави⁹⁰.

Значне зацікавлення у руслі дисертаційної роботи викликають наукові праці, де вивчається рівень підтримки праворадикальних партій та їх зовнішньополітичні пріоритети. Серед таких – праця А. Полякової⁹¹. На переконання авторки, мета дослідження полягала насамперед у з'ясуванні взаємозв'язку між економічними чинниками та рівнем підтримки праворадикальних партій у країнах Центрально-Східної Європи. По-друге, учена прагнула «вписати» український досвід функціонування праворадикальних політичних партій у ширший регіональний контекст, порівнюючи його з аналогічними процесами в інших державах ЦСЄ. По-третє, ставилося завдання сформулювати підґрунтя для соціологічно верифікованого підходу до аналізу праворадикальних партій як політичного явища⁹².

Чимало уваги праворадикальним партіям у своїх дослідженнях приділив Ю. Остапець⁹³, який проаналізував динаміку електоральної підтримки

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Полякова А. Праворадикальні партії в центрально-східній Європі: це економіка? URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Polyakova_Pravoradykal_partii.htm

⁹² Там само.

⁹³ Остапець Ю., Остапець І. Парламентські вибори 2022 року у країнах Європейського Союзу: причини успіху праворадикальних партій, протистояння «мейнстримних» партій та партій «нової політики». *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри» (Івано-Франківськ, 27–*

праворадикальних партій у контексті трансформації партійних систем ЄС. Автор наголошує на зростанні ролі партій «нової політики», які виступають альтернативою традиційним політичним силам і активно використовують популістські та антисистемні наративи. Особливу увагу приділено взаємодії праворадикалів із мейнстримними партіями, зокрема процесам запозичення програмних положень і риторики, що сприяє легітимації праворадикального дискурсу.

Вивчення особливостей становлення праворадикальних партій ЄС перебувало у сфері зацікавлення І. Кіндратець⁹⁴. У праці розглядається зміна політичного ландшафту в країнах-членах Європейського Союзу, зростання впливовості та популярності праворадикальних популістських партій. Відзначено, що поведінка та політична стратегія праворадикальних популістів вирізняються високим рівнем мінливості й кон'юнктурності, оскільки значною мірою визначаються поточною політичною ситуацією та суспільними запитами. Їхні позиції не є сталими, а адаптуються до змін у внутрішньо- та зовнішньополітичному середовищі, що особливо виразно проявляється у ставленні до російсько-української війни.

У дисертації використано фактологічний матеріал авторів колективної монографії «Праворадикальні партії Європейського Союзу: генеза, ідеологічні маркери, електоральні результати»⁹⁵, що дозволило забезпечити ґрунтовну

28 жовтня 2022 р.). У 2 ч. Ч. 2. Івано-Франківськ, 2022. С. 269–311. Остапець Ю., Копинець Ю., Остапець І. Протистояння «мейнстримних партій» та партій «нової політики» у країнах Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2020 року. *Політікус*. 2022. Випуск 3. С. 90–100. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.

⁹⁴ Кіндратець О. Причини та наслідки зростання популярності праворадикальних популістських партій в Європейському Союзі. URL: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/politologia/article/view/300/295>

⁹⁵ Праворадикальні партії Європейського Союзу: генеза, ідеологічні маркери, електоральні результати. *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія* / за заг. ред. Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка, І. Дудінська, В. Дудінський, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, Н. Кононенко, Ю. Копинець, М. Лендбель, В. Литвин, Н. Марадик, Н. Нечаєва-Юрійчук, Ю. Остапець, М. Палінчак, В.

емпіричну базу дослідження та підвищити рівень його аналітичної достовірності. Залучення цього корпусу наукових напрацювань сприяло систематизації даних щодо еволюції праворадикальних партій, їхніх програмних засад та динаміки електоральної підтримки в різних країнах Європейського Союзу. Використані матеріали дали змогу виявити спільні тенденції розвитку та специфічні особливості функціонування праворадикальних інституцій у державах Центрально-Східної Європи. У цьому контексті варто звернути увагу також на роботи М. Мінкенберга⁹⁶ та А. Шеховцева⁹⁷.

Варто звернути увагу й на наукові роботи, які присвячені розвитку праворадикального руху в окремих державах Центрально-Східної Європи, що особливо актуально для дисертаційної роботи. Зокрема, чимало уваги історики та політологи присвятили вивченню причин підтримки праворадикальних партій у Республіці Польща. Зокрема, у роботах І. Задорожнього⁹⁸, І. Яковлевої⁹⁹ та ін. запропоновано комплексне бачення детермінант цього явища. Дослідники зауважують, що електоральна підтримка праворадикалів формувалася внаслідок поєднання структурних трансформацій посткомуністичного періоду та ситуативних політичних криз. Важливим чинником у цьому контексті виступає нестабільність партійної системи, що проявляється у високій волатильності електорату та періодичних кризах представництва. Водночас учені підкреслюють, що ідеологічна база цих партій спирається на поєднання націонал-католицької традиції з елементами соціального популізму.

Петрінко, А. Романюк, Н. Ротар, Д. Стебляк, М. Токар, М. Цірнер, Г. Шипунов]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. 560 с.

⁹⁶ Минкенберг М. Новый правый радикализм в сопоставлении: партии, движения и среды. *Актуальные проблемы Европы*. 2004. № 2. С. 16–32.

⁹⁷ Шеховцов А. Новые праворадикальные партии в европейских демократиях: причины электоральной поддержки. Штутгарт: Ibidem-Verlag, 2011. 250 с.

⁹⁸ Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1fbf921-68bb-47a1-be82-ed42ff90d25e/content>

⁹⁹ Яковлева І. Зовнішньополітичні чинники формування партійно-політичної системи Республіки Польща. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/92e82a5e-90f4-4c66-8264-4638971e8642/content>

Праворадикальні партії Чехії перебували у сфері зацікавлення І. Андрощука¹⁰⁰ У роботі констатовано, що у контексті чеського ультраправого партійно-ідеологічного спектра доцільно виокремлювати три основні групи:

- націоналістичну;
- неонацистську;
- «нову» ультраправу¹⁰¹.

І. Андрощук відзначав, що націоналістичне крило чеського ультраправого середовища формували три ключові концепції: по-перше, неогуситство, засноване на ідеї «етосу» гуситського революційного руху; по-друге, ультраконсерватизм, що спирається на реакційні традиції чеської історії; по-третє, інтегральний католицизм, пов'язаний із принципами клерикального фашизму¹⁰².

Водночас, як зазначав І. Андрощук, неонацистське крило чеського ультраправого ідеологічного спектра характеризувалося такими концептуальними засадами: збереженням і відтворенням традиційної нацистської ідеології; апеляцією до ідей нацизму періоду Третього рейху; зв'язком із традиціями судетсько-німецького націоналізму; а також домінуванням доктрини «білої сили» як ідейного конструкта сучасного неонацизму, що визначає расову ієрархію та місце чеської нації в ній¹⁰³. На думку ученого, так звана «нова» ультраправиця репрезентувала інший тип ідеологічного поєднання. Вона ґрунтувалася на еkleктичному синтезі різних ідеологічних тенденцій, радикалізованому переосмисленні національних традицій, ідеологічно нечіткому акценті на пріоритеті «білої раси», а також формуванні ідентичності на основі ксенофобії.

¹⁰⁰ Андрощук І. Ультраправі політичні партії, їх походження, ідеологічне позиціонування та місце в партійній системі Чехії (1990 – 2015). URL: https://politicus.od.ua/1_2016/3.pdf

¹⁰¹ Андрощук І. Ультраправі політичні партії, їх походження, ідеологічне позиціонування та місце в партійній системі Чехії (1990 – 2015). URL: https://politicus.od.ua/1_2016/3.pdf

¹⁰² Андрощук І. Ультраправі політичні партії, їх походження, ідеологічне позиціонування та місце в партійній системі Чехії (1990 – 2015). URL: https://politicus.od.ua/1_2016/3.pdf

¹⁰³ Андрощук І. Ультраправі політичні партії, їх походження, ідеологічне позиціонування та місце в партійній системі Чехії (1990 – 2015). URL: https://politicus.od.ua/1_2016/3.pdf

Значне зацієпвлення викликає дослідження Т. Федорчак¹⁰⁴. Дослідниця проаналізувала політику популістської правої ради-кальної партії «Свобода і пряма демократія», враховуючи нові суспільні настрої. У роботі зазначено, що проведений контент-аналіз публікацій лідера партії Томіо Окамури виявив, що після початкового рішучого неприйняття російського вторгнення в Україну, партія повернулася до проросійських наративів, включивши війну в свій популістський нативістський дискурс, пропаганду ідей соціального шовінізму й економічного протекціонізму. Також у дослідженні констатовано, що результати опитувань громадської думки свідчили, що прихильники партії критикують економічну підтримку України та біженців, демонструють доволі позитивне ставлення до Росії, у порівнянні з електоратом інших політичних сил¹⁰⁵.

Описуючи позицію партії «Свобода та пряма демократія» до українських біженців у Чехії та війни Росії проти України, Т. Федорчак зазначала, що її ставлення еволюціонувало від початково стриманої та частково співчутливої риторики до дедалі критичнішої та прагматично-обмежувальної. На ранньому етапі лідер партії Томіо Окамура визнавав необхідність допомоги українцям, які опинилися в складних гуманітарних умовах, і навіть підтримував окремі заходи допомоги. Водночас із загостренням економічної ситуації та зростанням навантаження на соціальні системи партія почала акцентувати на фінансових і інституційних ризиках, пов'язаних із великою кількістю біженців, трактуючи державні програми інтеграції як надмірно витратні та потенційно дестабілізуючі для соціальної сфери, охорони здоров'я, освіти та ринку праці.

Т. Федорчак констатувала, що у подальшій риториці праворадикалів українські біженці дедалі частіше інтерпретувалися як фактор соціального напруження. Водночас, інколи, ставився під сумнів й масштаб воєнної загрози на території України, що дозволяло применшувати значущість гуманітарного

¹⁰⁴ Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>

¹⁰⁵ Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>

виміру конфлікту. У результаті, як підсумовує дослідниця, партія поступово закріпила антиелітарний і антиурядовий наратив, у межах якого питання українських біженців стало інструментом політичної критики влади та мобілізації електорату¹⁰⁶.

Фрагментарно, дотичні до теми дисертаційної роботи проблеми у контексті розвитку праворадикального руху у Чехії, порушувалися у дослідженнях І. Романюка, І. Житника¹⁰⁷, Г. Альберта¹⁰⁸, М. Бастла, М. Мареша, Й. Смоліка, П. Вейводова¹⁰⁹, О. Данчака, Р. Воллманна¹¹⁰, А. Церкейрової¹¹¹, Й. Харвата¹¹² та ін. У вищезазначених працях помітне прагнення окреслити еволюцію праворадикальних ідей у постсоціалістичному середовищі Чехії. Історики, політологи наголошували на специфіці трансформації цих рухів у контексті демократичного транзиту та європейської інтеграції. Чимало уваги приділено інституційним формам репрезентації праворадикалізму, зокрема політичним партіям і громадським організаціям. Значна увага присвячена ідеологічному підґрунтя сучасних праворадикальних партій Чехії. Низка авторів, тим не менше, акцентує увагу на проблемі маргіналізації праворадикальних сил та їхній здатності до адаптації в нових політичних умовах.

У сферу наших зацікавлень потрапила також праця А. Ключковича¹¹³. Дослідник зауважував, що популістські, антисистемні партії набувають значного

¹⁰⁶ Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>

¹⁰⁷ Романюк І., Житник А. Еволюція «правого радикалізму» в політичних партіях у країнах Центрально-Східної Європи. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2014. № 4. С. 130–144.

¹⁰⁸ Albert G. Hatred is the cheapest fuel: political power, not economics, is behind rising Czech nationalism. *Roma Rights Journal*. 2009. Vol. 15. No. 1. P. 23–33.

¹⁰⁹ Bastl M., Mareš M., Smolík J., Vejvodová P. *Krajní pravice a krajní levice v ČR*. Praha: Grada, 2011. 288 s.

¹¹⁰ Dančák O., Wollmann R. *Czech Republic. Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. London: Routledge, 2005. P. 30–57.

¹¹¹ Cerqueirová A. *Republikáni: šokující odhalení*. Unholy Cathedral, 1999. 165 s.

¹¹² Charvát J. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portal, 2007. 184 s.

¹¹³ Ключкович А. Популізм у політичному житті Словаччини: форми прояву та тенденції розвитку. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1a767a2-1439-4289-9b7b-63b32185277c/content>

політичного впливу в країнах Центрально-Східної Європи. Учений підкреслював, що представництво в словацькому парламенті партії М. Котлеби, яка має ознаки правоекстремістської партії, створює додаткові ризики для можливого «неліберального відкату» демократичної системи. На тлі поступового послаблення позицій центристських політичних сил частина електорату починає розглядати радикальні та популістські рухи як реальну альтернативу традиційним партіям, що безпосередньо відображається у виборчих результатах і зміні політичних пріоритетів суспільства¹¹⁴.

Не менш важлива для дисертаційного дослідження праця «Політичні сили Словаччини в контексті ставлення до російсько-української війни»¹¹⁵. Її автори (Г. Месежніков, П. Токар) стверджували, що у 2022 році, завдяки позиції та практичним крокам урядів Едуарда Гегера та Людовіта Одора, а також президента Зузани Чапутової, Словаччина стала одним з найактивніших прихильників України, зайняла місце на «правильному боці історії, чого однак не можна сказати про праворадикалів і популістів країни»¹¹⁶.

В іншій роботі¹¹⁷ Г. Месежніков зосереджує увагу на комплексному аналізі впливу російсько-української війни на політичну систему Словаччини, розглядаючи її як фактор, що загострив внутрішньополітичні суперечності та водночас актуалізував питання зовнішньополітичної орієнтації держави. Дослідник підкреслює, що збройна агресія Росії стала каталізатором політичної поляризації, спричинивши посилення конфлікту між прозахідними та євроскептичними силами. Особливу увагу він приділяє ролі праворадикальних і

¹¹⁴ Ключкович А. Популізм у політичному житті Словаччини: форми прояву та тенденції розвитку. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1a767a2-1439-4289-9b7b-63b32185277c/content>

¹¹⁵ Месежніков Г., Токар П. Політичні сили Словаччини в контексті ставлення до російсько-української війни. URL: <https://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/317245/307787&ved=2ahUKEwiLsOayrPiTAxVOPhAIHUfIk04MhAWegQILhAB&usq=AOvVaw0bIkMIHhAqIPMpuv3rJLrA>

¹¹⁶ Там само.

¹¹⁷ Месежніков Г. Словаччина в контексті агресії Росії проти України: внутрішній та зовнішньополітичні аспекти. *Геополітика України: історія і сучасність. Збірник наукових праць*. Вип. 1 (28). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. С. 29–45.

популістських партій, які активно використовували антинатовську та антиєвропейську риторичу, апелюючи до ідей нейтралітету та захисту національного суверенітету.

Словацький дослідник П. Учень¹¹⁸ акцентував увагу на впливі російсько-української війни на трансформацію політичного дискурсу в Словаччині, зокрема на посилення праворадикальних настроїв у суспільстві. Учений наголошував, що війна стала каталізатором поляризації суспільства, актуалізувавши питання безпеки, суверенітету та геополітичного вибору держави. Дослідник звертає увагу на активне використання праворадикальними силами антисистемних і антизахідних наративів, а також на поширення дезінформаційних практик, які сприяли підриву довіри до державних інституцій.

Історіографія, присвячена дослідженню праворадикальних партій, громадсько-політичних організацій в Угорщині, сформувалася на перетині історії, політичної науки, соціології та відображає складність трансформаційних процесів постсоціалістичного періоду. Зокрема, у наукових працях Є. Кіш¹¹⁹, Д. Ткача¹²⁰, А. Приходько¹²¹ значну увагу зосереджено як на генезі праворадикального руху після 1989 року, так і на його поступовій інституціоналізації в межах партійної системи. Дослідники аналізують вплив соціально-економічних змін, криз представництва та пошуків нових моделей національної ідентичності на зростання популярності праворадикальних партій. Важливе місце посідає вивчення ідеологічних засад угорських праворадикалів,

¹¹⁸ Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

¹¹⁹ Кіш Є. Політичні цінності громадянського суспільства Угорщини. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kysh_politychni.pdf

¹²⁰ Ткач Д. Сучасна Угорщина – шлях від демократії до авторитаризму: історична ретроспектива. URL: <https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/download/294/267&ved=2ahUKEwjv5Yv095CUAxWY1A1NHcT9Nf0QFnoECBgQAQ&usg=AOvVaw2HAWD40ECbKIYv2TSeseGp>

¹²¹ Приходько А. Особливості формування партійної системи з домінуючою партією в Угорщині упродовж 1990–2010 років. URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/55_2024/52.pdf

зокрема поєднання етнонаціоналізму, консерватизму, євроскептицизму та елементів соціального популізму. Додамо, що діяльність праворадикальних партій в Угорщині фрагментарно представлена у наукових роботах інших учених (С. Ахмарі, М. Варга, М. Джордан, П. Кенеш, Т. Ленд, А. Пірро, Б. Пітлас, Е. Салтман та ін.).

Таким чином, у сучасній українській та зарубіжній історіографії немає комплексного дослідження, яке б присвячувалося аналізу ставлення політичних партій держав Центрально-Східної Європи до України та українців у роки російсько-української війни (2014–2022 рр.), хоча сучасна історіографія створює ґрунтовне підґрунття для комплексного осмислення праворадикальних партій як важливого чинника трансформації політичного простору Європи. Узагальнюючи представлений масив наукових праць, можна констатувати, що вона (історіографія) характеризується високим рівнем міждисциплінарності та поступовим переходом від описових до аналітично-пояснювальних моделей інтерпретації.

Історики дедалі частіше розглядають праворадикалізм 2014–2022 рр. не як маргінальне явище, а як органічну складову трансформацій європейських політичних систем, що виникає у відповідь на кризу репрезентації, глобалізаційні виклики та ерозію довіри до традиційних інститутів. У науковому дискурсі простежується відхід від одновимірного пояснення причин популярності праворадикалів, натомість утверджується комплексний підхід, який поєднує соціально-економічні, культурно-ідентичні та політичні чинники. Значна частина досліджень підкреслює, що електоральний успіх цих партій – це їх здатність адаптувати ідеологію до актуальних суспільних запитів,

Окремий пласт наукових робіт стосується зовнішньополітичних орієнтацій праворадикалів, що особливо актуально для дисертаційної роботи. У низці наукових робіт українських та зарубіжних учених наголошується на амбівалентності праворадикалів та ситуативності їх позицій, особливо у контексті російсько-української війни. Важливо наголосити й на тому, що вивчення праворадикальних рухів у Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині

демонструють, що успіх праворадикалів значною мірою залежить від специфіки партійних систем, історичної пам'яті та структури суспільних конфліктів.

1.2. Джерельна база дисертації

Всебічне дослідження ставлення праворадикальних партій та громадсько-політичних організацій держав Центрально-Східної Європи до Української держави неможливе без використання джерел, основу яких складають:

1. Документи центральних органів влади: законодавчі акти (закони, постанови, розпорядження), Укази Президентів; Постанови, Розпорядження органів виконавчої влади; діловодна документація (матеріали прес-конференцій, матеріали брифінгів, документи особового походження, інформаційні прес-релізи).

2. Документи праворадикальних політичних партій: політичні програми; передвиборчі програми; ухвали з'їздів, діловодна документація тощо.

3. Мемуари.

4. Періодична преса (матеріали періодичних видань та інформаційних агентств), інтернет-ЗМІ.

5. Статистично-аналітичні джерела: аналітично-інформаційні матеріали недержавних інституцій.

До першої групи джерел дисертаційного дослідження належать законодавчі, нормативно-правові акти та ухвали центральних органів влади держав Центрально-Східної Європи (Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини) у 2014–2022 рр. Документи визначають офіційні засади зовнішньої політики держав, їхні підходи до безпекових питань, регіональної співпраці та взаємовідносин із сусідніми країнами, зокрема з Україною.

Джерела першої групи відображають офіційну позицію держав щодо конфліктів у регіоні, територіальної цілісності України, політики безпеки та євроатлантичної інтеграції. Вони також регламентують інформаційну політику,

культурну дипломатію та співпрацю у сфері освіти, що впливає на формування громадської думки щодо України. Аналіз нормативних актів дозволяє зіставити офіційні підходи держав із наративами праворадикальних партій, простежити точки збігу або суперечностей.

Друга група джерел дисертаційного дослідження – документи праворадикальних політичних партій Центрально-Східної Європи. До цієї групи належать партійні програми, маніфести, декларації, внутрішні та публічні документи, офіційні пресрелізи, статті та публікації у партійних медіа, а також матеріали конференцій і партійних форумів. Вивчення цих джерел дозволяє реконструювати політичні уявлення та ідеологічні пріоритети радикальних сил щодо України, її ролі у регіональній політиці та міжнародних відносинах. Особлива увага приділяється оцінці зовнішньополітичних наративів, що стосуються безпекових, культурних та економічних аспектів українсько-європейських взаємин. Документи фіксують ставлення партій до конфлікту на сході України, анексії Криму, українських реформ та інтеграційних процесів.

Значна частина джерел дозволяє простежити зв'язки праворадикальних політичних партій з українськими націоналістичними організаціями та окремими громадськими ініціативами. Аналіз цих матеріалів допомагає виявити стратегії легітимації або делегітимації української державності, а також способи формування громадської думки щодо України серед виборців країн Центрально-Східної Європи. Джерела також відображають внутрішньопартійні дискусії щодо зовнішньої політики та співробітництва з іншими радикальними або консервативними політичними силами. Порівняння програм і декларацій різних партій дозволяє виявити спільні тенденції, регіональні особливості та трансформації ідеологічних наративів у період 2014–2022 рр. Особливо цінними стали матеріали, що фіксують реакцію партій на дії України на міжнародній арені та у сфері безпеки, а також на зовнішні впливи Росії та інших держав. Використання цих джерел дає змогу комплексно оцінити роль праворадикальних партій у формуванні політичного клімату та відображенні зовнішньополітичного дискурсу щодо України.

Чимало документів праворадикальних партій знаходимо на їх офіційних веб-сайтах(напр.: «Svoboda a přímá demokracie» (<https://spd.cz/>), «Ľudová strana Naše Slovensko» (<http://www.lsnaseslovensko.sk/>), «Slovenská národná strana» (<https://www.sns.sk/>), «Jobbik» (https://www.jobbik.hu/?utm_source=chatgpt.com). На офіційних сайтах праворадикальних партій можна знайти чимало інформації про їх ставлення до України та українців, яка відображає не тільки програмні засади, але й актуальні політичні наративи та комунікативні стратегії цих сил.

Особлива увага приділяється документам партій та громадсько-політичних організацій із Польщі («Конфедерація», «Національно-радикальний табір»), Угорщини («Йоббік»), Чехії («Демократична молодь») та Словаччина («Словацька національна партія»), де фіксуються прямі згадки України, оцінка її політики та взаємовідносин із сусідніми державами. Документи включають коментарі щодо українських націоналістичних організацій, а також опис контактів із українськими радикальними рухами. Значна частина джерел містить риторику щодо співпраці або конфронтації з Україною, підкреслюючи ідеологічні акценти на консервативних та націоналістичних цінностях. Ці матеріали дозволяють простежити, як праворадикальні партії намагалися впливати на формування суспільної думки щодо України серед власних виборців та міжнародної аудиторії. Вони фіксують позиції щодо енергетичної безпеки, культурного впливу та участі України у регіональних інтеграційних процесах.

Чимало уваги звернено на передвиборчі програми партій праворадикального спектру. Приклади таких програм – «Konfederacja Wolność i Niepodległość, Polska dla Ciebie. Piątka Konfederacji. Program Konfederacji Wolność i Niepodległość, 2019»¹²², «Konfederacja Wolność i Niepodległość, Polska na nowo. Program dla Polski po lockdownie, 2021»¹²³, «Konfederacja Wolność i

¹²² Konfederacja Wolność i Niepodległość, Polska dla Ciebie. Piątka Konfederacji. Program Konfederacji Wolność i Niepodległość, 2019. URL: <https://app.isppan.waw.pl/wp-content/uploads/2024/04/2.2.10.4.1.pdf>

¹²³ Konfederacja Wolność i Niepodległość, Polska na nowo. Program dla Polski po lockdownie, 2021. URL: <https://app.isppan.waw.pl/wp-content/uploads/2024/04/1.25.3.1.pdf>

Niepodległość, Po stronie Polski. Program merytorycznej alternatywy dla Polski, 2022»¹²⁴; «Strategia Zmiany Kukiz'15» (2015 p.)¹²⁵; «Magyar szívvel, józan ésszel, tiszta kézzel. A Jobbik 2018-as választási programja»¹²⁶, «Európai Választási Program, 2019. Biztonságos Európát, szabad Magyarországot!»¹²⁷; «Народна партія «Наша Словаччина»»; «LSNS (Kotlebovci). Program»¹²⁸. Звернено увагу й на програмні документи європейських партій, куди входили праворадикали (напр. програма «ECPM Political Program 2019–2024»¹²⁹).

Окрему підгрупу становлять офіційні виступи лідерів партій, публічні заяви та прес-релізи, що стосуються українських питань, зокрема обговорення українських біженців, економічної співпраці та культурних взаємин; У документах польських праворадикальних партій (напр. «Конфедерації») містяться згадки про необхідність обмеження військової допомоги Україні та критика євроінтеграційних прагнень Києва (характерно для крайньоправих електоральних платформ). В угорських праворадикальних партій помітний критичний дискурс щодо розвитку української державності та зовнішньої політики, яка пов'язана із захистом прав угорської меншини за кордоном і прагненням переглянути підходи до співпраці з офіційним Києвом. У документах чеських праворадикальних партій зафіксовано євроскептичні й проросійські мотиви, які включають відмову від продовження військової допомоги Україні та критику політики Брюсселя щодо російсько-української війни. Партійні документи словацьких праворадикальних партій містять позиції

¹²⁴ Konfederacja Wolność i Niepodległość, Po stronie Polski. Program merytorycznej alternatywy dla Polski, 2022. URL: <https://app.isppan.waw.pl/wp-content/uploads/2024/04/1.25.4.1.pdf>

¹²⁵ Strategia Zmiany Kukiz'15. URL: https://www.wprost.pl/522072/kukiz-zaprezentowal-program-swojego-ruchu-zobacz-tresc.html?utm_source=chatgpt.com

¹²⁶ Magyar szívvel, józan ésszel, tiszta kézzel. A Jobbik 2018-as választási programja: https://blob.jobbik.hu/programs/magyar_szivvel_jozan_esszel_tiszta_kezzel.pdf

¹²⁷ Európai Választási Program, 2019. Biztonságos Európát, szabad Magyarországot! URL: https://blob.jobbik.hu/programs/biztonsagos_europat_szabad_magyarorszagot.pdf

¹²⁸ LSNS (Kotlebovci). URL: https://www.naseslovensko.net/files/clanky/volby2012_program.html

¹²⁹ ECPM Political Program 2019–2024. URL: https://blob.jobbik.hu/programs/ECPM_Political_Program_2019-2024.pdf

щодо відмови від участі в санкціях проти Росії і заклики до переорієнтації зовнішньої політики в бік інших регіональних акторів.

Третя група джерел дисертаційного дослідження – мемуари та спогади політичних діячів, активістів і учасників праворадикальних рухів Центрально-Східної Європи, створені у 2014–2022 рр. Джерела включають як опубліковані книги, так і архівні рукописи, щоденникові записи, листування та інтерв'ю. Мемуари дозволяють реконструювати персональні погляди лідерів праворадикальних партій на зовнішньополітичну ситуацію в регіоні та їхнє ставлення до України як сусідньої держави, що пережила Революцію гідності та військову агресію. Важливим є аналіз оцінок, які учасники рухів давали українській державі, українській національній політиці та націоналістичним організаціям, а також формування власних стратегій впливу на суспільну думку.

Четвертою групою джерел дисертаційного дослідження є матеріали періодичних видань, інтернет-видань та інформаційних агентств Центрально-Східної Європи, що висвітлюють позиції праворадикальних партій щодо України у 2014–2022 рр. До цієї групи належать статті, аналітичні огляди, коментарі експертів, інтерв'ю з політичними лідерами, репортажі з партійних з'їздів і масових акцій, а також прес-релізи інформаційних агентств.

Матеріали інтернет-ЗМІ відображають оперативне реагування партій на ключові події (анексія Криму 2014 р., бойові дії на Донбасі, Мінські домовленості, політичні кризи в Україні). Вони є ключовим джерелом для аналізу публічних наративів праворадикальних партій, дозволяють виявити рівень комунікаційної активності, ідеологічні акценти та зовнішньополітичні оцінки, а також забезпечують інформаційний контекст для зіставлення з офіційними державними та партійними документами.

Слід зазначити, що наявні публіцистичні матеріали зберігаючи у собі величезний документальний матеріал щодо суспільно-політичного буття. Також публіцистичні матеріали окреслюють ідеологічні орієнтири тих чи інших ідейно-політичних сил тогочасного суспільства. Поєднання документів та матеріалів органів державної влади, науково-довідкових видань, преси значно розширило

джерельну базу дослідження та дозволило уникнути однобічного висвітлення подій.

Для прикладу, у дисертації використано такі інтернет-ЗМІ, як «Wiadomości» («Kukiz zaprezentował program swojego ruchu. Zobacz treść»¹³⁰, «Wybory parlamentarne 2019. Konfederacja wygrała z Wiadomościami TVP»¹³¹, «Wybory parlamentarne 2019. Rodzina Janusza Korwin-Mikkego chce do Sejmu. Aż kilka osób naraz»¹³², «Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego 2019. Janusz Korwin-Mikke: coś tu nie gra»¹³³), «Gazeta Wyborcza» («Prezydent Konfederacji Lewiatan: Będą próby wprowadzenia nowych obciążeń dla przedsiębiorców»¹³⁴, «Wybory parlamentarne 2019. Skromna reprezentacja Konfederacji o benzynie za 3 zł i dobrowolnych składkach na ZUS»¹³⁵, «Wybory parlamentarne 2019. Oto kandydaci Konfederacji Wolność i Niepodległość»¹³⁶ та ін.), «Rzeczpospolita» («Konfederacja odpowiada na

¹³⁰ Kukiz zaprezentował program swojego ruchu. Zobacz treść. URL: https://www.wprost.pl/522072/kukiz-zaprezentowal-program-swojego-ruchu-zobacz-tresc.html?utm_source=chatgpt.com

¹³¹ Wybory parlamentarne 2019. Konfederacja wygrała z Wiadomościami TVP. URL: <https://wiadomosci.wp.pl/wybory-parlamentarne-2019-konfederacja-wygrala-z-wiadomosciami-tvp-6430155636815489a>

¹³² Wybory parlamentarne 2019. Rodzina Janusza Korwin-Mikkego chce do Sejmu. Aż kilka osób naraz. URL: <https://wiadomosci.wp.pl/wybory-parlamentarne-2019-rodzina-janusza-korwin-mikkego-chce-do-sejmu-az-kilka-osob-naraz-6426450829592705a>

¹³³ Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego 2019. Janusz Korwin-Mikke: coś tu nie gra. URL: <https://wiadomosci.wp.pl/wyniki-wyborow-do-europarlamentu-2019-janusz-korwin-mikke-cos-tu-nie-gra-6385494129227905a>

¹³⁴ Prezydent Konfederacji Lewiatan: Będą próby wprowadzenia nowych obciążeń dla przedsiębiorców. URL: https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,25606737,prezydent-konfederacji-lewiatan-musimy-poczekac-az-opadnie.html?_gl=1*k1jbf*s*_gcl_au*NDA5Mzk0NjE2LjE3Nzc3MjM5OTQ.*_ga*MTk1MTgzOTA0My4xNzc3NzIzOTk2*_ga_6R71ZMJ3KN*cze3Nzc3MjM5OTUkbzEkZzEkdDE3Nzc3MjQyMjAkajM2JGwwJGgw

¹³⁵ Wybory parlamentarne 2019. Skromna reprezentacja Konfederacji o benzynie za 3 zł i dobrowolnych składkach na ZUS. URL: https://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,25236442,wybory-parlamentarne-2019-skromna-reprezentacja-konfederacji.html?_gl=1*oknh9*_ga*MTk1MTgzOTA0My4xNzc3NzIzOTk2*_ga_6R71ZMJ3KN*cze3Nzc3MjM5OTUkbzEkZzEkdDE3Nzc3MjQ1ODYkajYwJGwwJGgw*_gcl_au*NDA5Mzk0NjE2LjE3Nzc3MjM5OTQ

¹³⁶ Wybory parlamentarne 2019. Oto kandydaci Konfederacji Wolność i Niepodległość. URL: https://bydgoszcz.wyborcza.pl/bydgoszcz/7,48722,25173681,wybory-parlamentarne-2019-kandydaci-konfederacji-wolnosc-i.html?_gl=1*1cirw6s*_gcl_au*NDA5Mzk0NjE2LjE3Nzc3MjM5OTQ.*_ga*MTk1MTgzOTA0M

odrzucenie sprawozdania przez PKW»¹³⁷, «Lewica i Konfederacja w Sejmie. Prezydent: To dobrze»¹³⁸ та ін.), «Newsweek Polska» («Kukiz'15 idzie do europarlamentu z europejskimi antysystemowcami. «Nadchodzi tsunami dla UE»»¹³⁹, «Znikająca partia Kukiza»¹⁴⁰, «PiS daleko przed PO. W Sejmie jeszcze tylko Kukiz»¹⁴¹ та ін.

Значну увагу праворадикалам присвячували чеські ЗМІ: www.novinky.cz («Svoboda a přímá demokracie. Vznik, vývoj a vedení SPD»¹⁴², («Zaplat'pánbůh za Ukrajince, rozplývala se Schillerová. Okamura za pár hodin zveřejnil nesouhlasné»¹⁴³), www.forum24.cz («SPD bojuje za světový mír a hrdě provozuje antiamerikanismus. V Moskvě jistě mají radost»¹⁴⁴), www.demagog.cz («Před týdnem v neděli došlo k prvnímu datumu, kdy se už více ukrajinských maminek s dětmi a Ukrajinců vracelo na Ukrajinu, než přicházelo»¹⁴⁵), www.domaci.hn.cz («Schůze ve stínu Ruska. Babiš

y4xNzc3NzIzOTk2*_ga_6R71ZMJ3KN*cze3Nzc3MjM5OTUkbzEkZzEkdDE3Nzc3MjQ3Mjkkaj U4JGwwJGgw

¹³⁷ Konfederacja odpowiada na odrzucenie sprawozdania przez PKW. URL: <https://www.rp.pl/polityka/art8807901-konfederacja-odpowiada-na-odrzucenie-sprawozdania-przez-pkw>

¹³⁸ Lewica i Konfederacja w Sejmie. Prezydent: To dobrze. URL: <https://www.rp.pl/polityka/art9174061-lewica-i-konfederacja-w-sejmie-prezydent-to-dobrze>

¹³⁹ Kukiz'15 idzie do europarlamentu z europejskimi antysystemowcami. „Nadchodzi tsunami dla UE”. URL: <https://www.newsweek.pl/swiat/polityka/kukiz15-idzie-do-europarlamentu-z-europejskimi-antysystemowcami-nadchodzi-tsunami-dla/8dxf17n>

¹⁴⁰ Znikająca partia Kukiza. URL: <https://www.newsweek.pl/kukiz15-pawel-kukiz-traci-kontrolę-nad-partią-cios-za-cios/pfjy76r>

¹⁴¹ PiS daleko przed PO. W Sejmie jeszcze tylko Kukiz. URL: <https://www.newsweek.pl/polska/sondaz-parlamentarny-pis-daleko-przed-po-w-sejmie-jeszcze-tylko-kukiz/ml0m2mp>

¹⁴² Svoboda a přímá demokracie. Vznik, vývoj a vedení SPD. URL: <https://www.novinky.cz/clanek/volby-svoboda-a-prima-demokracie-vznik-vyvoj-a-vedeni-spd-40351343>

¹⁴³ Zaplat'pánbůh za Ukrajince, rozplývala se Schillerová. Okamura za pár hodin zveřejnil nesouhlasné. URL: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-zaplatpanbuh-za-ukrajince-rozplyvala-se-schillerova-okamura-za-par-hodin-zverejnil-nesouhlasne-video-40575705>

¹⁴⁴ SPD bojuje za světový mír a hrdě provozuje antiamerikanismus. V Moskvě jistě mají radost. URL: <https://www.forum24.cz/spd-bojuje-za-svetovy-mir-a-hrde-provozuje-antiamerikanismus-v-moskve-jiste-maji-radost>

¹⁴⁵ Před týdnem v neděli došlo k prvnímu datumu, kdy se už více ukrajinských maminek s dětmi a Ukrajinců vracelo na Ukrajinu, než přicházelo. <https://demagog.cz/vyrok/21859>. URL:

vyjádřil podporu Fialovi, Okamura se bojí ukrajinských migrantů»¹⁴⁶), www.reflex.cz («Okamurovi váleční štváči. SPD se chová jako mluvčí Kremlu»¹⁴⁷) та ін. Діяльність праворадикальних партій Чехії висвітлювалася також ішими провідними інтернет-виданнями Чехії, серед яких – www.iDNES.cz, www.Aktuálně.cz, www.iROZHLAS.cz, www.ČT24.cz, www.Lidovky.cz, www.Echo24.cz тощо.

Чимало уваги праворадикалам Центрально-Східної Європи приділяли українські інтернет-ЗМІ. Яскраві приклади таких публікацій: tsn.ua («У Польщі каратимуть усіх, хто заперечує «злочини» українських націоналістів. Проект закону просунула польська націоналістична радикальна партія «Кукіз'15»¹⁴⁸), ukrinform.ua («У Польщі дві партії зберігають однакові шанси на перемогу у виборах до Європарламенту»¹⁴⁹), istpravda.com.ua («Московський слід польських поправок»¹⁵⁰, «У Польщі засудили до в'язниці трьох праворадикалів за підпал угорського центру в Ужгороді»¹⁵¹), unian.ua («Лідер угорської партії «Йоббик» перепросив за поїздку на окупований Донбас»¹⁵²), ua.korrespondent.net («У Будапешті партія Йоббик провела антиєврейську демонстрацію»¹⁵³), lb.ua («СБУ

¹⁴⁶ Schůze ve stínu Ruska. Babiš vyjádřil podporu Fialovi, Okamura se bojí ukrajinských migrantů. URL: <https://domaci.hn.cz/c1-67036730-schuze-ve-stinu-ruska-babis-vyjadril-podporu-fialovi-okamura-se-boji-ukrajinskych-migrantu>

¹⁴⁷ Okamurovi váleční štváči. SPD se chová jako mluvčí Kremlu. URL: <https://www.reflex.cz/clanek/komentare/111357/okamurovi-valecni-stvaci-spd-se-chova-jako-mluvci-kremlu.html>

¹⁴⁸ У Польщі каратимуть усіх, хто заперечує «злочини» українських націоналістів. Проект закону просунула польська націоналістична радикальна партія «Кукіз'15». URL: <https://tsn.ua/svit/u-polschi-karatimut-usih-hto-zaperechuye-zlochiny-ukrayinskih-nacionalistiv-1096005.html>

¹⁴⁹ У Польщі дві партії зберігають однакові шанси на перемогу у виборах до Європарламенту. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2697679-u-polsi-dvi-partii-zberigaut-odnakovi-sansi-na-peremogu-u-viborah-do-evroparlamentu.html>

¹⁵⁰ Московський слід польських поправок. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/6/152177/>

¹⁵¹ У Польщі засудили до в'язниці трьох праворадикалів за підпал угорського центру в Ужгороді. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/5e7b05432ae5d/>

¹⁵² Лідер угорської партії "Йоббик" перепросив за поїздку на окупований Донбас. URL: <https://www.unian.ua/world/lider-ugorskoji-partiji-yobbik-vibachivnya-pered-ukrajinoyu-za-rojizdku-na-okupovaniy-donbas-12065619.html>

¹⁵³ У Будапешті партія Йоббик провела антиєврейську демонстрацію. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/1555797-u-budapeshti-partiya-jobbik-provela-antievrejsku-demonstraciju>

попередила про відповідальність за сепаратизм члена партії «Йоббiк» у Закарпатській області»¹⁵⁴), goloskarpat.info («Угорська партія «Йоббiк» відкрила своє представництво в Словаччині»¹⁵⁵), radiosvoboda.org («Словацькі праворадикали вимагають виходу Словаччини з ЄС»¹⁵⁶), ukranews.com («Практично всі, хто проголосував проти безвізу для України, виявилися праворадикалами»¹⁵⁷), tyzhden.ua («У Європарламенті розкрили, хто голосував проти безвізового режиму для України»¹⁵⁸) тощо.

П'яту групу джерел дисертаційного дослідження становлять офіційні статистичні дані та аналітичні звіти, що відображають вплив подій в Україні на регіональні процеси у 2014–2022 рр. У дисертації проаналізовано також офіційні соціологічні та виборчі дослідження. Польські, угорські, чеські та словацькі соціологічні агенції проводили опитування громадської думки щодо ставлення до України, російської агресії та політики національних меншин, які дозволяють виявити кореляцію між ростом підтримки праворадикальних партій і сприйняттям українських подій.

Таким чином, статистично-аналітичні матеріали дозволяють кількісно оцінити рівень підтримки праворадикальних і націоналістичних партій у країнах Центрально-Східної Європи та простежити зміну тенденцій під впливом українського конфлікту. Матеріали охоплюють різні аспекти суспільного життя – політичну активність, економічну стабільність, соціальні настрої, безпеку, що забезпечує багатовимірний аналіз впливу українського чинника. Водночас

¹⁵⁴ СБУ попередила про відповідальність за сепаратизм члена партії "Йоббiк" у Закарпатській області. URL: https://lb.ua/society/2016/06/01/336659_sbu_predupredila_otvetstvennosti.html

¹⁵⁵ Угорська партія "Йоббiк" відкрила своє представництво в Словаччині. URL: <https://goloskarpat.info/boundless/561fe3fa05095/>

¹⁵⁶ Словацькі праворадикали вимагають виходу Словаччини з ЄС. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27820494.html>

¹⁵⁷ Практично всі, хто проголосував проти безвізу для України, виявилися праворадикалами. URL: <https://ukranews.com/ua/news/490491-praktychno-vsi-khto-progolosuvav-proty-bezvizu-dlya-ukrainy-vuyavylysy-pravoradykalamy>

¹⁵⁸ У Європарламенті розкрили, хто голосував проти безвізового режиму для України. URL: <https://tyzhden.ua/u-ievroparlamenti-rozkryly-khto-holosuvav-proty-bezvizovoho-rezhymu-dlia-ukrainy/>

статистично-аналітичні матеріали служать основою для перевірки гіпотез, виявлення закономірностей у поведінці політичних лідерів та зіставлення з даними із мемуарів, періодики та офіційних документів.

Статистично-аналітичні матеріали дозволяють кількісно оцінити вплив українських подій на регіональні політичні процеси, простежити електоральну та суспільну підтримку праворадикальних партій, а також визначити кореляції між політичними наративами щодо України та реальною соціально-економічною ситуацією в країнах Центрально-Східної Європи.

Завдяки таким джерелам можна не тільки отримати інформацію про те, як суспільний сектор реагував на якусь прикметну подію, але й визначити як запити, очікування, пріоритети цього суспільства, його рівень політичної обізнаності із реальним станом речей, так і причини, які спонукали до таких суспільних поглядів, а також яким чином висвітлення відповідних подій політиками, ЗМІ та науково-культурними каналами (не) вплинуло на погляди українського соціуму. Спостереження автора підкріплені даними соціологічних досліджень проведених соціологічними службами. Саме завдяки соціологічним дослідженням можна побачити якісну картину ставлення політикуму та передусім населення до певних політичних процесів всередині та ззовні країни.

Отже, джерелами для написання наукового дослідження стали опубліковані або оприлюднені партійні програми офіційних політичних партій і матеріали їх державотворчої діяльності, чинне законодавство держав Центрально-Східної Європи, міжнародні нормативно-правові акти з питань національної безпеки, матеріали ЗМІ, конференцій та форумів, мемуари, аналітичні документи.

Джерельна база дисертаційного дослідження є різноплановою і багаторівневою, що дозволяє всебічно аналізувати ставлення праворадикальних партій Центрально-Східної Європи до України в аналізований період. Першу групу джерел становлять законодавчі, нормативно-правові акти та ухвали центральних органів влади, що відображають офіційні державні позиції щодо зовнішньої політики та регіональної безпеки (документи дозволяють простежити формування державних стратегій у взаємодії з Україною та зіставити їх із

риторикою праворадикальних політичних сил). Другу групу складають офіційні партійні документи, програми та статuti праворадикальних організацій, що демонструють їхні ідеологічні пріоритети та стратегічні оцінки українських подій. Третю групу становлять мемуари та спогади політичних і громадських діячів, які дають можливість реконструювати внутрішні мотиви та персональні оцінки ключових подій у контексті українського питання. Четверта група включає науково-теоретичні та аналітичні праці державних і політичних діячів, що висвітлюють офіційну позицію та експертні оцінки щодо України, дозволяючи зіставити їх із наративами праворадикальних партій. П'яту групу складають матеріали періодичних видань і інформаційних агентств, які відображають публічні позиції партій, оперативно реагують на ключові події в Україні та дозволяють аналізувати медійні наративи. Використання цих джерел забезпечує системний підхід до реконструкції зовнішньополітичних позицій праворадикальних партій.

1.3. Методологія наукової роботи

В останні десятиліття у Центрально-Східній Європі значної популярності набули партії праворадикального спектру, що зумовлено комплексом соціально-економічних, політичних та безпекових чинників. Зокрема, наслідки фінансово-економічної кризи, міграційні процеси, зростання недовіри до традиційних політичних еліт та інституцій Європейського Союзу (ЄС) створили сприятливе підґрунтя для їх електорального посилення. Праворадикальні партії, громадсько-політичні організації активно почали використовувати риторику захисту національного суверенітету, культурної ідентичності та безпеки, апелюючи до відчуття загроз серед частини населення. Водночас вони демонструють здатність адаптувати свої програмні засади до демократичного політичного середовища, беручи участь у виборах і формуючи парламентське представництво.

З методологічної точки зору дослідження праворадикальних партій і громадсько-політичних організацій має свої особливості, зумовлені як складністю самого феномену, так і його динамічністю та багатовимірністю. Передусім, дослідник стикається з проблемою варіативності форм існування таких структур – від інституціоналізованих партій до неформальних рухів і мереж, що ускладнює їх класифікацію та порівняльний аналіз. Крім того, важливим є врахування національного контексту, оскільки прояви праворадикалізму суттєво відрізняються залежно від історичних, культурних і політичних умов. Не менш значущим стало питання доступу до джерел, адже частина діяльності таких організацій може бути неформалізованою або ж прихованою.

При дослідженні ставлення праворадикальних партій та громадсько-політичних організацій до України та українців у роки російсько-української війни, застосовано низку принципів, серед яких на особливому місці – принцип історизму, який «вимагає розгляду всіх історичних фактів, явищ і подій у відповідності з конкретно-історичними обставинами, в їх взаємозв'язку і взаємообумовленості¹⁵⁹. «Будь-яке історичне явище треба вивчати в розвитку: як воно виникло, які етапи в своєму розвитку пройшло, чим в кінцевому рахунку стало, – констатують дослідники. – Не можна розглядати подію чи особу водночас чи абстрактно, поза часовими вимірами. Принцип історизму не обмежується констатацією минулого, він передбачає цілісний синтез минулого, сьогодення і майбутнього як атрибутів людського буття в їх динаміці»¹⁶⁰.

При підготовці дисертаційної роботи актуальним стало поєднання кількісних і якісних методів дослідження, а також історико-порівняльного методу. Власне компаративний підхід відіграє ключову роль у дослідженні праворадикального руху, оскільки дозволяє вийти за межі описового аналізу та

¹⁵⁹ Стасина У. Історизм як принцип і метод в дослідженні інституту адвокатури. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/33c94aec-eb4f-473e-aa76-5937e52d68cd/content>

¹⁶⁰ Там само.

виявити загальні закономірності його розвитку. Його застосування забезпечує можливість зіставлення ідеологічних, організаційних та електоральних характеристик праворадикальних партій у різних політичних контекстах. Завдяки цьому стало можливим розрізнення універсальних тенденцій і специфічних національних особливостей. «Компаративні дослідження центрально-східноєвропейського регіону є порівняно молодим напрямком розвитку історичної науки, що почав формуватись після Першої світової війни», – зауважував Т. Винарчук¹⁶¹.

Компаративний метод сприяв виявленню ролі історичної спадщини, рівня демократичної консолідації та економічного розвитку у формуванні праворадикальних рухів. Порівняння різних країн дало змогу встановити відмінності між «стабільними» та «нестабільними» моделями партійних систем. У межах порівняльного аналізу можна простежити також трансформацію ідеологій праворадикальних партій у різних регіонах. Водночас, компаративний підхід – особливо важливий для дослідження Центрально-Східної Європи, де національні траєкторії постсоціалістичної трансформації суттєво різняться. У цьому контексті його використання сприяло формуванню точнішого розуміння механізмів електоральної підтримки праворадикальних партій та громадсько-політичних організацій.

Варто погодитися з Т. Винарчук у тому, що можливість проведення компаративного аналізу та підготовки узагальнювальних досліджень безпосередньо залежить від наявності ґрунтовних вузькоспеціальних, регіональних і національних студій, які формують емпіричну базу для порівняння. Водночас компаративний підхід не зводиться до простого відтворення або синтезу фактологічного матеріалу з окремих досліджень. Його головне завдання є якісно іншим і полягає у виявленні ширших закономірностей історичного розвитку, встановленні спільних рис і типологічних подібностей

¹⁶¹ Винарчук Т. Українська компаративістика у пошуках європейського контексту вітчизняної історії. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/historySciWorks/15/15/vinarchuk.pdf>

між процесами та явищами, а також у фіксації специфічних відмінностей, притаманних окремим історичним об'єктам¹⁶².

Застосування принципу об'єктивності передбачало неупереджений аналіз праворадикального руху з урахуванням різних наукових підходів, інтерпретацій та емпіричних даних, що дозволило уникнути ідеологічних упереджень. Принцип всебічності реалізовувався через комплексне охоплення політичних, соціально-економічних, культурних та історичних чинників, які визначають генезу й еволюцію праворадикальних партій, їх ставлення до України у роки російсько-української війни. Принцип системності забезпечив аналіз праворадикальних партій та громадсько-політичних організацій як складової ширших політичних систем, у взаємозв'язку з іншими партіями, інституціями та суспільними процесами. Принцип наукової верифікації передбачає опору на достовірні джерела, статистичні дані та результати попередніх досліджень, що забезпечує емпіричну обґрунтованість висновків.

Загалом, концептуальною основою дослідження проблематики теорії та практики праворадикальних партій та організацій, а також необхідною умовою досягнення поставленої мети є використання низки наукових методів, а саме: системного, структурно-функціонального та історичного. В якості допоміжних методів застосовуються, також, статистичний і метод контент-аналізу тощо. Системний метод, що дозволяє розглянути об'єкт, що досліджується, як єдине ціле, виявити багатоманітність зв'язків всередині нього та звести їх у єдину теоретичну конструкцію, було використано для з'ясування сутності праворадикальних політичних партій, визначення місця і ролі даних політичних сил у політичній системі суспільства.

Структурно-функціональний метод передбачає розчленування об'єкта дослідження на окремі елементи і вивчення взаємозв'язків і взаємодій між ними, в тому числі через розкриття функцій кожного з них, а також об'єкту як цілого.

¹⁶² Винарчук Т. Українська компаративістика у пошуках європейського контексту вітчизняної історії. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/historySciWorks/15/15/vinarchuk.pdf>

Елементи структурно-функціонального методу було застосовано при дослідженні ідеології праворадикальних політичних партій, яка розділяється на низку аспектів, кожен з яких аналізується як цілісність.

Історичний метод полягає у вивченні процесу становлення і розвитку об'єкта, що досліджується. Він дозволяє краще зрозуміти специфіку його сучасного стану та пояснити виникнення тих чи інших ознак чи елементів. У даному дослідженні історичний метод було використано для аналізу еволюції ідеології праворадикальних політичних партій. Зокрема, було виокремлено два основні етапи розвитку цієї групи політичних партій, що дозволило прослідкувати зміну їх характеру від неофашистських 1990-х рр. до сучасних постіндустріальних масових партій.

Статистичний метод має різноманітні прояви – від представлення даних у вигляді збірних таблиць і діаграм до проведення складних розрахунків на їх основі. У дисертаційній роботі було використано перший варіант – при вивченні рівня електоральної підтримки праворадикальних політичних партій в різних країнах було зібрано дані щодо результатів виборів та їх систематизовано. Контент-аналіз як метод, що дозволив проаналізувати текстові документи, було застосовано для дослідження програм праворадикальних політичних партій та зіставлення висловлених ідей з головними цінностями, притаманними даній ідеології.

«Будь-яка ґрунтовна теоретична науково-дослідна робота має на меті не лише аналіз та характеристику певних державно-правових явищ дійсності, а й уточнення «понятійного апарату», – зауважувала О. Макарова¹⁶³. Щодо термінології, яка використовується у дисертації, слід наголосити на необхідності її чіткого концептуального визначення та послідовного застосування впродовж усього процесу написання наукової роботи, що особливо важливо з огляду на те, що понятійний апарат, пов'язаний із праворадикальними партіями та рухами,

¹⁶³ Макарова О. Методологічні основи наукового дослідження в галузі права. URL: <https://www.chasopys.law.npu.kiev.ua/archive/15/15.pdf>

характеризується значною варіативністю та неоднозначністю трактувань у науковій літературі. Зокрема, такі терміни, як «правий радикалізм», «політичний екстремізм», «ультранационалізм», «популізм», нерідко використовуються як взаємозамінні, хоча мають різні змістові акценти.

Загалом, політолог Ю. Остапець констатував, що на сьогодні існує доволі різноманітний категоріальний ряд для позначення правого радикалізму у політико-партійному середовищі: «крайні праві», «ультраправі», «праві екстремісти», «праві радикали», «праві популісти»¹⁶⁴. «Цікавим залишається той факт, що при вживанні вказаних дефініцій мова йде про один і той самий феномен. Саме в цьому і полягає складність його визначення...»¹⁶⁵. У дисертаційній роботі для позначення вказаного феномена використано термін *праворадикали*.

К. Мюдде, підкреслював різноманітність праворадикальних партій та виділяв чотири критерії для можливої класифікації:

1. Ідеологія;
2. Походження;
3. Довговічність (стабільність);
4. Партійне членство¹⁶⁶.

Дослідник зауважував, що критерій *ідеології* виглядає розмитим для віднесення партії до правих радикалів, оскільки під нього підпадає і грецька «Золота зоря» з явним ухилом в неонацизм, і цілком неоліберальні британська

¹⁶⁴ Остапець Ю. Причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати праворадикальних партій в країнах Європейського Союзу (2019 – 2022). URL: <https://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/33/15.pdf>

¹⁶⁵ Там само.

¹⁶⁶ Правий радикалізм в європейському політичному процесі. Частина 2. URL: <https://www.cir-ps.com/post/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC-%D0%B2-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%96-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0-2>

Партія незалежності. Критерій *походження* важливіший, оскільки деякі партії праворадикального спектру мають екстремістські коріння, наприклад, «Шведські демократи». Третім критерієм класифікації праворадикальних партій, відповідно до теорії К. Мюдде виступає їх *довговічність*. З одного боку, заснований півстоліття тому французький «Національний фронт», з іншого – партії-одноденки. Четверта класифікація (організаційний критерій – *членство*) включає кадрові партії, наприклад, Датську народну партію, і масові партії, наприклад, Австрійську партію свободи¹⁶⁷.

Учені звертають увагу на складність чіткого розмежування між праворадикальними та правими консервативними партіями, оскільки межа між ними є розмитою і залежить як від ідеологічних, так і від дискурсивних критеріїв. Як зазначають дослідники, сучасні системні партії – як правого, так і лівоцентристського спрямування – у своїх програмах і публічній риторичі значною мірою опираються на варіанти неоліберального дискурсу, використовуючи його як інструмент пояснення та конструювання політичної реальності. У цьому контексті вони змушені адаптувати свої позиції до домінуючих рамок політичної комунікації, що частково звужує простір для ідеологічної альтернативи. Водночас, за оцінкою науковців, пропозиції, які висувують праворадикальні партії, нерідко сприймаються як політично неприйнятні, економічно сумнівні та такі, що нерідко містять ксенофобські елементи. Проте, як наголошує Ш. Муфф, як праві так і ліві радикальні рухи в Європі виконують важливу функцію артикуляції запиту на політичні зміни¹⁶⁸.

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ Правий радикалізм в європейському політичному процесі. Частина 3. URL: <https://www.cir-ps.com/post/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC-%D0%B2-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%96-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0-3>

Варто підтримати гіпотезу західноєвропейських політологів, які вважають, що причинами успіху європейських праворадикальних партій стали:

- 1) ідеологічна криза неолібералізму;
- 2) збільшення радикалізації і поляризації політики;
- 3) поява таких нових проблем, як безпека і імміграція;
- 4) збільшення дефіциту системної легітимації.

Відзначимо, що саме «криза довіри» до традиційних партій виступає в якості домінуючої причини зростання популярності праворадикальних партій¹⁶⁹.

Важливо наголосити й на поширеності праворадикального руху у Центрально-Східній Європі. А. Полякова звертає увагу на те, що у наукових студіях, які присвячені праворадикальним партіям нерідко існує перекис у бік західноєвропейського досвіду, тоді як країни Центральної та Східної Європи залишаються менш представленими у наукових працях. Проте, на її думку, саме постсоціалістичні держави, з огляду на їхню відносну економічну й політичну нестабільність, потенційно можуть становити сприятливіший ґрунт для розвитку праворадикальних рухів. Водночас учена зазначає, що об'єднання західноєвропейських і центрально-східноєвропейських праворадикальних партій в одну аналітичну категорію є виправданим лише за умови врахування їхньої спільної ідеологічної основи. Йдеться передусім про уявлення про «етнічно чисту» націю, практики політики виключення щодо меншин та ксенофобську риторіку, спрямовану насамперед проти мігрантів із небілих і нехристиянських середовищ¹⁷⁰.

Важливим для нашого дисертаційного дослідження є термін «*Центрально-Східна Європа*», оскільки він дозволяє окреслити специфічний геополітичний, історико-культурний та безпековий простір, у межах якого формувалися сучасні політичні процеси. У науковому дискурсі цей термін використовується для позначення групи держав, що зазнали одночасного впливу імперських структур,

¹⁶⁹ Там само.

¹⁷⁰ Там само.

тоталітарних режимів і хвиль модернізації, але виробили власні моделі державотворення та безпекової поведінки.

І. Паніна відзначала, що науковці вбачають у терміні «Центрально-Східна Європа» інтелектуальну конструкцію і предмет для досліджень, історичну площину і простір, окремий регіон зі спільною культурною й історичною долею¹⁷¹. Однак, серед сучасних учених немає єдиної думки, які держави віднести до Центрально-Східної Європи. Частина дослідників підтримує вузьке трактування терміну (чотири країни Вишеградської групи – Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина). Вищезазначені держави, як зауважував А. Хюде-Прайс, демонстрували найбільш однорідний історичний досвід модернізації, інституційних реформ та переходу від авторитарних систем до демократії, що стало підставою для їхнього спільного інтеграційного руху у бік ЄС і НАТО¹⁷².

На думку І. Піляєва, до цього регіону вартувало б додати посткомуністичні держави. «Критерієм віднесення посткомуністичних країн Європи до регіону ЦСЄ є їхня геополітична та цивілізаційно-культурна неналежність до Балкан як сфери багатовікового домінування Османської імперії та ісламської цивілізації, – писав він. – Цьому критерію відповідають країни Вишеградської групи та Словенія, а також країни, що тривалий час перебували у складі Російської імперії і СРСР (Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Російська Федерація, Україна, Молдова)»¹⁷³.

Таким чином, потрібно відзначити, що у дисертаційній роботі автор дотримувався вузького трактування поняття «Центрально-Східна Європа», яке обмежується державами Вишеградської групи – Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина. Такий підхід ґрунтується на припущенні про відносну однорідність історичного досвіду цих країн, насамперед у контексті постсоціалістичної

¹⁷¹ Паніна І. Проблема концептуалізації регіону Центрально-Східної Європи в сучасних міжнародних відносинах. Історичні і політологічні дослідження. 2019. Вип. 1 (64). С. 77–91.

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Піляєв І. Специфіка регіону Центрально-Східної Європи в контексті глобальних тенденцій модернізації соціуму. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/3901/>

трансформації. Вказані держави демонструють схожі моделі переходу від планової до ринкової економіки, характеризуються подібною інституційною еволюцією демократичних систем, включно з формуванням конкурентних партійних систем і механізмів представницької демократії. Спільним є також їхній досвід інтеграції до євроатлантичних структур, що суттєво вплинуло на трансформацію політичних дискурсів і партійних ідеологій. Обмеження географічних рамок дослідження дозволяє уникнути надмірної концептуальної розмитості, властивої ширшим інтерпретаціям Центрально-Східної Європи, забезпечує можливість глибшого порівняльного аналізу політичних процесів у відносно однорідному регіональному середовищі.

Значної популярності праворадикали у Центрально-Східній Європі набули й завдяки *евроскептицизму* (опір євроінтеграції), який дослідники поділяють на два види: «Жорсткий євроскептицизм» – передбачає відверте неприйняття всього проекту європейської політичної та економічної інтеграції та протидію приєднанню чи залишенню країни членом ЄС, заперечує нинішні форми інтеграції до ЄС на тій підставі, що він ображає укорінені цінності, є втіленням негативних цінностей¹⁷⁴. «М'який євроскептицизм, навпаки, передбачає випадкову опозицію до європейської інтеграції¹⁷⁵.

Важливо також відзначити, що Європейський Союз значною мірою нейтралізує виклики, пов'язані з посиленням праворадикальних тенденцій, завдяки механізмам багатостороннього (*мультилатерального*) *врядування*. Як підкреслюють дослідники, значна частина ключових питань у Європі сьогодні вирішується на рівні інституцій ЄС, що забезпечує структурну перевагу політичному мейнстриму в процесі ухвалення рішень (пов'язано як із фінансовими механізмами розподілу ресурсів, так і з особливостями процедур

¹⁷⁴ Батрименко О., Неліпа Д., Ткач О. Особливості співвідношення понять «евроскептицизм» і «популізм». URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/16612/16503&ved=2ahUKewjir5j_pZCUAxWqORAIHWBwHC44ChAWegQIFBAB&usq=A0vVaw3Zgg49OQliwW2Z_exi--5N

¹⁷⁵ Там само.

прийняття рішень у межах Союзу). Навіть у тих сферах, де формально передбачено принцип однотайності, реальна практика дедалі більше відходить від жорсткої моделі абсолютного консенсусу, що зменшує можливості блокування рішень радикальними або ізоляціоністськими акторами¹⁷⁶.

Поряд із євроскептицизмом чимало праворадикальних партій Центрально-Східної Європи толерували *популізм*. «Термін «популізм» сам по собі є надзвичайно широким і розмитим поняттям, далеко не завжди має негативні конотації, – писав М. Яворський. – Популізм – це насамперед політика або риторика...»¹⁷⁷. Згадуваний уже нами К. Мудде визначав «популізм» як «тонкоцентричну ідеологію», що розділяв суспільство на дві однорідні й антагоністичні групи «простих людей», з одного боку, та «корумповану еліту» – з іншого. Популісти прагнули, щоб політика була загальною волею «народу»¹⁷⁸.

М. Яворський зауважував, що в основі розмежування популістів на правих і лівих лежали соціоекономічні фактори. Праві виступали за мінімальну роль держави в економіці, вірили у саморегулювання ринку й набули найбільшого поширення в країнах Західної Європи¹⁷⁹. Ліві партії виступали за активне втручання держави та перерозподіл прибутків. «Але нині таке визначення не відповідає сучасним реаліям, адже навіть крайні праві партії виступають за «цінності держави загального добробуту», – резюмував учений¹⁸⁰.

Праворадикалів нерідко звинувачують в *екстремізмі*, що пов'язано з їхньою схильністю до радикалізації політичного дискурсу, заперечення ліберально-демократичних цінностей та апеляції до виключних форм національної ідентичності. Водночас такі звинувачення не завжди є однозначними, оскільки праворадикальні сили функціонують у широкому спектрі – від парламентських партій до маргіналізованих угруповань, що істотно відрізняються за рівнем

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ Яворський М. Сучасні тенденції до підвищення ролі правопопулістських партій у Європі. URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/25_2019/28.pdf

¹⁷⁸ Там само.

¹⁷⁹ Там само.

¹⁸⁰ Там само.

радикалізму та методами діяльності. У багатьох випадках вони використовують легальні політичні механізми, інтегруючись у демократичні інститути та адаптуючи свою риторику до вимог електоральної конкуренції, що дозволяє їм розширювати соціальну базу підтримки, апелюючи до питань безпеки, міграції, культурної ідентичності та соціальної справедливості.

Сьогодні проблема екстремізму набуває особливої актуальності, оскільки його прояви дедалі частіше виходять за межі окремих держав і набувають різноманітних форм¹⁸¹. Як зазначала А. Стичинська, найбільш небезпечною формою екстремістської діяльності є створення та функціонування незаконних збройних формувань, які становлять загрозу як для окремих держав, так і для системи міжнародної безпеки загалом. Дослідниця підкреслювала, що екстремістські злочини «поступово ускладнюються», набувають гібридного характеру та формують нові виклики для держав і міжнародної спільноти у сфері захисту людського життя. У цьому контексті екстремізм розглядається як чинник, що підриває політико-правові системи як на національному, так і на міжнародному рівні, послаблюючи їхню стабільність і механізми захисту¹⁸².

Чимало праворадикалів сповідували *ідеї неонацизму*, що проявлялося у зверненні до расистських, ксенофобських та антидемократичних концептів, а також у спробах ревізії історичних наративів і реабілітації тоталітарних практик. Водночас важливо підкреслити, що неонацистська ідеологія притаманна передусім маргінальним угрупованням і не охоплює весь спектр праворадикальних партій, значна частина яких діє в межах легального політичного поля. Більше того, у процесі інституціоналізації праворадикальні партії, організації часто дистанціювалися від відверто екстремістських доктрин, замінюючи їх більш прийнятними для широкого електорату формами ідентичнісної та націоналістичної риторики.

¹⁸¹ Стичинська А. Особливості сучасного політичного екстремізму. URL: <https://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/20.pdf>

¹⁸² Там само.

Узагальнюючи вищенаведені спостереження, варто зазначити, що наприкінці ХХ ст. країни Центральної та Східної Європи, які зазнали впливу як нацистських, так і комуністичних тоталітарних режимів, пройшли масштабну трансформацію – від авторитарних систем до демократичного устрою. М. Коник підкреслювала, що попри очікування повного відкидання суспільством будь-яких форм диктаторських ідеологій, у сучасних умовах у регіоні все ж фіксувалася наявність неонацистських ідей (свідчить про те, що відповідні ідеологічні прояви не зникли повністю з політичного простору)¹⁸³.

Учена також наголошувала, що неонацизм у країнах Центральної та Східної Європи не був новим / випадковим явищем. Його ідейна основа, за її визначенням, спиралася на антисемітизм, соціал-дарвіністські уявлення, шовіністичні підходи та заперечення політичного плюралізму. У цьому контексті вона розглядала його не як локальну проблему окремих держав, а як ширший загальноєвропейський виклик, що потребує системного аналізу¹⁸⁴.

Значну кількість прихильників праворадикали й популісти здобули на хвилі протестів проти *міграційної політики ЄС*. У цьому контексті І. Тодоров зазначав, що посилення їхніх позицій пов'язане також із демографічними зрушеннями, насамперед зі старінням населення європейських країн, що підсилювало побоювання щодо культурних змін і можливого послаблення національної ідентичності. Учений наголошував, що ідеологічне ядро правопопулістських партій формує концепт етнічного громадянства, який ґрунтується на уявленнях про «кров і землю» та протиставляється моделі політичної нації, де громадянство не залежить від етнічного походження. До ключових елементів їхньої програми він відносив критику глобалізаційних процесів і європейської інтеграції, а також

¹⁸³ Коник М. Питання неонацизму на шпальтах світових наукових часописів. URL: <https://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/download/1349/1272/&ved=2ahUKEwifgZueqpCUAxUrHxAIHQ0RFOAQFnoECBgQAQ&usq=AOvVaw0oj9IbBMLDHTRFMy-ju65y>

¹⁸⁴ Коник М. Питання неонацизму на шпальтах світових наукових часописів. URL: <https://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/download/1349/1272/&ved=2ahUKEwifgZueqpCUAxUrHxAIHQ0RFOAQFnoECBgQAQ&usq=AOvVaw0oj9IbBMLDHTRFMy-ju65y>

прояви ксенофобії, мілітаристських і гомофобних наративів та жорсткої антиміграційної позиції. І. Тодоров також звертав увагу на те, що в умовах політичних та економічних криз ефективність інституцій ЄС у сфері інтеграції мігрантів знижується, що створює додаткові передумови для посилення впливу правопопулістських рухів у європейських суспільствах¹⁸⁵.

Власне боротьба праворадикалів з мігрантами побудована значною мірою на ідеях *антиісламізму* та *антисемітизму*, які постають як важливі елементи їхнього ідеологічного та політичного дискурсу. У цьому контексті іслам часто репрезентується не тільки як релігія, а як цивілізаційна загроза європейській культурній ідентичності, безпеці та соціальній стабільності. Така інтерпретація сприяє формуванню узагальненого образу «іншого», що використовується для мобілізації електорату та легітимації жорсткішої міграційної політики. Водночас антиісламізм нерідко поєднується з ширшими наративами культурного консерватизму, нативізму та захисту «традиційних цінностей».

«В Угорщині та в Румунії антисемітські гасла звучали під час... виборів, коли правоцентристські партії шукали підтримки у крайніх правих колах, – відзначали учені¹⁸⁶. Член Європейської комісії проти расизму та нетерпимості І. Гаше наголошував, що антисемітизм у країнах Східної Європи проявлявся у різних формах. Зокрема, в одних випадках йшлося про акти вандалізму або ж напади на єврейські кладовища й інституції, в інших – про поширення антисемітських матеріалів у медіа-просторі. Окремо також фіксувалися прояви дискримінації щодо представників єврейських громад¹⁸⁷.

Таким чином, зростання популярності праворадикальних партій, громадсько-політичних організацій у Центрально-Східній Європі – складне й багатофакторне явище, що відображає глибинні трансформації політичних систем, суспільних настроїв і безпекових пріоритетів регіону. Праворадикальні

¹⁸⁵ Там само.

¹⁸⁶ Антисемітизм та антиісламізм у Східній Європі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/897442.html>

¹⁸⁷ Там само.

рухи продемонстрували здатність адаптуватися до демократичного середовища, інтегруючись у легальне політичне поле та використовуючи інструменти парламентської демократії, що сприяло їхній інституціоналізації та розширенню електоральної підтримки.

Методологічний аналіз цього феномену вимагає комплексного підходу, що поєднує різні наукові методи та враховує контекстуальні особливості окремих країн. Важливим стало також чітке визначення термінологічного апарату, оскільки багатозначність понять ускладнює адекватну інтерпретацію досліджуваного явища. Різноманітність форм праворадикалізму (від інституціоналізованих партій до маргінальних угруповань) свідчить про його внутрішню неоднорідність і складність класифікації. Ідеологічно праворадикали поєднують елементи популізму, євроскептицизму та антиглобалізму, що дозволяє їм ефективно реагувати на актуальні суспільні запити.

Особливу роль у їхньому зростанні відіграє міграційна проблематика, яка стає основою для мобілізації електорату через конструювання образу «іншого». У цьому контексті антиісламізм та антисемітизм виступають інструментами політичного дискурсу, що підсилюють ідентичні протиставлення. Водночас поширення неонацистських ідей, хоча й обмежене маргінальними середовищами, залишається серйозним викликом для демократичних систем. Європейські інституції намагаються стримувати подібні тенденції через механізми наднаціонального управління та мультилатералізму, однак їх ефективність не є абсолютною. У дисертаційній роботі враховано специфіку Центрально-Східної Європи як регіону з особливим історичним досвідом та суспільно-політичною траєкторією розвитку, що впливало на характер праворадикальних рухів.

РОЗДІЛ 2
ПОШИРЕННЯ ПРАВОРАДИКАЛЬНОГО РУХУ
В ДЕРЖАВАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.):
ІДЕОЛОГІЯ, ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ЗДОБУТКИ

Упродовж останніх десятиліть праворадикальні партії та громадсько-політичні організації стали помітним і впливовим елементом політичного ландшафту Центрально-Східної Європи, відображаючи глибинні трансформації постсоціалістичних суспільств. Їхнє посилення зумовлене поєднанням структурних криз, пошуком нових моделей ідентичності та розчаруванням у традиційних політичних елітах і наднаціональних інституціях. Водночас праворадикальні рухи активно формували власні ідеологічні конструкції та соціальні наративи, які апелювали до питань національного суверенітету, культурної однорідності, безпеки та соціальної справедливості.

Беззаперечний факт – упродовж останніх трьох десятиліть Європа зазнала, як відзначала А. Полякова, «правого повороту» в політиці¹⁸⁸. Наприкінці ХХ ст. дедалі виразніше простежувався «зсув у політичних системах» низки європейських держав, що проявився у стабільному зростанні електоральної підтримки праворадикальних партій як у Західній, так і Центрально-Східній Європі. Для цих політичних сил були характерні виразно націоналістичні та антисистемні установки, а також акцент на критиці імміграції та політики щодо етнічних меншин.

У цьому контексті А. Хрисогелос запропонував періодизацію еволюції праворадикальних партій у країнах ЄС, виокремивши декілька етапів їхнього розвитку. Перший етап (1980–1990-ті рр.) був пов'язаний з формуванням базових засад сучасного праворадикального дискурсу. У цей період ключовими

¹⁸⁸ Полякова А. Праворадикальні партії в центрально-східній Європі: це економіка? URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Polyakova_Pravoradykal_partii.htm

темами стали імміграція, критика політичних еліт, а також констатація моральної та соціальної кризи західних суспільств. Водночас відбувалася суттєва трансформація іміджу цих партій, які дистанціювалися від своїх ідеологічних попередників і прагнули до політичної легітимації¹⁸⁹.

Другий етап (1990–2000-ті рр.) характеризувався зміцненням позицій так званих «нових правих». До їхнього програмного ядра додалися євроскептичні ідеї, вимоги збереження національного суверенітету та культурної ідентичності. Водночас відбулося розширення соціальної бази підтримки, зокрема за рахунок частини виборців лівих партій, що пояснювалося акцентом праворадикалів на пріоритетності соціального захисту «корінного населення». Третій етап (2000–2010-ті рр.) позначився подальшою ідеологічною трансформацією, зокрема відходом від елементів неоліберальної економічної доктрини. У цей період посилилася критика глобалізаційних процесів, які розглядалися як фактор соціальної вразливості та економічної нерівності¹⁹⁰.

Четвертий етап (з 2010 р. і дотепер) характеризується якісними змінами у взаємодії праворадикальних партій із мейнстримними політичними силами. Зокрема: відбувається поступова інституціоналізація окремих праворадикальних партій, які долучаються до формування коаліційних урядів; традиційні партії частково запозичують їх риторіку; послаблюється дія так званих «санітарних кордонів» щодо співпраці з ними. У результаті – зростає їхня електоральна підтримка як на національному рівні, так і на виборах до Європейського парламенту, що перетворює праворадикальні партії на впливових учасників сучасного європейського політичного процесу¹⁹¹.

Власне, як зазначав І. Печеранський, нова хвиля посилення праворадикальних рухів у Європі активізувалася у 2010-х рр., коли, на його думку, додатковим каталізатором стали наслідки економічної кризи 2008 р. та пов'язані з нею процеси європейської інтеграції, зокрема дискусії щодо

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Там само.

лібералізації візового режиму і міграційної політики. Аналізуючи рівень підтримки праворадикальних партій, дослідник підкреслював, що результати виборчих кампаній у країнах Європи могли розглядатися як прояв запиту частини суспільств на перегляд чинних моделей європейського управління та посилення ролі національних держав. У цьому контексті він критикував поширені інтерпретації, зокрема в російському аналітичному середовищі, які трактували відповідні процеси як ознаку «занепаду Європи». На його думку, йшлося радше не про системну кризу як «деградацію», а про трансформаційний етап розвитку політичної системи ЄС. Така динаміка могла бути охарактеризована як зміна політичних трендів і реакція на низку викликів, серед яких міграційна криза, напруженість у відносинах із наднаціональними інституціями, дискусії навколо трансатлантичних проєктів, а також певне послаблення позицій національних урядів у процесі європейської інтеграції¹⁹².

Також необхідно наголосити на наявності суттєвих регіональних відмінностей у рівнях електоральної підтримки праворадикальних партій у Західній та Центрально-Східній Європі. Як зазначала А. Полякова, починаючи з 1991 року, радикальні праві сили в країнах Центрально-Східної Європи загалом не перевищували показників підтримки аналогічних політичних партій у Західній Європі на рівні національних парламентських виборів. Водночас дослідниця підкреслювала, що регіон Центрально-Східної Європи не був однорідним, оскільки в окремих країнах спостерігалися відносно високі результати праворадикальних політичних сил¹⁹³. Зокрема, такі партії, як ЛДПР у Російській Федерації, Ліга польських родин у Польщі, а також Партія «Велика Румунія» у Румунії, демонстрували здатність не тільки долати виборчий бар'єр, а й суттєво впливати на парламентську конфігурацію. У випадку ПРМ, наприклад, на піку електоральної підтримки у 2000 р. партія отримала близько

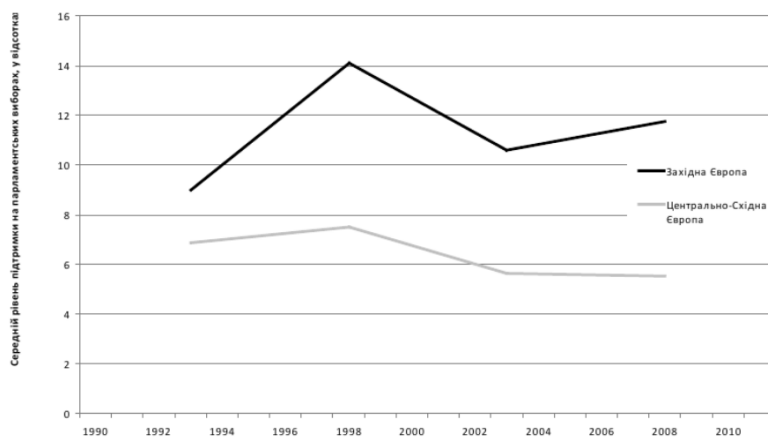
¹⁹² Там само.

¹⁹³ Полякова А. Праворадикальні партії в центрально-східній Європі: це економіка? URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Polyakova_Pravoradykal_partii.htm

19,5% голосів виборців, що свідчило про значний рівень суспільного запиту на відповідні політичні меседжі¹⁹⁴.

Діагр. 1

**Підтримка праворадикальних партій
у ЦСЄ та Західній Європі (1990–2011)¹⁹⁵**

Таким чином, у Західній Європі простежується вихід із відносно середніх початкових показників на траєкторію зростання підтримки праворадикальних партій у середині 1990-х років. Максимальні значення фіксуються наприкінці 1990-х років, після чого спостерігається певна корекція вниз, однак рівень підтримки не повертається до вихідних параметрів і залишається відносно високим. Упродовж 2000-х років у цьому регіоні помітні коливання показників із періодичними ознаками часткового відновлення зростання. Натомість у Центральньо-Східній Європі динаміка мала більш стриманий та менш виражений характер. Початкові рівні підтримки праворадикальних партій були нижчими у порівнянні з Західною Європою. У середині 1990-х рр. фіксується помірне

¹⁹⁴ Полякова А. Праворадикальні партії в центрально-східній Європі: це економіка? URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Polyakova_Pravoradykal_partii.htm

¹⁹⁵ Полякова А. Праворадикальні партії в центрально-східній Європі: це економіка? URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Polyakova_Pravoradykal_partii.htm

зростання, яке, однак, не набуває стійкої висхідної тенденції. Починаючи з кінця 1990-х рр., спостерігається поступове зниження показників, яке в 2000-х роках продовжується, хоча темпи спаду поступово сповільнюються. Наведені тенденції свідчать про виразну регіональну диференціацію у розвитку праворадикального електорального феномену. Західна Європа характеризується більш динамічними та циклічними змінами рівня підтримки таких партій, тоді як Центрально-Східна Європа демонструє відносно стабільніші, але загалом низхідні тенденції.

Щодо причин зростання популярності праворадикальних партій О. Кіндратець підкреслювала, що їхній електоральний успіх не можна пояснювати виключно стратегіями політичного маркетингу або внутрішньопартійною мобілізацією. На її думку, важливу роль відіграли також об'єктивні соціально-політичні процеси, які виходили за рамки діяльності самих партій. Дослідниця виокремлює низку чинників, що сприяли ослабленню позицій традиційних політичних сил і водночас посиленню праворадикального сегмента. По-перше, міграційні кризи спричинили зростання суспільного невдоволення владою, яку значна частина виборців сприймала як таку, що не здатна оперативно реагувати на нові виклики та мінімізувати їхні наслідки. По-друге, у багатьох країнах Європейського Союзу посилювалося розчарування ефективністю державної політики, оскільки супутні міграційним процесам проблеми, зокрема безробіття, рівень злочинності, податкове навантаження та питання безпеки – вирішувалися повільно й не завжди результативно.

По-третє, міграційні кризи актуалізували внутрішні суперечності між державами-членами ЄС, зокрема щодо розподілу відповідальності за прийом біженців і визначення квот їхнього розміщення. По-четверте, резонанс окремих корупційних скандалів у європейських інституціях негативно вплинув на рівень довіри до демократичних механізмів загалом. По-п'яте, спостерігається загальніша криза традиційних партійних систем, що проявлялася в успіхах нових політичних сил, насамперед правопопулістського спрямування, які перехоплювали частину електоральної підтримки класичних партій. По-шосте,

важливим ідеологічним компонентом праворадикального дискурсу виступав нативізм, який визначався як ключова ознака та концептуальна основа їхньої політичної програми¹⁹⁶.

Аналізуючи ідеологічні «стовпи» праворадикальних партій у 1990-х–на початку 2000-х рр., Ю. Остапець, опираючись на підходи Г. Шипунова, виокремлює низку ключових концептуальних індикаторів, які дозволяють систематизувати їхню програмну основу. По-перше, йдеться про націоналізм та антиімміграційну політику, що проявлялося у вимогах пріоритетності етнічного походження при доступі до громадянства та політичних прав, а також у закликах до посилення імміграційного контролю і можливих програм репатріації безробітних мігрантів. По-друге, важливим елементом виступав авторитаризм як модель інституційного оформлення «сильної держави», орієнтованої на забезпечення високого рівня внутрішньої безпеки та жорсткішого контролю суспільних процесів¹⁹⁷.

По-третє, дослідники виокремлювали концепцію національного капіталізму та т. зв. «велферного» або соціального шовінізму, яка передбачала обмеження впливу іноземного капіталу, підтримку національного виробника через протекціоністські заходи, а також пріоритетний доступ до соціальних благ і ринку праці для «корінного населення». По-четверте, значне місце посідали ізоляціоністські, антиглобалістські та євроскептичні ідеї, що супроводжувалися критикою мультикультуралізму і акцентом на збереженні етнокультурної гомогенності та національної ідентичності. По-п'яте, простежувалася системна критика традиційних правих партій, які звинувачувалися у відході від консервативних принципів, ідеологічних компромісах та фактичній участі у формуванні нової соціокультурної реальності, що сприймалася як відмова від традиційних моральних засад. По-шосте, ключовим елементом також була

¹⁹⁶ Там само.

¹⁹⁷ Остапець Ю., Петрінко В. Причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати праворадикальних партій в країнах Європейського Союзу (2019 – 2022). URL: <https://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/33/15.pdf>

антисистемна риторика, спрямована проти політичного істеблішменту, якому приписувалися «антинародні практики» та корумпованість, що використовувалося як аргумент для делегітимації чинних політичних еліт¹⁹⁸.

Звертаючи увагу на соціально-економічний компонент ідеології праворадикальних партій, необхідно відзначити його специфічне позиціонування щодо ролі держави та принципів розподілу суспільних ресурсів. Як слушно зауважує А. Полякова, принципова відмінність між економічними підходами лівих і праворадикальних сил полягає насамперед у різному розумінні взаємин між державою і суспільством. Як підкреслює дослідниця, соціал-демократична модель базувалася на універсалізмі соціальних прав, тоді як праворадикальні партії, навпаки, орієнтувалися на селективний підхід до соціального забезпечення. Йшлося про концепцію перерозподілу ресурсів, обмежену «привілейованими» етнічними групами, що супроводжувалося прагненням скорочення соціальних виплат для «небажаних» або «непріоритетних» груп населення¹⁹⁹.

У науковій літературі такий підхід часто визначався як «шовінізм соціального забезпечення» або «економічний націоналізм», що підкреслює поєднання соціально орієнтованої риторики з практиками виключення. У країнах Західної Європи об'єктом такої критики найчастіше виступали іммігранти, яких звинувачували у надмірному використанні соціальних виплат та порушенні принципу справедливого розподілу ресурсів. Натомість у країнах Центрально-Східної Європи, де рівень імміграції був нижчим, подібні наративи, як зазначає А. Полякова, частіше спрямовуються не на мігрантів, а на окремі етнічні

¹⁹⁸ Остапеч Ю., Петрінко В. Причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати праворадикальних партій в країнах Європейського Союзу (2019 – 2022). URL: <https://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/33/15.pdf>

¹⁹⁹ Полякова А. Праворадикальні партії в центрально-східній Європі: це економіка? URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Polyakova_Pravoradykal_partii.htm

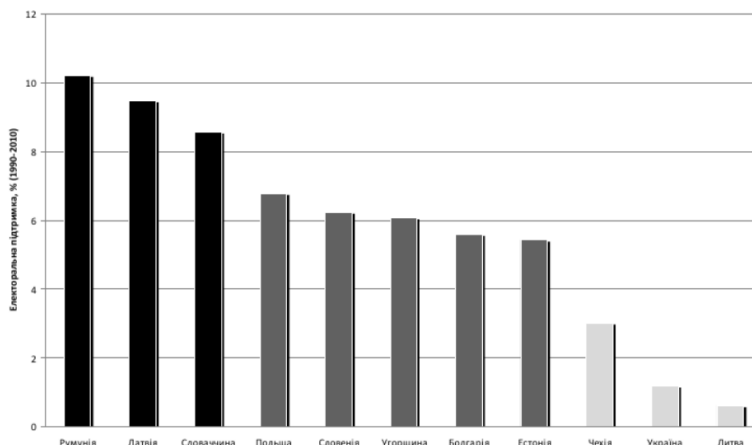
меншини всередині держав, що свідчило про адаптацію загальної ідеологічної моделі до регіональних соціально-демографічних умов²⁰⁰.

Проаналізувавши етапи становлення праворадикального руху у Центрально-Східній Європі, його особливості та ідеологічні пріоритети, розглянемо електоральні здобутки партій у розрізі кожної з країн. А. Полякова, зокрема, розділила праворадикалів регіону на три категорії за рівнем виборчої підтримки:

- 1) держави з рівнем підтримки, вищим за середній показник 5,8% (Румунія, Латвія, Словаччина);
- 2) держави з середнім рівнем підтримки (Польща, Словенія, Угорщина, Болгарія, Естонія);
- 3) держави з низьким рівнем підтримки (Чехія, Литва і Україна)²⁰¹.

Діагр. 2

Середній рівень підтримки праворадикальних партій на парламентських виборах різних країн, 1990–2010 рр.²⁰²

²⁰⁰ Полякова А. Праворадикальні партії в центрально-східній Європі: це економіка? URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Polyakova_Pravoradykal_partii.htm

²⁰¹ Там само.

²⁰² Полякова А. Праворадикальні партії в центрально-східній Європі: це економіка? URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Polyakova_Pravoradykal_partii.htm

Діаграма, таким чином, демонструє значну нерівномірність успіху праворадикальних партій у регіоні. Лідером за рівнем популярності праворадикалів була Румунія, де цей показник перевищував 10% (пояснюється специфікою посткомуністичного транзиту та мобілізацією націоналістичного електорату). Латвія та Словаччина також демонстрували високі результати (понад 8%), що може свідчити про актуальність питань національної ідентичності та етнічних меншин у цих суспільствах у зазначений період. Польща, Словенія та Угорщина формували групу з помірною підтримкою (від 6% до 7%), де радикальні гасла мали стабільну, але не домінуючу аудиторію. Болгарія та Естонія замикали середній сегмент із показниками бл. 5,5%, відображаючи певний рівень суспільної фрустрації, що конвертувався у протестне голосування.

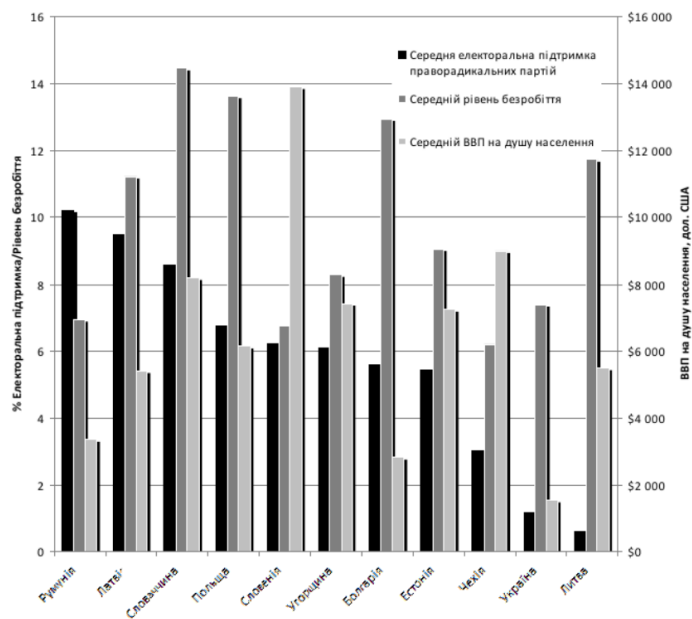
На окрему увагу заслуговують країни з низьким рівнем підтримки – Чехія, Україна та Литва, де електоральний успіх радикалів у 1990–2010 рр. не перевищував 3%. Низький показник України (близько 1%) на фоні інших держав вказує на те, що в перші два десятиліття незалежності праворадикали залишався на маргінесі політичного життя (відсутність підтримки населенням праворадикалів спростовує певні пропагандистські міфи про ранній розквіт націонал-радикалізму у країні). У Чехії та Литві інституційна стабільність, специфіка політичної культури створили значні бар'єри для зростання радикальних рухів.

Часовий проміжок 1990–2010 рр. зафіксував період формування партійних систем, де праворадикали змогли «закріпитися» тільки в частині держав регіону. Наведені статистичні дані стали ключовими для розуміння трансформації політичного ландшафту Європи перед викликами наступного десятиліття. Однак, аналіз впливу праворадикалів на суспільно-політичні процеси у державах Центрально-Східної Європи був би неповним без зіставлення рівня безробіття на душу населення із популярністю представників цієї суспільної течії, хоча А.

Полякова відзначає, що «загалом не можна простежити чіткого зв'язку між середнім рівнем безробіття і підтримкою праворадикальних партій»²⁰³.

Діагр. 3

Зіставлення електоральної підтримки праворадикальних партій із рівнем безробіття та ВВП на душу населення по країнах ЦСЄ²⁰⁴

Головний висновок діаграми – відсутність прямої лінійної залежності між економічною депресією та популярністю радикальних ідеологій, що спростовує класичний міф про «голодний бунт» як першопричину праворадикалізму. Найвищий рівень підтримки радикалів у Румунії (понад 10%) супроводжується відносно низьким рівнем безробіття (близько 7%), що вказує на домінування ідеологічних чинників над економічними. Натомість у Польщі та Словаччині, де рівень безробіття був найвищим у регіоні (13,5–14,5%), підтримка праворадикальних партій не була рекордною, хоча й залишалася значною.

²⁰³ Полякова А. Праворадикальні партії в центрально-східній Європі: це економіка? URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Polyakova_Pravoradykal_partii.htm

²⁰⁴ Полякова А. Праворадикальні партії в центрально-східній Європі: це економіка? URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Polyakova_Pravoradykal_partii.htm

Словенія та Угорщина демонстрували схожий рівень електоральної підтримки (бл. 6%), попри суттєву різницю в добробуті: ВВП Словенії майже вдвічі перевищував угорський показник. У Чехії високий рівень ВВП (близько 9 000 дол. США) корелював з низьким рівнем радикалізму (3%), що може свідчити про стабілізуючий ефект економічного успіху у цій конкретній країні. Натомість, Україна на графіку виглядає аномально: при найнижчому рівні ВВП на душу населення вона демонструвала майже нульову підтримку праворадикалів (бл. 1%), що заперечує теорію про автоматичну радикалізацію бідних суспільств. У Литві також спостерігався низький рівень радикалізму (менше 1%) при досить високому безробітті (12%), що підкреслювало стійкість її політичної системи до популізму праворадикалів у цей період. Латвія демонструвала високий радикалізм (9,5%) при середніх показниках добробуту, що, ймовірно, пов'язано з питаннями громадянства та етнічного складу, а не лише економікою.

Загальна конфігурація показників діаграми дозволяє констатувати, що електоральна база праворадикалів часто формувалася в умовах «середнього достатку», де страх втратити статус переважав над реальною бідністю. Графік чітко розділяє країни на ті, де праворадикали стали частиною політичного мейнстріму, і ті, де вони залишилися маргіналами незалежно від стану ринку праці. Візуальне порівняння трьох показників дозволяє побачити «розрив» між соціальним незадоволенням і політичним вибором. Можна зробити висновок, що праворадикальний сплеск у 1990–2010 рр. був радше наслідком кризи ідентичності та особливостей національного будівництва, ніж виключно фінансових труднощів.

Водночас у науковому середовищі відсутній єдиний «узагальнений портрет» електорату праворадикальних партій, що зумовлено як регіональними відмінностями, так і складністю соціально-економічних факторів політичної підтримки. Як зазначає М. Гримська, у науковій літературі існують суперечливі інтерпретації щодо соціальної бази праворадикальних партій. Зокрема, поширеним є припущення, що підтримка таких партій концентрується серед

груп населення, які найбільше відчули негативні наслідки глобалізаційних процесів. У цьому контексті вигоди від відкриття ринків та міжнародної мобільності, як правило, отримують представники бізнесу та висококваліфіковані фахівці, тоді як низько- та некваліфіковані працівники частіше стикаються з втратами робочих місць унаслідок перенесення виробництва до країн із нижчою вартістю праці. Оскільки праворадикальні партії зазвичай позиціонують себе як критики глобалізації, низка дослідників зростання їхньої підтримки пов'язують саме з електоральною активністю соціальних груп, які зазнавали економічної вразливості в умовах глобальних трансформацій. Водночас така інтерпретація не є універсальною та потребує подальшої емпіричної верифікації, з огляду на багатофакторність мотивацій виборців²⁰⁵.

Завершуючи огляд проблеми становлення та розвитку праворадикального руху у державах Центрально-Східної Європи, звернемо увагу на кожну з досліджуваних країн (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина). Щодо Республіки Польщі витoki праворадикалізму пов'язуємо насамперед із посткомуністичною трансформацією держави, яка супроводжувалася глибокою соціально-економічною перебудовою та різким зростанням соціальної нерівності. Послідовний противник Європейського Союзу – це і крайнє права католицька «Ліга польських родин», яка була зареєстрована 30 травня 2001 р., за 4 місяці до парламентських виборів, здобувши на них 7,87% голосів. Партія об'єднала діячів радикального національно-католицького середовища, яке спиралося на підтримку католицького «Радіо Марія», а її програма базувалася на ідеї польського національного відродження²⁰⁶.

²⁰⁵ Гримська М. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри: дис. д-ра політичних наук. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/ea8/dis_Grymska%20M.I..pdf

²⁰⁶ Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі. URL: <https://dSPACE.UZHNU.EDU.UA/server/api/core/bitstreams/f1fbf921-68bb-47a1-be82-ed42ff90d25e/content>

Табл. 1

Результати виборів до Сейму Польщі 23 вересня 2001 р.²⁰⁷

Партія	% голосів виборців	К-сть мандатів
Союз демократичної лівиці	41.04	216
Громадянська платформа	12.68	65
Самооборона	10.20	53
Право і справедливість	9.50	44
Польська селянська партія	8.98	42
Ліга польських родин	7.87	38
Німецька меншина нижньої Сілезії	0.36	2

Проаналізувавши результати виборів, І. Яковлева зазначала, що «вихід на політичну арену Польщі» таких сил, як «Самооборона» та «Ліга польських родин», можна розглядати як один із симптомів ширших трансформацій політичної системи країни. На її думку, посилення позицій цих партій стало передумовою більш глибоких змін у політичному ландшафті, що проявилися після президентських і парламентських виборів 2005 р. Дослідниця підкреслювала, що саме в цей період відбулося переформатування електорального поля, у межах якого провідні позиції почали займати нові політичні сили – передусім «Право і Справедливість» під керівництвом братів Качинських та «Громадянська платформа» Дональда Туска (засвідчило поступовий перехід від попередньої конфігурації партійної системи до нової моделі політичної конкуренції, яка згодом визначила основні тенденції розвитку польської політики)²⁰⁸.

²⁰⁷ Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1fbf921-68bb-47a1-be82-ed42ff90d25e/content>

²⁰⁸ Яковлева І. Зовнішньополітичні чинники формування партійно-політичної системи Республіки Польща. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/92e82a5e-90f4-4c66-8264-4638971e8642/content>

Водночас І. Задорожний констатував, що у процесі еволюції партійна система Польщі пододала політичну фрагментацію, що є одним з критеріїв її консолідації та набуває обрисів системи поміркованого плюралізму з домінуванням правоцентристських сил²⁰⁹. Дослідник констатував, що досить велика частина виборців змінює свої погляди в межах одного-двох парламентських електоральних циклів, що свідчить про нестійкість партійної системи країни. Характерною рисою партійної системи Польщі, на думку І. Задорожного, була відсутність у політичному спектрі крайніх лівих сил, які не знайшли підтримки електорату після саморозпуску ПОРП²¹⁰. У цьому контексті науковець також наголошував, що поєднання політичної апатії, низької виборчої участі та протестних настроїв створює сприятливе середовище для посилення популістських «антипартійних» утворень. З урахуванням спадщини комуністичного періоду, високої волатильності електорату та наявності значного протестного потенціалу, польська партійна система, за його оцінкою, залишалася недостатньо стабільною²¹¹.

Поява праворадикальних партій у Словаччині в 1990-х рр. не була ізольованим явищем, а органічно вписувалася в ширший європейський процес трансформації партійних систем і формування «нових правих» / радикально-популістських акторів. Як зазначали Ю. Остапцев та А. Ключкович, саме з кінця 1990-х рр. у Європі формується нова «партійна сім'я», яка поступово набуває електоральної конкурентоспроможності та виходить за межі маргінального політичного сегмента. Її поява означала не просто доповнення політичного спектра, а структурну зміну логіки партійного протистояння: класична вісь «ліві–праві» дедалі більше доповнювалася або навіть частково витіснялася новим поділом – між мейнстримними системними партіями та

²⁰⁹ Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1fbf921-68bb-47a1-be82-ed42ff90d25e/content>

²¹⁰ Там само.

²¹¹ Там само.

антисистемними популістськими рухами²¹². У цьому контексті праворадикальні партії Словаччини виникали як реакція на сукупність внутрішніх і зовнішніх трансформацій: постсоціалістичну економічну перебудову, соціальну диференціацію, кризу довіри до традиційних еліт і зростання запиту на «просту» політичну відповідь на складні суспільні проблеми²¹³.

А. Ключкович з цього приводу зауважував, що «ультраправа сцена Словаччини» представлена різнорідними акторами: політичні партії і громадські організації, формалізовані та неформальні об'єднання, неорганізовані групи і рухи, які мали чимало відмінностей у програмно-ідеологічних позиціях, статусі та впливі на політику. «Загалом, впродовж існування самостійної Словацької Республіки (з 1993 р.) крайні праві партії та організації показали себе маргінальними й аморфними структурами, їх діяльність не була стабільною, а відносини між ними були ситуаційними та іноді мали конфліктний характер», – зауважував політолог²¹⁴.

Упродовж 1990-х–початку 2000-х рр. праворадикальну ідеологію сповідувала одна з головних партій цього спектру – Словацька національна партія (СНП). Від 1990 р. СНП брала участь у всіх виборчих кампаніях національного рівня, неодноразово здобуваючи представництво у парламенті: у 1990 р. – 22, 1992 р. – 15, 1994 р. – 9, 1998 р. – 14, 2006 р. – 20, 2010 р. – 9 депутатських мандатів²¹⁵.

Щодо Чехії, у 1990-х рр. значної популярності набули такі праворадикальні партії як «Рух за автономну демократію» (1990–1996 рр.), «Республіканська партія Чехословаччини» (1989–2013 рр.). Функціонували й інші праворадикальні

²¹² Остапець Ю., Ключкович А. Партійна система Словаччини: проблеми функціонування та тенденції розвитку на сучасному етапі. URL: <https://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/24/10.pdf>

²¹³ Остапець Ю., Ключкович А. Партійна система Словаччини: проблеми функціонування та тенденції розвитку на сучасному етапі. URL: <https://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/24/10.pdf>

²¹⁴ Ключкович А. Правий радикалізм і екстремізм у сучасній Словаччині. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d402e73c-b3ba-435d-a1b1-6fa0e6bd52e6/content>

²¹⁵ Там само.

політичні партії, зокрема «Патріотичний фронт», «Національний альянс», «Національна партія», «Робітничка партія», Робітничка партія соціальної справедливості та ін.²¹⁶. У 2010 р. вищий адміністративний суд Чехії вирішив розпустити праворадикальну Робітничу партію за «пропаганду ксенофобії, шовінізму та расової ненависті»²¹⁷. Такого рішення домагався уряд країни, який називав Робітничу партію екстремістською і загрозовою для демократії²¹⁸. Додамо, що партія робила акцент на публічних акціях і залученні молоді. Ідеологія партії являла собою характерну для європейських «нових правих» суміш крайнього євроскептицизму, тез про згубність мультикультуралізму та водночас лівої риторики в економічних питаннях. Водночас партія заперечувала можливість співпраці з комуністами, відносячи їх до «системних» партій²¹⁹.

Спадкоємицею Робітничої партії оголосила себе Робітничка партія соціальної справедливості (РПСС) (праворадикальна чеська непарламентська націоналістична партія, яка виникла в січні 2004 р. та називалася Партія громадян Чеської Республіки). 14 вересня 2005 р. була перейменована у Демократичну партію соціальної справедливості. Свою сталу назву отримала 10 листопада 2008 р. Партія дистанціювалася від ідеології неонацизму, але мала виразно націоналістичний характер²²⁰.

Основні пункти її програми:

- вихід ЧР з ЄС і НАТО;
- виселення нелегальних іммігрантів;
- однопалатний парламент (розпуск Сенату);

²¹⁶ Андрощук І. Ультраправі політичні партії, їхнє походження, ідеологічне позиціонування та місце в партійній системі Чехії (1990 – 2015). URL: https://politicus.od.ua/1_2016/3.pdf

²¹⁷ У Чехії заборонили крайню праву партію. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1960597.html>

²¹⁸ Там само.

²¹⁹ Щербакова Ю. Праворадикальные политические партии в Чешской Республике. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravoradikalnye-politicheskie-partii-v-cheshskoy-respublike&ved=2ahUKEwj094bu55CUAxWH3AIHHdW6K3wQFnoECCYQAQ&usg=AOvVaw2OwBDW6oEm2ymj8Z13mJSi>

²²⁰ Там само.

- скасування державних субсидій політичним партіям за їх членство в Палаті депутатів і Сенаті;
- запровадження права відкликання депутатів;
- надання більшої самостійності містам і сільським поселенням у податковій сфері;
- встановлення адміністративних кордонів Моравії і Сілезії;
- заборона одностатевих шлюбів;
- відновлення смертної кари;
- розслідування шахрайства і зловживань у ході так званої «малої» і «великої» приватизації;
- відродження чехів і «всього національного чеського»²²¹.

Проаналізувавши становлення політичної системи 1990-х–2000-х рр. в Угорщині, Є. Кіш констатувала, що пересічний громадянин Угорщини негативно ставився до крайніх політичних сил чи до участі у страйках, мітингах чи радикальних вуличних заворушеннях. «Ця позиція громадян країни виявляється і у виборах, домінуючими стали невпевненість, недовіра до політичних партій через невиконання обіцянок, даних під час виборчих кампаній, – писала дослідниця. – Утім, спостерігається і амбівалентність – тотальна недовіра до політиків поєднується з високим ступенем довіри до політичного лідера певного політичного напрямку, навіть формується культ лідера...»²²².

Загалом, на початковому етапі становлення демократичного суспільства в Угорщині (1989–1990 рр.) було уже створено 65 партій, які відображали практично весь політичний спектр. Серед них Д. Ткач виділив такі напрями: консервативно-лівий, соціалістичний, соціал-демократичний, соціал-

²²¹ Там само.

²²² Кіш Є. Політичні цінності громадянського суспільства Угорщини. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kysh_politychni.pdf

ліберальний, радикально-демократичний, правоцентристський, народно-демократичний, консервативно-правий, християнський²²³.

Період 1994–2010 рр. науковці називають етапом формування та функціонування двоблокової багатопартійної системи поміркованого плюралізму²²⁴. Для цього етапу були характерні такі особливості:

1) вагомий вплив на конфігурацію партійної системи мали парламентські вибори 1998, 2002, 2006 та 2010 рр.;

2) конкуренція за утворення уряду між Угорською соціалістичною партією і ФІДЕС;

3) вплив на консолідацію партійної системи євроінтеграційних процесів;

4) участь політичних сил у виборах до місцевих органів влади та до Європарламенту у 2009 р.;

5) конфігурація партійної системи на кінець вказаного періоду виглядала наступним чином: мейнстримні партії: УСП, Фідес, ХДНП та партії «нової політики»: «Рух за кращу Угорщину» («нові праві») і «Політика може бути іншою» (угорські зелені, «нові ліві») ²²⁵.

Власне щодо праворадикального спектру країни – у 2003 р. була створена партія «Йоббік». «Її ідеологія характеризується радикальним націоналізмом і консерватизмом, – зазначав Д. Ткач. – Основним гаслом партії є «Угорщина належить угорцям», що вказує на їхнє націоналістичне спрямування...»²²⁶.

²²³ Ткач Д. Сучасна Угорщина – шлях від демократії до авторитаризму: історична ретроспектива. URL:

<https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/download/294/267&ved=2ahUKEwjv5Yv095CUAxWY1A1Hhct9Nf0QFnoECBgQAQ&usg=AOvVaw2HAWd40ECbKIYv2TSeseGp>

²²⁴ Приходько А. Особливості формування партійної системи з домінуючою партією в Угорщині упродовж 1990 – 2010 років. URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/55_2024/52.pdf

²²⁵ Там само.

²²⁶ Ткач Д. Сучасна Угорщина – шлях від демократії до авторитаризму: історична ретроспектива. URL:

<https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/download/294/267&ved=2ahUKEwjv5Yv095CUAxWY1A1Hhct9Nf0QFnoECBgQAQ&usg=AOvVaw2HAWd40ECbKIYv2TSeseGp>

На початку XXI ст. партія «Йоббік» використовувала антициганську, антисемітську і антиімігрантську риторичку, стикається зі звинуваченнями у расизмі та ксенофобії²²⁷. Потрібно, однак, відзначити, що у 2009 р. вона пройшла до Європарламенту, отримавши понад 15% голосів і вибравши трьох своїх представників. На парламентських виборах 2010 р. «Йоббік» отримав 47 мандатів і зайнявши третє місце²²⁸.

Таким чином, проаналізувавши становлення та розвиток праворадикальних партій та громадсько-політичних організацій у державах Центрально-Східної Європи у 1991–2014 рр., можемо зробити декілька висновків, базовий із яких – загалом праворадикалізм у Центрально-Східній Європі необхідно розглядати як реакцію на структурні виклики глобалізації та європейської інтеграції, а також як прояв глибших процесів трансформації політичної ідентичності постсоціалістичних суспільств. Водночас, по-перше, праворадикальні партії та рухи регіону, здебільшого, не були маргінальними, а, скоріше, структурно «вмонтованим елементом» постсоціалістичних політичних систем, який сформувався під впливом комплексної взаємодії трансформаційних, соціокультурних та ідеологічних чинників.

По-друге, еволюція праворадикальних партій та громадських інституцій демонструє поступовий перехід від периферійних протестних організацій до інституціоналізованих структур, здатних впливати на порядок денний національної політики. По-третє, базовим чинником їхнього зростання стала криза довіри до традиційних еліт і класичних партійних структур, що супроводжувалася посиленням популістських і антисистемних настроїв. По-четверте, попри спільні риси, регіональні варіації залишалися суттєвими, що підтверджує відмінності у рівнях електоральної підтримки та інституційної інтегрованості цих партій у різних державах. По-п'яте, електоральні уподобання свідчать, що праворадикальні партії та громадські інституції не мали

²²⁷ Там само.

²²⁸ Там само.

універсальної соціально-економічної детермінованості, оскільки їхня підтримка прямо не корелювалася з рівнем безробіття чи економічного розвитку. По-шосте, надзвичайно важливим для праворадикалів був фактор ідентичності, міграційних страхів, культурної гомогенності та ставлення до європейської інтеграції. По-сьоме, у досліджуваний період (1991–2014 рр.) спостерігаються зміна стратегій серед праворадикальних партій Центрально-Східної Європи – від відверто екстремістської риторики до більш поміркованих, інституціонально прийнятних форм популізму, що дозволило їм розширювати електоральну базу та посилювати політичну легітимність у межах демократичних систем.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОРАДИКАЛЬНИЙ РУХ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА ТА «УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ»: ІДЕОЛОГІЯ, РИТОРИКА, ПРАКТИКА

3.1. Праворадикали Польщі в умовах виборчих кампаній: український контекст

«Україна та українці» – важливий елемент політичного дискурсу Республіки Польща під час парламентських виборів досліджуваного періоду особливо серед праворадикальних партій, які, з одного боку, декларували підтримку боротьби України проти російської збройної агресії, з іншого – наголошували на необхідності «захисту польських інтересів» у питаннях історичної пам'яті, економіки та міграції. У риторичі праворадикалів спостерігається поєднання антиросійських гасел із недовірою до української влади, що проявляється у вимогах визнання «польських жертв Волині», обмеження працевлаштування українців і перегляду соціальної підтримки для біженців. Поступово вищезазначені теми перетворилися на стійкі елементи передвиборчих програм, орієнтованих на електорат, який відчуває загрозу глобалізації, війни та міграції. Все це, актуалізує досліджувану проблему, проблеми історичної пам'яті, міграції та економічних інтересів переплітаються у праворадикальному політичному дискурсі.

У досліджуваній період перші парламентські вибори в Польщі відбулися у жовтня 2015 р.²²⁹ Право голосувати отримали понад 30,5 мільйонів громадян Польщі, було відкрито понад 27 тисяч дільниць, зокрема закордоном²³⁰. За 460 депутатських мандатів до нижньої палати парламенту (Сейму) боролися майже

²²⁹ Мехед Н. У Польщі відбуваються парламентські вибори. URL: <https://www.dw.com/uk/>

²³⁰ В Польщі проходять парламентські вибори. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2015/10/25/7039888/>

8 тис. кандидатів, а за 100 сенаторських місць у верхній палаті парламенту – понад 400 осіб²³¹. Участь у виборах брали декілька праворадикальних, популістських партій, зокрема «Коаліція Відродження Речі Посполитої – Свобода і Надія» (КОРВіН), Кукіз'15, Конгрес нових правих.

26 жовтня 2015 р. Державна виборча комісія Польщі оголосила офіційні результати парламентських виборів. Голова комісії Войцех Гермелінський констатував перемогу на виборах партія «Право і справедливість» (права, консервативна, націоналістична і популістська партія²³²), яка отримала 37,6% голосів виборців (її представники – прихильники більш «прагматичного» ставлення до України і часто не приховували своїх антиукраїнських поглядів у трактуванні спільної українсько-польської історії)²³³. Ліберально-консервативна партія «Громадянська платформа» заручилася підтримкою 24% виборців. Також до польського парламенту увійшли: рух колишнього рок-музиканта Павла Кукіза (8,8% голосів), ліберальна партія «Сучасна» (7,6%) і Польська селянська партія (5,1%)²³⁴. Парламентські вибори у Польщі привели до зміни влади: коаліція і уряд ліберальної «Громадянської платформи» і лівоцентричної Польської селянської партії поступилися праворадикальній партії – «Право і справедливість»²³⁵.

Під час виборчої кампанії партія «Право і справедливість» практично не порушувала «українське питання», однак її члени наголошували, що:

- російсько-українська війна – прямий виклик для східних кордонів Польщі;
- необхідно захищати національні інтереси Польщі у контексті російсько-українського збройного конфлікту;
- існує потреба в обмеженні трудових / біженських потоків з України;

²³¹ У Польщі сьогодні вибори до парламент (2015). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/1903173-u-polschi-sogodni-vibori-do-parlamentu.html>

²³² Зміна влади у Польщі. URL: https://zaxid.net/zmina_vladi_u_polshhi_n1372212

²³³ Українці мають визнати себе винними у геноциді поляків, – сенатор ПіС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/10/28/7040008/>

²³⁴ Мехед Н. У Польщі оголосили офіційні результати виборів до парламенту. URL: <https://www.dw.com/uk/>

²³⁵ Зміна влади у Польщі. URL: https://zaxid.net/zmina_vladi_u_polshhi_n1372212

– потрібен «чесний діалог» про складні історичні події.

Після завершення парламентських виборів 2015 р. антиукраїнські меседжі декларували окремі члени партії «Право і справедливість». Для прикладу, новообраний сенатор від «Права і справедливості», відомий польський історик Ян Жарин зазначав, що українці «не стануть повноцінною нацією без усвідомлення того, що Волинська трагедія була геноцидом польського народу». На його думку, упродовж останніх десятиліть у Польщі відбувалися процеси, які поставили під сумнів польську ідентичність. «Нам не тільки не вдалося «відучити» українців від антипольських настроїв щодо інтерпретації польсько-українських відносин, ми навіть шкодимо їм. Адже ми (поляки) повинні чітко їм сказати про те, що якщо вони хочуть бути європейським народом, інтегруватися в європейський культурний простір, то не мають прославляти і шанувати ОУН-УПА», – відзначав сенатор²³⁶.

У цьому контексті, оцінюючи перспективи українсько-польських відносин, кореспондент Радіо «Свобода» Михайло Поживанов писав: «Як не прикро, але Польща, як і країни Балтії, зазнає нині дуже потужної інвазії путінських агентів, перелицьованих агітаторів та порушників спокою всіх мастей...»²³⁷. Як приклад він наводив діяльність праворадикальної партії Конгрес Нових Правих, яка була заснована у 2011 р. польським політиком Янушем Корвіном-Мікке. Згодом, після внутрішнього конфлікту, він вийшов з неї і у 2015 р. заснував нову політичну силу – «КОРВіН» («Коаліція Відродження Речі Посполитої – Свобода і Надія»). Ідеологічно вона була спадкоємницею Конгресу Нових Правих, однак більш радикальна – сильний акцент на антиєвропейській риторичі, антисоціалізмі, лібертаріанстві. За результатами виборів проросійська партія, відома своєю антиукраїнською позицією та симпатією до російського президента Володимира

²³⁶ Знову за старе. У Польщі вимагають від України каяття за Волинь. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2015/10/28/148670/>

²³⁷ Поживанов М. Польща перед вибором і війна Путіна проти України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26963489.html>

Путіна, до Сейму не пройшла. Партія не добрала бл. 0,2% для того, щоб подолати виборчий поріг у 5%²³⁸.

Відзначимо, що напередодні парламентських виборів 2015 р., у грудні 2014 р. Януш Корвін-Мікке відвідав окупований російською федерацією Кримський півострів, де зустрівся з т. зв. «прем'єр-міністром» Криму Сергієм Аксьоновим²³⁹, а також намагався довести, що так звані ДНР і ЛНР мають право на існування. В інтерв'ю для «TVN24» у 2015 р. він зазначав: «Саме Україна є ворогом, не Росія. Зараз там голосують за бандерівців, бандерівці набирають силу». Інший член партії – Гжегож Браун відзначав, що «Україна – це фікція». «Дуже небезпечна фікція. Фікція незалежної держави, цивілізованого партнера і фікція суверенного народу, з котрим можна налагодити тривалі сусідські відносини», – зазначав прихильник «руського міра»²⁴⁰. Водночас праворадикальна партія Конгрес нових правих зуміла здобути тільки 0,03 % голосів²⁴¹.

Лідер популістської партії «Кукіз'15» Павел Кукіз відзначався своєю проукраїнською позицією і, навіть, приїхав до Києва під час Революції гідності²⁴². Однак згодом його висловлювання щодо України набули більш критичного забарвлення. Для прикладу, під час парламентських виборів (серпень 2015 р.) він гостро розкритикував висловлювання Президента Польщі Анджея Дуди, який запропонував створити новий формат міжнародних переговорів

²³⁸ У Польщі на парламентських виборах перемогла опозиція (2015). URL: https://espresso.tv/news/2015/10/27/u_polschi_na_parlamentskykh_vyborakh_peremogla_opozyciya?amp

²³⁹ Євродепутат від Польщі приїхав до Аксьонова в Крим. URL: https://lb.ua/society/2015/12/10/323204_evrodeputat_polshi_priehal.html?ref=deepstateua.com

²⁴⁰ Дяченко О. «Конфедерація» і Януш Корвін-Мікке - корисні для Росії ідіоти в стінах польського Сейму. URL: <https://deepstateua.com/konfiedieratsiia-i-ianush-korvin-mikkie-korisni-dlia-rosiyi-idioti-v-stinakh-polskogho-cieimu/>

²⁴¹ «To będzie one woman show». Konwencja lewicy podporządkowana Barbarze Nowackiej. URL: <https://tvn24.pl/polska/wybory-parlamentarne-2015-konwencja-zjednoczonej-lewicy-w-lodzi-ra582669-ls3313555>

²⁴² Балюк Н. «Якби я дізнався, що такий, як Кукіз, керує державою, виїхав би з Польщі». URL: <https://wz.lviv.ua/statti/511356-yakby-ia-diznavsia-shcho-takyi-iak-kukiz-keruie-derzhavoiu-vyikhav-by-z-polshchi>

щодо Донбасу (за участі Польщі). Президент України Петро Порошенко пропозицію відхилив, заявивши, що «нові формати не потрібні»²⁴³. Павел Кукіз наголошував, що війна в Україні – безпосередня загроза безпеці Польщі. «На сьогодні зовнішня політика Польщі повинна полягати у збереженні якомога більшої нейтральності. У першу чергу треба реформувати Польщу, а не братися за реформування світу», – стверджував він²⁴⁴.

П. Кукіз наголошував, що «Польща як держава надто слабка», а українці «нас зневажають». Також політик стверджував факт того, що « немає сенсу входити у конфлікт із Росією, що спершу треба зайнятися внутрішньою безпекою Польщі, відбудувати поліцію і служби, зупинити висмоктування польського капіталу іноземними корпораціями та банками, а вже потім думати про участь у міжнародних конфліктах»²⁴⁵.

Наступні чергові парламентські вибори у Польщі відбулися у 2019 році. Участь у виборчій кампанії взяли праворадикальні та популістські партії, з поміж яких виділялася владна партія «Право і справедливість». Виборцям було запропоновано передвиборчу програму, в якій Україна згадувалася в контексті зовнішньополітичних пріоритетів. Зокрема вказано, що «ситуація в Європі після 2014 року була зумовлена зниженням рівня безпеки не лише у глобальному, але й у континентальному масштабі. Головним чинником дестабілізації стали процеси та явища, що відбуваються в міжнародному середовищі нашого континенту: порушення норм міжнародного права, агресивна політика Російської Федерації, а також внутрішня криза в Європейському Союзі й напруження в регіоні Тихого океану»²⁴⁶.

²⁴³ Дуда запропонував Порошенкові новий формат переговорів по Донбасу (2015). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/duda-poroshenko-zaproponuvav-novij-format-peregovoriv-po-donbasu-64237.html>

²⁴⁴ Paweł Kukiz skomentował wczorajsze zachowanie prezydenta Ukrainy (2015). URL: <https://kresy.pl/wydarzenia/kukiz-o-ukrainie-polska-biegnie-z-pomoca-a-dostaje-prztyczka-w-nos/>

²⁴⁵ Paweł Kukiz skomentował wczorajsze zachowanie prezydenta Ukrainy (2015). URL: <https://kresy.pl/wydarzenia/kukiz-o-ukrainie-polska-biegnie-z-pomoca-a-dostaje-prztyczka-w-nos/>

²⁴⁶ Program Prava i sprawiedliwosci (2019). URL: https://pis.org.pl/files/Program_PIS_2019.pdf?utm_source=chatgpt.com

У програмі зазначалося, що «у сучасному світі зростає геополітичне суперництво, яке створює виклики, зокрема загрози, для Центральної та Східної Європи, тому важливим завданням є формування регіональної стійкості до зовнішніх загроз і протидія діям, спрямованим на зниження статусу та послаблення єдності регіону. «Виходячи з реалістичних засад і прихильності до правди, ми поєднали у нашій зовнішній політиці два виміри – аксіологічний (ціннісний) і прагматичний, – читаємо у програмі. – Ми відмовилися від вторинної та периферійної політики, підпорядкованої сильнішим державам. Водночас ми поставили перед нашою дипломатією амбітні й далекоглядні цілі, очікуючи ефективного відстоювання інтересів Польщі як у двосторонніх відносинах, так і в міжнародних організаціях»²⁴⁷.

Відверто антиукраїнською, антиєвропейською та проросійською була передвиборча риторика блоку політичних партій «Конфедерація Свободи і Незалежності» на чолі з очільником Янушем Корвіном-Мікке. У своїх виступах представники цього блоку нерідко дискредитували Україну, применшували загрозу з боку Росії та критикували політику Заходу щодо підтримки Києва. Вони заперечували необхідність польсько-української співпраці у сфері безпеки, виступали проти надання допомоги українським біженцям та засуджували санкційну політику ЄС проти Російської Федерації. ««Ми маємо якийсь пунктик щодо Росії. Або ми її страшенно боїмося, або тупаємо ногами», – зазначав Януш Корвін-Мікке²⁴⁸.

Представниками «Конфедерації Свободи і Незалежності» Україна зазвичай розглядалася крізь призму невирішених історичних конфліктів і територіальних суперечностей, а основний акцент робився на захисті так званих «польських національних інтересів» у Східній Європі. Особливе місце у риторичі партії

²⁴⁷ Program Prava i Sprawiedliwosci (2019). URL: https://pis.org.pl/files/Program_PIS_2019.pdf?utm_source=chatgpt.com

²⁴⁸ «Nie rozumiem dlaczego tak ostro reagujemy». Korwin-Mikke o słowach Putina. URL: https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-12-30/nie-rozumiem-dlaczego-tak-ostro-reagujemy-korwin-mikke-o-slowach-putina/?utm_source=chatgpt.com

займала критика Європейського Союзу, який звинувачувався у втручанні у внутрішні справи держав і нав'язуванні «ліберальних цінностей». Такий дискурс органічно поєднувався з проросійськими наративами про «необхідність нормалізації відносин із Москвою» та визнанням Росії «природним партнером» Польщі у протидії західному глобалізму²⁴⁹.

За парламентські місця у 2015 році боролася також партія «Кукіз'15» (спільно з Польською селянською партією). Зазначимо, що під час попереднього скликання саме її представник ініціював норми законодавства щодо «криміналізації згадок про УПА»²⁵⁰. Представники блоку під час передвиборчої кампанії не акцентували особливу увагу на питаннях, безпосередньо пов'язаних з Україною, натомість базові пункти їх програми стосувалися змін у виборчій системі, підвищення заробітної плати для вчителів та лікарів, а також боротьби з корупцією та зміцнення демократії. Відзначимо, що представники Польської селянської партії у цей же період суттєво радикалізували свої заяви. Зокрема, за тиждень до виборів лідер цієї політичної сили Владислав Косяняк-Камиш заявив про необхідність повернення польської агропродукції на російський ринок та пропонував зняти з Росії економічні санкції, залишивши виключно політичні²⁵¹.

За результатами виборів, владна популістська партія «Право і справедливість» на парламентських виборах, які відбулися 13 жовтня, отримала 235 із 460 мандатів у Сеймі (43,59% голосів виборців). Також у польський парламент пройшли проєвропейська опозиційна «Громадянська коаліція», здобувши понад 27% голосів, від об'єднаних лівих сил – «Союз лівих демократів» – понад 12% і дві крайні праві партії – «Польська селянська партія / Кукіз'15» – понад 8% та блок «Конфедерація Свободи і Незалежності»

²⁴⁹ Lider Konfederacji: jeśli niemożliwy jest «dwustronny sojusz z USA», Polska powinna zawrzeć sojusz z Rosją. URL: https://wiadomosci.onet.pl/kraj/janusz-korwin-mikke-jesli-niemozliwy-jest-dwustronny-sojusz-z-usa-polska-powinna/cg35818?utm_source=chatgpt.com#

²⁵⁰ Выборы до польського парламенту та Україна. URL: <https://naszwybir.pl/vybory-do-polskiego-parlamentu-ta-ukrayina/>

²⁵¹ Панченко Ю. Стара влада та друзі Кремля: яку небезпеку несуть Україні результати польських виборів. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/10/14/7101853/>

(утворена внаслідок об'єднання політичних партій «КОРВІН», «Національний рух Польщі», «Конфедерація польської корони» та громадської організації «Союз християнських родин» – бл. 7%²⁵²).

Проаналізувавши склад нового парламенту, журналіст, активіст організації «Громадяни Польщі» Ігор Ісаєв прийшов до невтішного висновку: «Антиукраїнські політики збільшують свою силу – і хоча відверто такі погляди демонструє лише кільканадцять людей, сила їхнього впливу може бути значно більша. «Українське» питання, особливо в історичній сфері, не викликає великих поділів у правлячій партії, проте воно дуже суперечливе для партій опозиції. Щоб не створювати собі більших репутаційних проблем, опозиція у випадку дискусії націоналістів на українську тему – просто промовчить. «Право і справедливість» цим скористається – послухає націоналістів і запропонує власну, лагіднішу версію якоїсь чергової історичної декларації. Проте обидві версії навряд чи сподобаються Україні і українцям»²⁵³.

Переконлива перемога на виборах популістської партії «Право і справедливість» з одного боку ускладнювала діалог з українською стороною, з іншого – відкривала нові можливості для перегляду стратегічних пріоритетів польсько-українських відносин. Консервативний характер зовнішньої політики партії, орієнтований на захист національних інтересів і історичної пам'яті хоча й створював напруження у сфері гуманітарної співпраці, зокрема щодо оцінки спільного минулого, однак політична сила демонструвала прагнення до посилення безпекового партнерства з Україною в умовах зростання російської загрози, підтримувала санкційну політику ЄС проти Росії і визнавала стратегічну роль Києва. Віце-маршалок польського Сейму від цієї партії Малгожата Гошевська, зокрема, відзначала, що для Польщі важливо підтримувати Україну

²⁵² Терещук Г. Поляки обрали новий Сейм. Чого очікувати в українсько-польських відносинах? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30218246.html>

²⁵³ Ісаєв І. Більш поділений, більш радикальний сейм: що вибори принесуть українцям Польщі. URL: <https://nasze-slowo.pl/bilsh-podilenij-bilsh-radikalnij-sejm-shho-vibori-prinesut-ukra%D1%97nczyam-polshhi/>

в її боротьбі проти російської агресії, що триває зараз на Донбасі²⁵⁴. «Ми завжди рішуче висловлюємося й захищаємо Україну в питанні дотримання міжнародного права щодо територіальної цілісності і статусу Криму та частин Донбасу, де-факто зайнятих Російською Федерацією. Є справи незмінні, але є й інші важливі для нас справи, і ми розраховуємо на розуміння з боку українських політиків», – відзначала вона²⁵⁵.

Все ж варто констатувати, що у складі партії «Право і справедливість» були «кільканадцять радикальних націоналістів». Зокрема, люблінський воєвода Пшемислав Чарнек, який у липні 2018 р. подав заяву в прокуратуру на голову «Українського товариства» у Любліні, співголову Спільної комісії уряду та нацменшин у Польщі доктора Григорія Купріяновича через слова, які той сказав під час ушанування 8 липня пам'яті українців, загиблих від рук польських Селянських батальйонів і підрозділів Армії Крайової у 1944 р. в селі Сагринь²⁵⁶.

Зауважимо, що упродовж досліджуваного періоду, де-факто, у 2022 р. розпочалася чергова виборча кампанія до парламенту Польщі, а 15 жовтня 2023 р. на тлі повномасштабного вторгнення Росії на територію України відбулися чергові парламентські вибори у Польщі, активну участь у яких взяли праворадикальні партії. Найвищий рейтинг, відповідно до соціологічних опитувань, вкотре мала популістська партія «Право і справедливість», яка упродовж 2022–2023 рр. намагалася закріпити за Польщею роль регіонального гаранта стабільності та активно підтримувала Україну у воєнному протистоянні з Росією²⁵⁷. Зокрема, Президент Польщі Анджей Дуда у спільній польсько-литовсько-українській Декларації, оприлюдненій за результатами другого саміту

²⁵⁴ Малгожата Гошевська, віце-маршалок польського Сейму: Розраховуємо на розуміння з боку українських політиків. URL: <https://rozмова.wordpress.com/2019/10/27/malhozhata-hoshevska-2/>

²⁵⁵ Там само.

²⁵⁶ Люблінський воєвода назвав «провокацією» пам'ятні заходи в Сагрині. URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2018/07/lyublinskij-voyevoda-nazvav-provokaciyeyu-pam-yatni-zahodi-v-sagrini/>

²⁵⁷ Хто б не виграв, ставлення до України не зміниться: підсумки парламентських виборів у Польщі коментують експерти. URL: <https://uatv.ua/uk/hto-b-ne-vygrav-stavlennya-do-ukrayiny-ne-zminytsya-pidsumky-parlamentskyh-vyboriv-u-polshhi-komentuyut-eksperty/>

Люблінського трикутника (січень 2023 р.), запевняв, що підтримка нашої держави «триватиме стільки, скільки буде потрібно», а Польща і Литва продовжать «надавати потужну військову, оборонну, політичну, дипломатичну, економічну, логістичну та гуманітарну допомогу»²⁵⁸. За його словами у Польщі поважають українців, бо «всі знають, що це працьовиті люди»²⁵⁹.

Відверто антиукраїнські гасла під час виборчої кампанії висувала праворадикальна партія «Конфедерація». Її лідер – Славомір Менцен, зокрема, був єдиним депутатом, який не проголосував у Сеймі за резолюцію зі зверненням до ЄС і НАТО допомогти Україні у війні з Росією. Його заяви щодо «ремонт» ключового аеропорту, через який прибувала зброя для України, або ж залізничних шляхів, у випадку, якщо Україна не поступиться у зерновому питанні, також «резонували з загальнополітичною підтримкою Києва всіх інших політичних лідерів»²⁶⁰. Партія виступала проти соціальних пільг для українських біженців і наполягала, щоб Польща посилювала власні Збройні Сили, а не постачала зброю Україні²⁶¹. «Конфедерація» також підтримувала вихід Польщі з Євросоюзу, закриття кордонів для біженців, закриття ринку землі для іноземного капіталу та повне ембарго на імпорт і транзит української продукції²⁶².

Загалом, можна погодитися із аналітиками, які відзначали, що «скептична позиція щодо подальшої підтримки України знаходила дедалі ширшу, хоча й не

²⁵⁸ Спільна декларація Президента України Володимира Зеленського, Президента Литовської Республіки Гітанаса Науседи та Президента Республіки Польща Анджея Дуди за результатами другого саміту Люблінського трикутника. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-80321>

²⁵⁹ Польща у 2022 році надала Україні допомогу на суму до \$8 млрд – Дуда. URL: <https://news.finance.ua/ua/pol-shha-u-2022-roci-nadala-ukraini-dopomohu-na-sumu-do-8-mlrd-duda>

²⁶⁰ Парламентські вибори у Польщі та українське питання. URL: <https://fstpool.com/parlamentski-vybory-u-polshhi-ta-ukrayinske-pytannya.html>

²⁶¹ “Найважливіші у цілому покоління”. Вибори в Польщі та подальша підтримка України. (2023). URL: <https://www.holosameryky.com/a/polshcha-ukraina-vybory/7310086.html>

²⁶² Program wyborczy. Konfederacja. Główne punkty «Konstytucji wolności». (2023). URL: <https://wiadomosci.wp.pl/program-wyborczy-konfederacja-glowne-punkty-konstytucji-wolnosci-6941446613285504a>

вирішальну підтримку серед польських виборців, й призвела до більш жорсткої поляризації на тлі боротьби за голоси виборців»²⁶³.

Отже, у 2015–2022 роках «українське питання» – важлива складова передвиборчих програм праворадикальних та правопопулістських партій на парламентських виборах, один з інструментів внутрішньополітичної мобілізації електорату. У роки російсько-української війни партії цього ідеологічного спектру намагалися формувати образ України як одного з джерел соціально-економічних проблем Польщі. Частина популістських партій, зокрема «Право і справедливість», поєднувала підтримку України із прагматичною критикою її політичного керівництва. Після 2022 року, на тлі повномасштабного вторгнення Росії, публічна підтримка України з боку керівництва Польщі посилилася, однак праворадикальні партії продовжували критикувати українських біженців, виступали проти надання їм соціальних пільг і гуманітарної допомоги. Такі наративи зміцнювали націоналістичний дискурс у польському суспільстві.

3.2. Бачення праворадикалами Польщі українсько-польських відносин

Проблематика українсько-польських відносин, зовнішньої політики України, російсько-української війни у 2014–2022 рр. посідала помітне місце у політичному дискурсі польських праворадикальних партій та громадсько-політичних організацій, набуваючи особливої актуальності в умовах сучасних безпекових геополітичних викликів. Значну роль у формуванні відповідних наративів відіграла інтерпретація складних сторінок спільної історії, які часто використовувалися праворадикалами як інструмент мобілізації електорату.

²⁶³ «Найважливіші у цілому покоління». Вибори в Польщі та подальша підтримка України. URL: <https://www.holosameryky.com/a/polshcha-ukraina-vybory/7310086.html>

Насамперед необхідно відзначити, що вплив польських праворадикальних сил на розвиток польсько-українських відносин у досліджуваний період значною мірою проявлявся через їхню прихильність до проросійських наративів та неоднозначне ставлення до російської збройної агресії проти України. У цьому контексті наголосимо, що Російська Федерація прагнула встановлювати контакти з політичними силами, які виступали проти поглиблення європейської інтеграції та критикували наднаціональні інституції ЄС. Саме тому праворадикальні та євроскептичні рухи нерідко розглядалися як потенційні союзники Росії у формуванні антиєвропейських настроїв. Водночас посиленню позицій таких сил сприяли наслідки фінансової кризи, політика жорсткої економії, реалізована національними урядами, а також суспільне невдоволення, пов'язане зі зростанням міграційних процесів у Європі²⁶⁴.

Проте, як відзначали аналітики, «на відміну від багатьох урядів західноєвропейських держав, польські політичні еліти були виразно антиросійськими»²⁶⁵. Дослідники звертали увагу на те, що навіть за таких умов Польща не була повністю захищеною від російського інформаційно-політичного впливу. Проглядався й певний парадокс: російські інформаційні наративи нерідко експлуатували й посилювали праворадикальні та радикально антиросійські настрої у польському суспільстві. У такий спосіб формувався образ Польщі як держави з «гіперболізованою» реакцією на російську загрозу, що могло використовуватися для дискредитації її позиції у міжнародному політичному просторі та послаблення довіри до польської зовнішньої політики серед західних партнерів²⁶⁶.

К. Зарембо констатувала, що саме у випадку Польщі антиукраїнський наратив є однією з ключових складових російської політики. «Йдеться не просто

²⁶⁴

Правий

вектор.

Євrorадикали.

URL:<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2014/07/1/7023803/>

²⁶⁵ Зарембо К. Як протидіяти російському впливу у Польщі. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/DP_Poland_ukr_inet.pdf

²⁶⁶ Зарембо К. Як протидіяти російському впливу у Польщі. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/DP_Poland_ukr_inet.pdf

про загальновідомі наративи щодо України як неспроможної держави та громадянської війни, а власне про вбивання клина у двосторонні відносини між Польщею та Україною, а також спроби підточити українсько-польське партнерство»²⁶⁷. Типовими інструментами російського антиукраїнського впливу в Польщі, до яких активно залучалися праворадикали, були:

- підтримка окремих політичних сил; вандалізм щодо пам'ятників;
- організація вуличних акцій; хуліганські дії проти дипломатичних установ;
- спроби дрібних терористичних актів;
- інформаційні маніпуляції (інтернет-тролі, фейки, альтернативні ЗМІ, кібератаки)²⁶⁸.

Відкрито антиукраїнську позицію Польщі демонстрували представники партії «Кукіз'15» (зокрема М. Якуб'як) і «Національного руху» (невеликої політичної сили під керівництвом Р. Вінніцького), а також Польська народна партія (PSL). Відверто критичне ставлення до України в польському політичному середовищі демонстрували окремі представники партії «Кукіз'15» (зокрема М. Якуб'як), «Національного руху» під керівництвом Р. Вінніцького, а також Польської народної партії (PSL). Як зазначала К. Зарембо, перші дві політичні сили характеризувалися поширенням риторики, окремі елементи якої були співзвучними з російськими інформаційними наративами щодо України²⁶⁹.

Водночас PSL вирізнялася тим, що певний час залишалася єдиною парламентською партією у Польщі, яка відкрито критикувала санкційну політику Європейського Союзу стосовно Російської Федерації. Окрему увагу дослідниця звертала на діяльність депутата Європейського парламенту Януша Корвіна-Мікке, який був відомий своїми проросійськими та антиукраїнськими

²⁶⁷ Зарембо К. Як протидіяти російському впливу у Польщі. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/DP_Poland_ukr_inet.pdf

²⁶⁸ Зарембо К. Як протидіяти російському впливу у Польщі. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/DP_Poland_ukr_inet.pdf

²⁶⁹ Зарембо К. Як протидіяти російському впливу у Польщі. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/DP_Poland_ukr_inet.pdf

висловлюваннями, позитивними оцінками політики В. Путіна, а також публічною підтримкою анексії Криму Російською Федерацією²⁷⁰.

Водночас у Польщі функціонувала низка організацій, які відкрито позиціонували себе як провідники російської «м'якої сили»: Польська жіноча ліга (Liga Polskich Kobiet); Польсько-російська асоціація співпраці (Stowarzyszenie Współpracy Polska–Rosja); Центр російської культури та науки у Варшаві (Rosyjski Ośrodek Nauki i Kultury w Warszawie, Rossotrudnichestwo); Асоціація співпраці Польща–Схід (Stowarzyszenie Współpracy Polska–Wschód); а також Український комітет і Євразійський молодіжний союз²⁷¹.

Інфографіка

Праворадикальні / проросійські організації у Польщі²⁷²

Назва організації	Представник	Інформаційне видання
«Зміна»	Матеуш Піскорські, Конрад Рекас	Geopolityka.org, konserwatyzm.pl
Фаланга	(очільник) Бартош Бекер (редактор)	Xportal
Табір Великої Польщі (OWP)	Давід Гудзєц (редактор)	Novorossiya.Today.pl, Tragedy of Donbas Fighting Novorossiya (FB-Page)
Kukiz 15	Марек Якуб'як (колишній спонсор)	Kresy.pl
Фундація «Русській мір» у Польщі		Obserwator polityczny

Аналізуючи діяльність польських праворадикальних партій, слід відзначити, що окремі з них, за оцінками експертів і журналістських розслідувань, перебували під політичним та інформаційним впливом Російської Федерації, а також могли користуватися підтримкою пов'язаних із нею структур.

²⁷⁰ Зарембо К. Як протидіяти російському впливу у Польщі. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/DP_Poland_ukr_inet.pdf

²⁷¹ Зарембо К. Як протидіяти російському впливу у Польщі. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/DP_Poland_ukr_inet.pdf

²⁷² Зарембо К. Як протидіяти російському впливу у Польщі. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/DP_Poland_ukr_inet.pdf

Показовим прикладом у цьому контексті була партія «Зміна». На етапі її створення на початку 2015 р. керівництво політичної сили планувало запросити на презентаційний захід представників проросійських квазідержавних утворень «ДНР» і «ЛНР». Однак польські спецслужби заборонили їм в'їзд на територію Польщі. Ідеологічна платформа партії ґрунтувалася на виразній критиці євроатлантичної системи безпеки. Зокрема, одним із ключових політичних меседжів була теза про те, що НАТО нібито не забезпечує безпеки Польщі, тоді як гарантією стабільності мають стати конструктивні відносини з Російською Федерацією²⁷³.

У травні 2016 року М. Піскорського було заарештовано польським Агентством внутрішньої безпеки, яке висунуло йому звинувачення у «шпигунстві на користь Росії». Документи звинувачення вказували, що політик від 2013 р. перебував у постійному контакті з російськими спецслужбами, виконував завдання з лобювання російських інтересів у Польщі, за що отримував грошову винагороду²⁷⁴.

²⁷³ По прізвищам. Хто роздмухує в Польщі антиукраїнську істерію. URL: https://texty.org.ua/articles/75985/Po_prizvyshhah_Khto_rozdmuhuje_v_Polshhi_antyukrajinsku-75985/

²⁷⁴ По прізвищам. Хто роздмухує в Польщі антиукраїнську істерію. URL: https://texty.org.ua/articles/75985/Po_prizvyshhah_Khto_rozdmuhuje_v_Polshhi_antyukrajinsku-75985/

Фото із офіційних ресурсів партії «Зміна» (М. Піскорський)

Беззаперечним є факт того, що починаючи з 2014 р. окремі представники польських праворадикальних громадсько-політичних середовищ були залучені до подій на сході України на боці проросійських сил у контексті початкового етапу російсько-української війни. Такі випадки стали предметом уваги як українських правоохоронних органів, так і медіа. Зокрема, у жовтні 2014 р. українські прикордонні служби затримали на польсько-українському кордоні групу журналістів, пов'язаних із польською праворадикальною націоналістичною організацією «Фаланга» (Falanga). Керівника організації та редактора ресурсу Xportal.pl Б. Бекера українська сторона звинуватила у політичній підтримці проросійських сепаратистських структур на Донбасі²⁷⁵.

Звичайно, інтернет-видання польських праворадикалів, повторюючи риторичку російських ЗМІ, повідомляло, що українська влада намагалася «контролювати засоби масової інформації», аби приховати «свою політику геноциду проти своїх власних громадян у східній частині країни». Інтернет-ресурс – Xportal.pl зазначав, що цей інцидент підтвердив рішення польської

²⁷⁵ Україна заборонила в'їзд польським журналістам радикально-націоналістичного видання, що підтримує ДНР. URL: <https://detector.media/community/article/99427/2014-10-21-ukraina-zaboronyla-vizd-polskym-zhurnalistam-radykalno-natsionalistychnogo-vydannya-shcho-pidtrymuie-dnr-onovleno/>

радикальної націоналістичної організації «інформувати про реальну ситуацію в Новоросії»²⁷⁶.

Фото

Б. Бекер (зліва) і сепаратист ДНР Д. Пушилін²⁷⁷

Ці та інші факти викликали напруження в польсько-українських відносинах. Дотого ж, після початку російсько-української у Польщі зафіксовано акти вандалізму щодо українських пам'ятних місць на території Польщі. Один із резонансних інцидентів – демонтаж та пошкодження пам'ятника, пов'язаного з УПА, на цвинтарі у с. Грушовичі у 2014 р., який супроводжувався нанесенням написів образливого та політизованого характеру. Подібні прояви вандалізму відбувалися на тлі активізації праворадикальних націоналістичних середовищ і загального зростання емоційно забарвленої історичної полеміки.

Окремі аналітики пов'язували ескалацію символічних конфліктів із впливом праворадикальних організацій та недостатньо ефективною реакцією

²⁷⁶ Україна заборонила в'їзд польським журналістам радикально-націоналістичного видання, що підтримує ДНР. URL: <https://detector.media/community/article/99427/2014-10-21-ukraina-zaboronyla-vizd-polskym-zhurnalistam-radykalno-natsionalistychnogo-vydannya-shcho-pidtrymuie-dnr-onovleno/>

²⁷⁷ Україна заборонила в'їзд польським журналістам радикально-націоналістичного видання, що підтримує ДНР. URL: <https://detector.media/community/article/99427/2014-10-21-ukraina-zaboronyla-vizd-polskym-zhurnalistam-radykalno-natsionalistychnogo-vydannya-shcho-pidtrymuie-dnr-onovleno/>

політичного істеблішменту на подібні прояви. Звернено увагу на поступову радикалізацію публічних наративів, у межах яких етнічна ідентичність українців у побутовому та медійному дискурсі інколи підмінялася історично навантаженими політизованими означеннями, що ускладнювало формування більш збалансованого суспільного сприйняття двосторонніх відносин²⁷⁸.

Фото

Пам'ятник УПА на цвинтарі села Грушовичі (2014 р.)²⁷⁹

Більше того, в експертному середовищі відзначалося, що напруга у польсько-українських відносинах періодично проявлялася й на рівні локальних інцидентів, що включали як випадки пошкодження місць української пам'яті в Польщі, так і поодинокі прояви агресії щодо українських громадян, а також аналогічні дії щодо польських місць пам'яті в Україні. Зокрема, 26 червня 2016 р. у Перемишлі зафіксовано інцидент, під час якого група осіб намагалася

²⁷⁸ По прізвищам. Хто роздмухує в Польщі антиукраїнську істерію. URL: https://texty.org.ua/articles/75985/Po_prizvyshhah_Khto_rozdmuhuje_v_Polshhi_antyukrajinsku-75985/

²⁷⁹ По прізвищам. Хто роздмухує в Польщі антиукраїнську істерію. URL: https://texty.org.ua/articles/75985/Po_prizvyshhah_Khto_rozdmuhuje_v_Polshhi_antyukrajinsku-75985/

перешкодити релігійній процесії греко-католиків і православних вірян, що після панахиди за українськими військовими прямувала до місцевого військового кладовища. За даними очевидців і медіа, під час цієї події відбулося зіткнення з «групою молодиків», яких пов'язували з праворадикальними молодіжними організаціями. Крім того, у листопаді того ж року під час заходів, присвячених Дню незалежності Польщі у Варшаві, було зафіксовано випадки демонстративного спалення українського державного символу групою осіб, які маскувалися під футбольних уболівальників²⁸⁰.

У 2017 р., як зрештою й надалі, одним із ключових питань у риторичі польських праворадикальних сил стала тема української трудової міграції до Польщі. Зокрема, голова «Національного руху» Р. Вінницький (позафракційний депутат Сейму), публічно заявляв про те, що зростання присутності українських мігрантів у країні становить «значний соціальний та політичний виклик»²⁸¹. Він наголошував, що протягом піврічного періоду неодноразово звертався до урядових інституцій із парламентськими запитамися щодо державної політики у сфері регулювання імміграції з України. На основі отриманих відповідей політик робив висновок про відсутність системної та довгострокової імміграційної стратегії з боку польського уряду. У своїх заявах він також стверджував, що в Польщі вже перебуває понад мільйон українських громадян, що, на його думку, створювало додаткові ризики для ринку праці та соціальної сфери, а також формує комплексні демографічні й політичні виклики для держави²⁸².

М. Плавський (представник організації «Всепольська молодь»), розглядав українську міграцію до Польщі як проблему, з якою державні інституції, на його

²⁸⁰ Сценарій, який невігідний нікому. Або про історичний контекст сучасних українсько-польських відносин. URL: <https://day.kyiv.ua/article/tema-dnya-podrobytsi/stsenariy-yakuu-nevyhidnyu-nikomu>

²⁸¹ Польські націоналісти: «Українська імміграція – національна проблема Польщі». URL: <https://www.monitor-press.info/uk/news/1734-polski-natsionalisty-ukrainska-immihratsiia-natsionalna-problema-polshchi>

²⁸² Польські націоналісти: «Українська імміграція – національна проблема Польщі». URL: <https://www.monitor-press.info/uk/news/1734-polski-natsionalisty-ukrainska-immihratsiia-natsionalna-problema-polshchi>

переконання, не справляються належним чином. Він заявляв, що подібні процеси становлять загрозу національним інтересам, а тому викликатимуть суспільну реакцію у формі загальнодержавних акцій, спрямованих на моніторинг діяльності органів влади та протидію поточній міграційній політиці. У свою чергу речник «Національно-радикального табору» Т. Каліновський повідомляв про проведення у березні акцій протестного характеру в низці польських міст, спрямованих проти урядового курсу в сфері міграційної політики та зростання української імміграції. У своїх заявах він також апелював до значної чисельності українських мігрантів у Польщі, яку оцінював приблизно в 1,3 млн осіб, наголошуючи, на його думку, на негативний вплив цього явища на ринок праці²⁸³.

Тема міграції залишалася однією з ключових під час проведення виборів у Польщі 2018 р. Як зазначали українські експерти, виборча кампанія відбувалася на тлі суспільних дискусій щодо зростання кількості біженців із країн Близького Сходу та трудових мігрантів з України. У цьому контексті у медійному просторі було зафіксовано випадки використання емоційно забарвленої візуальної та вербальної риторики, спрямованої на актуалізацію питань безпеки та соціальної стабільності²⁸⁴.

²⁸³ Польські націоналісти: «Українська імміграція – національна проблема Польщі». URL: <https://www.monitor-press.info/uk/news/1734-polski-natsionalisty-ukrainska-immihratsiia-natsionalna-problema-polshchi>

²⁸⁴ Кміть Ю. Місцеві вибори в Польщі: український акцент. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2018/10/24/mistsevi-vibori-v-polshhi-ukrayinskiy-aktsent>

Мітинг праворадикалів у Польщі (2019 р.)²⁸⁵

Деструктивна роль польських праворадикальних організацій щодо України стала особливо помітною після підпалу у лютому 2018 р. польськими праворадикалами з організації «Фаланга» Угорського культурного центру на Закарпатті. Прокурор М. Садло, констатував, що злочин «був частиною зусиль Росії, спрямованих проти України: метою було внутрішнє послаблення України і дестабілізація становища в цій країні». Прокуратура також стверджувала, що підпал мав «поглибити національні міжусобиці між українцями та угорцями»²⁸⁶. У підсумку, М. Прокопович – організатор злочину, був засуджений до трьох років позбавлення волі. Прокуратура просила для нього 4,5 роки ув'язнення²⁸⁷.

Чергове загострення у польсько-українських відносинах простежувалося у липні 2018 р. у зв'язку з інцидентом, що виник навколо виступу голови Українського товариства в Польщі Г. Купріяновича. Під час пам'ятних заходів

²⁸⁵ Варшавські друзі Путіна: як подолати вплив РФ на українсько-польські відносини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/05/31/7096777/index.amp>

²⁸⁶ У Польщі засудили праворадикалів, які підпалили Угорський культурний центр в Ужгороді. URL: <https://zmina.info/news/u-polshhi-zasudyly-pravoradykaliv-yaki-pidpalyly-ugorskyj-kulturnyj-czentr-v-uzhgorodi/>

²⁸⁷ У Польщі засудили праворадикалів, які підпалили Угорський культурний центр в Ужгороді. URL: <https://zmina.info/news/u-polshhi-zasudyly-pravoradykaliv-yaki-pidpalyly-ugorskyj-kulturnyj-czentr-v-uzhgorodi/>

8 липня у с. Сагринь, присвячених вшануванню українських жертв подій 1944 р., пов'язаних із діями окремих підрозділів Армії Крайової та «Селянських батальйонів», він окреслив загиблих як громадян Республіки Польща – православних українців, мешканців регіону з багатовіковою історією проживання, які стали жертвами насильства через етноконфесійні відмінності.

У своїй промові Г. Купріянович наголошував на тому, що трагедія мала характер злочину проти цивільного населення, вчиненого представниками польського підпілля в умовах Другої світової війни. Зазначені висловлювання спричинили різко негативну реакцію з боку частини польського політикуму та праворадикальних партій. Зокрема, люблінський воєвода П. Чарнек публічно виступив із закликом до ініціювання кримінального провадження щодо керівника Українського товариства в Польщі, що ще більше загострило суспільно-політичну дискусію навколо історичної пам'яті та інтерпретацій подій польсько-українського конфліктного минулого²⁸⁸.

Зрештою, напередодні повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну (2022 р.) у польському політичному дискурсі простежувалося посилення антиукраїнської риторики у частини праворадикальних партій та громадсько-політичних організацій. Як зазначали експерти, українська тематика поступово набула характеру інструменту політичної конкуренції, зокрема у взаємодії між правлячою партією «Право і справедливість» та праворадикальними партіями. У цьому контексті історична політика стала одним із ключових елементів внутрішньополітичної мобілізації, що супроводжувалося активним використанням дискусійних наративів, пов'язаних із «бандеризацією» України та інтерпретаціями спільного історичного минулого²⁸⁹.

²⁸⁸ Сценарій, який невігідний нікому. Або про історичний контекст сучасних українсько-польських відносин. URL: <https://day.kyiv.ua/article/tema-dnya-podrobytsi/stsenariy-yakuu-nevyhidnyu-nikomu>

²⁸⁹ Зарембо К. Варшавські друзі Путіна: як подолати вплив РФ на українсько-польські відносини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/05/31/7096777/index.amp>

Однак у 2022 р., попри збереження окремих спроб праворадикальних середовищ впливати на українську тематику в польському публічному просторі, загалом спостерігаємо суттєве покращення суспільних настроїв у польсько-українських відносинах. Зокрема, дослідницька агенція «Info Sapiens» на замовлення польського Центру діалогу імені Юліуша Мерошевського здійснила опитування громадян України (за винятком населення тимчасово окупованих територій) щодо сприйняття Польщі та характеру двосторонніх відносин. За результатами дослідження, масштабна гуманітарна та політична підтримка Польщі після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації стала важливим чинником формування високого рівня вдячності та позитивних оцінок з боку українського суспільства²⁹⁰.

Як зазначалося у висновках польських соціологів, саме солідарна позиція польського суспільства значною мірою сприяла зміцненню позитивного іміджу Польщі в Україні. У свою чергу історик та політолог Л. Адамський підкреслював, що ці процеси стали одним із ключових чинників переважання позитивного сприйняття Польщі серед українських громадян у зазначений період²⁹¹.

Понад половина українців вважала, що стосунки між країнами повинні бути набагато ближчими, ніж просто добросусідськими. На думку 29% українського суспільства, польсько-українські відносини мали б розвиватися у форматі союзництва із взаємною підтримкою та узгодженням ключових напрямів зовнішньої політики. Ще стільки ж респондентів підтримували модель співдружності з мінімалізованим кордоном і високим рівнем політичної координації між двома державами. Як зазначали соціологи, результати опитування засвідчували високий рівень позитивного ставлення українців до Польщі, що розглядалося як важливий потенціал для подальшого поглиблення

²⁹⁰ Приходько Є. Опитування. Як змінилося ставлення українців до поляків. URL: <https://novapolshcha.pl/article/opituvannya-yak-zminilosya-stavlennya-ukrayinciv-do-polyakiv/>

²⁹¹ Приходько Є. Опитування. Як змінилося ставлення українців до поляків. URL: <https://novapolshcha.pl/article/opituvannya-yak-zminilosya-stavlennya-ukrayinciv-do-polyakiv/>

двостороннього співробітництва. Водночас розвиток подій продемонстрував складність і неоднозначність динаміки польсько-українських відносин, що не завжди відповідала початковим оптимістичним прогнозам дослідників²⁹².

Початок повномасштабного вторгнення Росії на територію України (2022 р.) на короткий період змусив польських праворадикалів припинити антиукраїнські акції. Проте згодом вони відновилися – розпочалися мітинги проти «напливу українських біженців», зовнішньої політики України тощо.

Таким чином, ставлення польських праворадикальних партій та громадсько-політичних організацій до держави Україна та українців загалом упродовж 2014–2022 рр. характеризувалося амбівалентністю та внутрішньою суперечливістю. З одного боку, після початку російсько-української війни 2014 р. праворадикали визнавали стратегічну важливість незалежної України як буферу безпеки для Польщі. З іншого боку, домінуючими залишалися критичні та часто негативні оцінки, зумовлені історичною пам'яттю та націоналістичною ідеологією. Центральне місце у риторичі праворадикалів посідали питання Волинської трагедії та політики історичної пам'яті України. Це сприяло формуванню образу України як держави, що нібито не готова до «історичного примирення» на умовах польського нарративу.

Польські праворадикальні партії активно апелювали до історії. Вони системно спекулювали на темах історичних конфліктів, особливо на Волинській трагедії 1943–1944 років. Лідери цих партій та організацій використовували трагедію для формування нарративу про «жертву польського народу». Виступи та публічні заяви часто підкреслювали масштаб і жорстокість подій як аргумент проти України у сучасних політичних дискусіях. Історичні факти подавалися вибірково, що дозволяло акцентувати лише на тих аспектах, які підтримували націоналістичну риторичу.

²⁹² Приходько Є. Опитування. Як змінилося ставлення українців до поляків. URL: <https://novapolshcha.pl/article/opituvannya-yak-zminilosya-stavlennya-ukrayinciv-do-polyakiv/>

РОЗДІЛ 4

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА У ДИСКУРСІ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНИ

4.1. «Українське питання» у виборчих кампаніях праворадикальних партій Чехії та Словаччини

Політичні аналітики зауважують, що починаючи з 2010 року у країнах ЄС чітко простежується протистояння праворадикальних партій і поміркованих політичних сил (як правило мейнстрімні партії), які упродовж десятиліть були основою політичних систем. Цей період у розвитку праворадикальних партій характеризується такими ознаками як:

- нові партії правого спрямування стають повноправними партнерами мейнстрімних партій у формуванні урядових коаліцій;
- традиційні партії «запозичують» у нових популістських правих партій програмні положення і виборчі гасла;
- суттєво пом'якшуються «санітарні кордони» для праворадикальних партій, вони долають «порог руконепотискання»;
- збільшується електоральна підтримка вказаних партій на національних парламентських виборах та виборах до Європарламенту, і як наслідок вони стають впливовими «політичними гравцями»²⁹³.

Проте, щодо Словаччини подібні тенденції не властиві. Для прикладу, на парламентських виборах 2012 р. праворадикальні партії не зуміли подолати

²⁹³ Остапець Ю., Петрінко В. Праворадикальні партії Європейського Союзу: генеза, ідеологічні маркери, електоральні результати. Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія / за заг. ред. Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка, І. Дудінська, В. Дудінський, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, Н. Кононенко, Ю. Копинець, М. Ленджел, В. Литвин, Н. Марадик, Н. Нечаєва-Юрійчук, Ю. Остапець, М. Палінчак, В. Петрінко, А. Романюк, Н. Ротар, Д. Стеблак, М. Токар, М. Цірнер, Г. Шипунов]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 334.

виборчий бар'єр, значно погіршивши свої результати у порівнянні з попередніми виборами до законодавчого органу країни.

Надалі ситуація змінилася, завдяки «Народній партії Наша Словаччини» (ĽSNS), яка сформувала політичну програму, яка була радикальною та загалом антисистемною, хоча й обережно уникала прямого заперечення демократії²⁹⁴. П. Учень зазначав, що відсуваючи екстремістські ідеї на другий план задля участі у демократичному процесі, партія використовувала низку «сигнальних» (dog-whistle) жестів, спрямованих до своїх радикальних прихильників і водночас спрямованих на висміювання політичного істеблішменту²⁹⁵.

Словацький дослідник П. Учень констатував, що проблематика геополітичних орієнтацій, відносин із Російською Федерацією та позиції щодо російсько-української війни відігравала важливу, однак не визначальну роль у процесах мобілізації антисистемного електорату. Вона радше використовувалася як один із інструментів у ширшій політичній стратегії повернення до влади та «очищення» державних інституцій від політичних опонентів. У різних формах і з різним ступенем інтенсивності представники трьох політичних сил – ĽSNS, HLAS та SMER – висловлювали тезу про те, що підтримка Словаччиною України у протистоянні з російською збройною агресією нібито суперечить національним інтересам держави та може становити загрозу її соціально-економічному добробуту²⁹⁶.

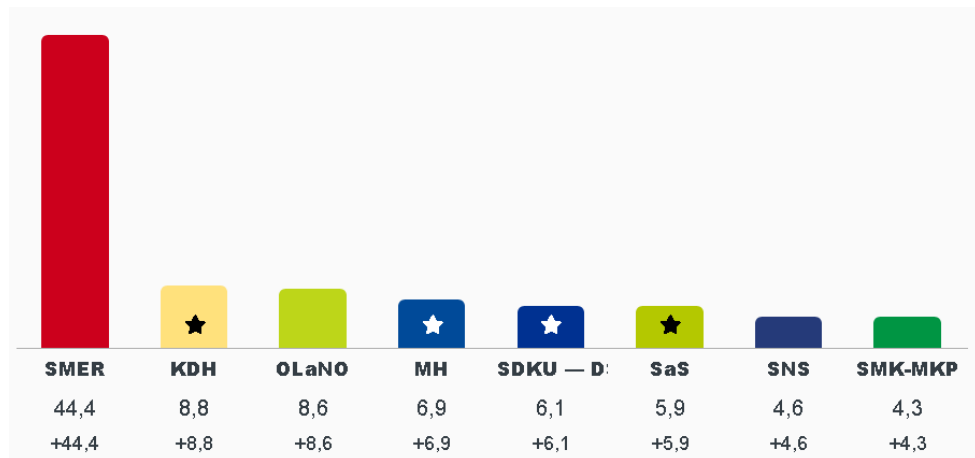
²⁹⁴ Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

²⁹⁵ Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

²⁹⁶ Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

Табл.

Результати виборів до парламенту Словаччини (2012 р.)²⁹⁷

Важливу роль SNS відводила виборам до парламенту 2016 р. Аналітики відзначали, що ключовою темою виборчої кампанії стала потреба комплексних реформ у сферах охорони здоров'я та освіти²⁹⁸. Все ж, «українське питання» періодично актуалізувалося провідними політичними силами Словаччини. Дослідниця К. Сідаш у цьому зв'язку зазначала, що, попри географічну близькість України, її проблематика не була самостійним і системно опрацьованим елементом передвиборчих дискурсів, зокрема з огляду на наявність у частини словацького суспільства проросійських настроїв. За її спостереженнями, саме ці настрої активно використовували праворадикальні політичні сили, поєднуючи у своїй риторичі неонацистські та проросійські елементи, які радше відображали опозиційність до політики Європейського Союзу, ніж ґрунтовне розуміння міжнародних політичних процесів і перспектив взаємодії з Російською Федерацією²⁹⁹. Крім того, загострення дискурсу щодо

²⁹⁷ Парламентські вибори у Словаччині (2012 р.). URL: <https://politpro.eu/uk/slovachchyna/vybory/2012-03-10/parlamentski-vybory>. URL:

²⁹⁸ Расисти, популісти та прем'єр без більшості – що принесе Україні новий парламент Словаччини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/10/7045976/>

²⁹⁹ Расисти, популісти та прем'єр без більшості – що принесе Україні новий парламент Словаччини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/10/7045976/>

міграційної проблематики, яке частково підсилювалося позиціями правлячих сил, створювало додаткові передумови для підтримки радикальних політичних партій. У цьому контексті Україна іноді згадувалася в публічному просторі як потенційне джерело міграційних потоків до Словаччини³⁰⁰.

Як зазначав А. Ключкович, у період загострення міграційної кризи 2015–2016 рр. критичні оцінки політики Європейського Союзу звучали з різних сегментів словацького політичного спектра — як з боку мейнстримних, так і популістських сил³⁰¹. Найбільшої інтенсивності подібні дискусії набули напередодні парламентських виборів 2016 р., коли питання міграції стало одним із ключових елементів мобілізаційних стратегій значної частини політичних партій, як урядових, так і опозиційних. Водночас послідовна антиімміграційна та ісламофобська риторика була характерною насамперед для праворадикальної партії ĽSNS, яка зробила її одним із центральних компонентів своєї політичної програми³⁰².

У цьому контексті М. Котлеба під час передвиборчої кампанії ініціював збір підписів із метою проведення референдуму щодо можливого виходу Словаччини з Європейського Союзу. Відповідну заяву він оприлюднив через соціальну мережу Facebook, апелюючи до прикладу Великої Британії, яку подав як державу, що нібито відмовилася від «диктату Брюсселя» та усвідомила негативні наслідки членства в ЄС. На цій підставі політик характеризував Європейський Союз як інституцію, що перебуває у кризовому стані, та декларував намір реалізувати одну з ключових передвиборчих обіцянок — ініціювати процедуру збору підписів для проведення референдуму щодо виходу Словаччини з ЄС³⁰³.

³⁰⁰ Расисти, популісти та прем'єр без більшості – що принесе Україні новий парламент Словаччини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/10/7045976/>

³⁰¹ Ключкович А. Популізм у політичному житті Словаччини: форми прояву та тенденції розвитку. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1a767a2-1439-4289-9b7b-63b32185277c/content>

³⁰² Ключкович А. Популізм у політичному житті Словаччини: форми прояву та тенденції розвитку. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1a767a2-1439-4289-9b7b-63b32185277c/content>

³⁰³ В Словакии предлагают провести референдум по выходу из ЕС. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/slovakii-predlagayut-provesti-referendum-1466861186.html>

Фото

Лідер словацьких праворадикалів Маріан Котлеба³⁰⁴

На парламентських виборах у Словаччині 14 мандатів отримала праворадикальна партія «Народна партія Наша Словаччина» (М. Котлеба, М. Белускі, Р. Шлосар, Ю. Колесар, М. Ухрік, Н. Граусова, М. Котлеба, О. Біндер, С. Дробний, А. Медвецький, Я. Кекеш, С. Мізік, П. Крупа, Я. Нехезова)³⁰⁵. Правляча партія «Курс – соціальна демократія» прем'єр-міністра Словаччини Р. Фіцо набрала бл. 30% голосів³⁰⁶. Як зазначали українські аналітики, після чотирирічної перерви до складу парламенту повернулася праворадикальна Словацька національна партія (SNS, Slovenská národná strana), здобувши 8,6% голосів виборців та 14 депутатських мандатів. У 2006–2010 рр. політична партія входила до складу урядової коаліції разом із соціал-

³⁰⁴ Прокопчук Д. Лідер націоналістів програв місцеві вибори у Словаччині. URL: <https://www.dw.com/uk/>

³⁰⁵ Pozrite si mená 150 poslancov, ktorí budú sedieť v parlamente. URL: <https://spravy.pravda.sk/parlamentne-volby-2016/clanok/385796-pozrite-si-mena-150-poslancov-ktori-budu-sediet-v-parlamente/>

³⁰⁶ До парламенту Словаччини пройшли проросійські радикали і популісти. URL: https://www.slovoidilo.ua/2016/03/06/novyna/polityka/rezultaty-parlamentskyx-vyboriv-v-slovachchyni-prorosijski-radykaly-i-populisty#google_vignette

демократами, що, за оцінками дослідників, зумовило низку політичних ускладнень для партії Smer-SD у період спільного перебування при владі³⁰⁷.

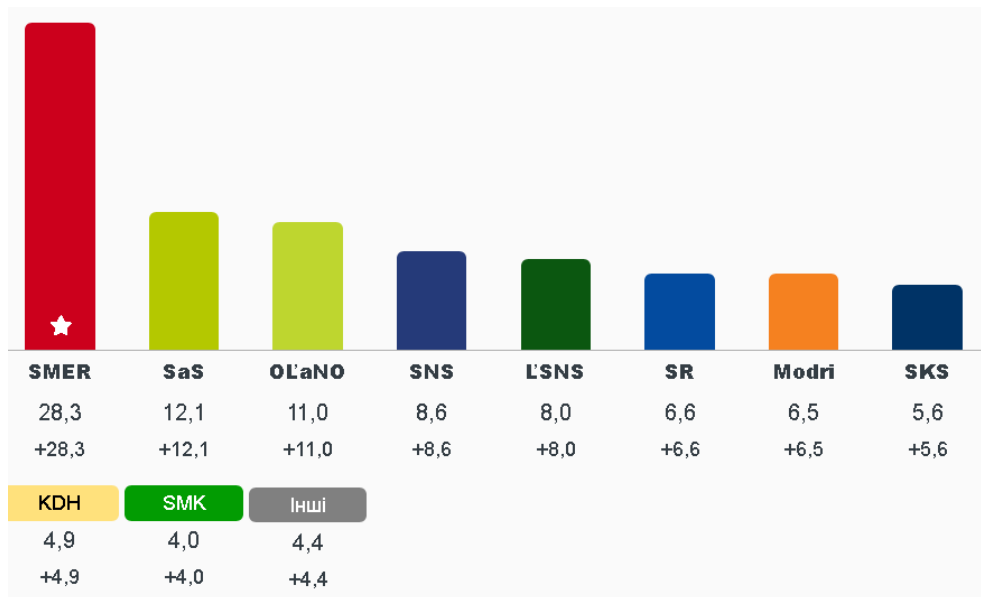
Варто зазначити, що за результатами дослідження, проведеного Ханкукським університетом іноземних студій (Південна Корея) серед виборців країн Центральної та Східної Європи, у відповідний період фіксувалося зростання підтримки євроскептичних і праворадикальних політичних сил на рівні 15–20% в окремих регіонах, що особливо посилювалося після міграційної кризи 2015 р. У випадку Словаччини тенденція проявилася доволі виразно: питання міграції та безпеки набули провідного значення в політичному дискурсі, попри відносно незначну частку мігрантів у структурі населення країни³⁰⁸. Унаслідок цього спостерігалися процеси радикалізації частини електорального поля, а також певна «нормалізація» антиімміграційної риторики, яка почала простежуватися навіть у програмних і передвиборчих позиціях окремих мейнстримних політичних сил під час виборчої кампанії 2016 р.³⁰⁹

³⁰⁷ Расисти, популісти та прем'єр без більшості – що принесе Україні новий парламент Словаччини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/10/7045976/>

³⁰⁸ Колдомасов А. Праві «друзі Путіна»: як деякі європейські праві підігрують Москві словом і ділом. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/36034/2024-09-01-pravi-druzi-putina-yak-deyaki-ievropeyski-pravi-pidigruyut-moskvi-slovom-i-dilom/>

³⁰⁹ Колдомасов А. Праві «друзі Путіна»: як деякі європейські праві підігрують Москві словом і ділом. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/36034/2024-09-01-pravi-druzi-putina-yak-deyaki-ievropeyski-pravi-pidigruyut-moskvi-slovom-i-dilom/>

Табл.

Результати парламентських виборів у Словаччині (2016 р.)³¹⁰

У процесі аналізу соціальної бази підтримки праворадикальних політичних сил дослідники звертали увагу на специфіку електоральної поведінки молодших груп виборців, передусім студентства та молоді загалом. За даними словацького національного екзит-полу, приблизно 23% громадян, які брали участь у виборах уперше, підтримали ультраправу партію ĽSNS, що свідчить про наявність суттєвого рівня сприйнятливості радикальних політичних меседжів саме серед нових поколінь електорату³¹¹.

Як зазначали українські експерти, такі показники інтерпретувалися як індикатор певних системних проблем у сфері соціалізації та політичної освіти молоді. Йшлося, зокрема, про недостатню ефективність інституційних механізмів формування критичного мислення та історичної рефлексії, включно з осмисленням складних і суперечливих періодів національної історії, зокрема

³¹⁰ Парламентські вибори у Словаччині. URL: <https://politpro.eu/uk/slovachchyna/vybory/2012-03-10/parlamentski-vybory>).

³¹¹ Расисти, популісти та прем'єр без більшості – що принесе Україні новий парламент Словаччини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/10/7045976/>

співпраці Словаччини з нацистською Німеччиною. У цьому контексті зростання підтримки радикальних сил серед молодих виборців розглядалося як прояв ширших процесів політичної поляризації та електоральної радикалізації³¹².

Фото

**Расистський плакат праворадикальної партії
«Народна партія Наша Словаччина»³¹³**

Прикметно, що у 2017 р. лідер словацьких праворадикальних сил М. Котлеба зазнав поразки на виборах голови Банськобистрицького самоврядного краю – одного з восьми регіонів Словаччини. Він отримав підтримку понад 23% виборців, тоді як його основний конкурент Я. Лунтер здобув близько 48%, що засвідчило перевагу поміркованішого політичного табору в регіональній електоральній боротьбі. Як зазначав Д. Прокопчук, ідеологічна платформа політичної партії М. Котлеби характеризувалася поєднанням радикального націоналізму з елементами расистської, антиромської та антисемітської риторики. Дослідник підкреслював, що в межах партійного середовища

³¹² Расисти, популісти та прем'єр без більшості – що принесе Україні новий парламент Словаччини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/10/7045976/>

³¹³ Расисти, популісти та прем'єр без більшості – що принесе Україні новий парламент Словаччини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/10/7045976/>

простежувалося позитивне ставлення до політичного режиму Словацької держави періоду Другої світової війни, а також використання символіки й практик, асоційованих із крайніми правими рухами³¹⁴. Крім того, партія послідовно демонструвала антизахідну зовнішньополітичну орієнтацію, зокрема критичне ставлення до НАТО, яке окремі її представники трактували як «терористичну організацію», а також підтримку ідеї виходу Словаччини з Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу. Водночас політична сила займала виразно проросійські позиції, а її лідер неодноразово публічно критикував події в Україні, пов'язані зі зміною влади у лютому 2014 р., інтерпретуючи їх у контексті негативного ставлення до прозахідного курсу держави³¹⁵.

Необхідно зазначити, що під час місцевих виборів 2017 р. ключовим завданням демократичних політичних сил у Словаччині було недопущення повторного обрання лідера праворадикального табору на посаду голови регіону. Як наголошувала М. Воротнюк, на завершальному етапі передвиборчої кампанії конкуренти М. Котлеби досягли домовленостей щодо консолідації електоральної підтримки навколо єдиного кандидата від демократичного спектра, який мав найбільші шанси на перемогу над чинним регіональним керівником³¹⁶. Зрештою, результати виборів засвідчили не тільки поразку самого М. Котлеби, а й загальне послаблення позицій очолюваної ним політичної сили: із 416 мандатів у регіональних парламентах представники його партії здобули тільки два місця, що свідчило про обмежений рівень її інституційної присутності на регіональному рівні та низьку ефективність електоральної мобілізації³¹⁷.

³¹⁴ Прокопчук Д. Лідер націоналістів програв місцеві вибори у Словаччині. URL: <https://www.dw.com/uk/>

³¹⁵ Прокопчук Д. Лідер націоналістів програв місцеві вибори у Словаччині. URL: <https://www.dw.com/uk/>

³¹⁶ Воротнюк М. Випробування радикалами: коаліційна криза у Словаччині та її ризики для України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/11/7069679/>

³¹⁷ Воротнюк М. Випробування радикалами: коаліційна криза у Словаччині та її ризики для України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/11/7069679/>

Варто наголосити й на особистих амбіціях М. Котлеби, який у 2019 р. брав участь у виборах президента країни. Однак, за підсумками голосування, що відбувалося 16 березня 2019 р., у другий тур вийшли два проєвропейські кандидати, дружні до України – адвокат З. Чапутова та віцепрезидент Єврокомісії М. Шевчович. Водночас кандидати із проросійськими поглядами залишилися позаду – за Ш. Гарабіна проголосували бл. 13% виборців, а за праворадикала М. Котлебу – 9%³¹⁸. У пресі його постать називали «найскравішим прихильником відносин з Росією»³¹⁹. «Східноорієнтований вектор політики є однією з головних тем його президентської кампанії. Маріан Котлеба виступає за визнання Криму, скасування антиросійських санкцій і за вихід Словаччини з НАТО», – відзначали експерти³²⁰.

Черговим випробуванням для словацьких праворадикальних сил стали парламентські вибори 2020 р. Результати передвиборчих соціологічних досліджень не фіксували чіткої домінації жодної з політичних партій, однак засвідчили певне зростання рівня підтримки праворадикального сегмента електорату порівняно з попередніми періодами. У цьому контексті президент Словаччини А. Кіска напередодні виборів звертав увагу на потенційні ризики, пов'язані з посиленням впливу подібних політичних сил. Зокрема, він характеризував їх як організовані та професійно структуровані політичні утворення, які декларують євроскептичні позиції, зокрема ідеї виходу країни з Європейського Союзу, а також орієнтацію на ревізію сучасного державного устрою у бік націоналістичних і ксенофобських моделей розвитку³²¹.

За оцінками словацьких аналітиків, у новому парламентському скликанні євроскептичні та ультраправі політичні сили могли відіграти роль своєрідного

³¹⁸ На виборах президента Словаччини у другий тур вийшли двоє друзів України. URL: https://texty.org.ua/fragments/92103/Na_vyborah_prezydenta_Slovachchyny_u_drugyj_tur-92103/

³¹⁹ Вибори у Словаччині: внутрішні політичні розклади та аналіз кампанії. URL: <https://uifuture.org/publications/24650-slovachina-vybory-16-bereznya/>

³²⁰ Вибори у Словаччині: внутрішні політичні розклади та аналіз кампанії. URL: <https://uifuture.org/publications/24650-slovachina-vybory-16-bereznya/>

³²¹ Воротнюк М. Реванш фашистів, що не відбувся: як словацькі вибори стали важливими для всієї Європи. URL: <https://prismua.org/slovak-elections-become-important-whole-europe/>

«балансуючого» чинника, отримавши потенційний вплив, співмірний із так званою «золотою акцією». У цьому контексті зазначалося, що одним із небагатьох сценаріїв збереження владних позицій партії SMER могло стати формування коаліційних домовленостей із представниками праворадикального спектра³²². Як відзначав Ю. Панченко, серед таких політичних сил особливу увагу привертала ĽSNS («Народна партія – Наша Словаччина», відома як «котлебівці») під керівництвом М. Котлеби, яка, за соціологічними оцінками, могла розраховувати на підтримку понад 10% виборців. Водночас формування парламентської більшості виключно за рахунок цієї політичної сили вважалося малоімовірним і потребувало б участі додаткових партнерів, зокрема партій, очолюваних А. Данком або С. Гарабіном, які також демонстрували євроскептичні або проросійські позиції³²³.

При цьому аналітики звертали увагу на значний рівень електоральної невизначеності, зумовлений феноменом «прихованого виборця», характерним для словацького політичного простору. Це означало, що підтримка праворадикальних сил на виборах традиційно могла перевищувати показники, зафіксовані соціологічними опитуваннями, що підсилювало їхній потенційний вплив на формування парламентської конфігурації³²⁴.

Українські аналітики наголошували на необхідності для словацького суспільства визначитися з характером політичного представництва у парламенті, зокрема між силами, орієнтованими на євроінтеграційний курс і врахування сучасних безпекових викликів, пов'язаних із гібридними загрозами та поширенням дезінформації на тлі воєнних конфліктів в Україні та на Близькому Сході, та політичними акторами з більш радикальними або євроскептичними позиціями. Окремо експерти порушували питання можливих наслідків

³²² Панченко Ю. Між популістом та «друзями Путіна»: чим важливі для України вибори у Словаччині. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2020/02/24/7106608/>

³²³ Панченко Ю. Між популістом та «друзями Путіна»: чим важливі для України вибори у Словаччині. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2020/02/24/7106608/>

³²⁴ Панченко Ю. Між популістом та «друзями Путіна»: чим важливі для України вибори у Словаччині. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2020/02/24/7106608/>

посилення впливу політичних сил із радикальною риторикою щодо міграції та етнічних меншин, а також ймовірності їхнього електорального успіху. У цьому контексті також аналізувалася потенційна конфігурація майбутніх урядових коаліцій та ризики появи в них політичних суб'єктів із проросійськими орієнтаціями, що могло б впливати на зовнішньополітичний курс Словаччини та її позицію щодо російсько-українського конфлікту³²⁵.

Все ж, соціологічні прогнози загалом підтвердилися: результати праворадикальних партій відповідали очікуваним показникам, перебуваючи в межах статистичної похибки. За підсумками парламентських виборів, політична сила І. Матовіча OĽaNO здобула перше місце, отримавши близько 25% голосів виборців (53 депутатські мандати), суттєво випередивши тодішню правлячу партію Smer-SD, яка набрала 18,3 % (38 мандатів)³²⁶. Водночас OĽaNO не змогла самостійно сформувати парламентську більшість. У березні 2020 р. І. Матовіч оголосив про створення багатопартійної коаліції, до якої увійшли «Sme Rodina» (8,2%, 17 мандатів), «Za Ľudí» (5,8%, 12 мандатів) та «Свобода і солідарність» (SaS, 6,25 %, 13 мандатів). У сукупності ці політичні сили забезпечили 95 мандатів, що перевищувало конституційно необхідний мінімум у 90 голосів. Паралельно праворадикальна партія ĽSNS здобула бл. 8% підтримки виборців, зберігши присутність у парламенті, однак не ставши частиною урядової коаліції³²⁷.

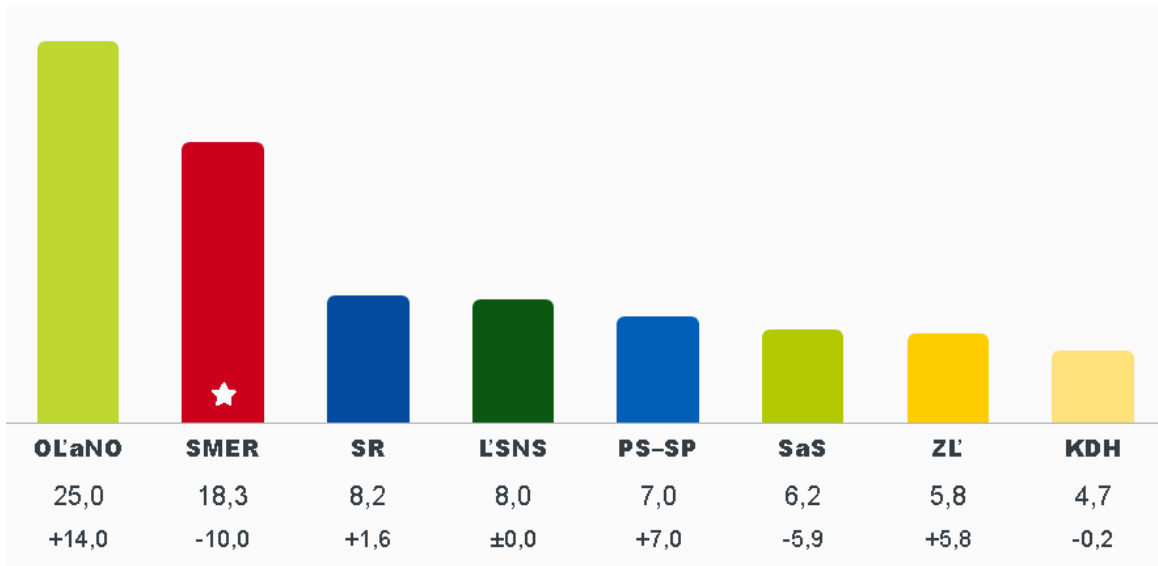
³²⁵ Новітнім Гетто та Руському Міру не місце у Словаччині - Міхал Трубан. Словаччина обирає парламент. URL: <https://zahidfront.com.ua/news/Novitnim-Getto-ta-Ruskomu-Miru-ne-misce-u-Slovachchini-Mihal-Truban-Slovachchina-obiraye-parlament.html>

³²⁶ Parliamentary Elections, February 29, 2020. URL: https://www.csis.org/programs/europe-russia-and-eurasia-program/projects/european-election-watch/2020-elections/slovakia?utm_source=chatgpt.com

³²⁷ Parliamentary Elections, February 29, 2020. URL: https://www.csis.org/programs/europe-russia-and-eurasia-program/projects/european-election-watch/2020-elections/slovakia?utm_source=chatgpt.com

Табл.

Результати парламентських виборів у Словаччині (2020 р.)³²⁸

До причин популярності радикальних правих у країнах ЄС зазвичай відносять низку взаємопов'язаних факторів. По-перше, значний вплив мали міграційні процеси та міграційна криза 2015–2016 років, що загострили питання безпеки та інтеграції мігрантів. По-друге, важливу роль відіграли нові соціальні розшарування, які виникли внаслідок глобалізаційних процесів і посилили нерівність у суспільствах. По-третє, на зростання підтримки радикальних правих вплинули кризові явища та суперечності глобальної економіки³²⁹.

По-четверте, суттєвим чинником стало невдоволення політичним статус-кво, яке проявилось у кризі легітимності політичних систем і зростанні недовіри

³²⁸ Парламентські вибори у Словаччині (2016 р.). URL: <https://politpro.eu/uk/slovachchyna/vybory/2012-03-10/parlamentski-vybory>. URL:

³²⁹ Остапець Ю., Петрінко В. Праворадикальні партії Європейського Союзу: генеза, ідеологічні маркери, електоральні результати. Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія / за заг. ред. Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка, І. Дудінська, В. Дудінський, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, Н. Кононенко, Ю. Копинець, М. Лендзел, В. Литвин, Н. Марадик, Н. Нечасва-Юрійчук, Ю. Остапець, М. Палінчак, В. Петрінко, А. Романюк, Н. Ротар, Д. Стеблак, М. Токар, М. Цірнер, Г. Шипунов]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 335.

до «мейнстримних» партій. По-п'яте, відбувалася трансформація системи цінностей у напрямку переходу від матеріалістичних до постматеріалістичних орієнтирів, що також вплинуло на електоральну поведінку³³⁰.

По-шосте, безпрецедентне розширення Європейського Союзу створило нові виклики та сприяло появі інституційної нестабільності й популістських тенденцій. По-сьоме, важливу роль відіграють електоральні правила, зокрема пропорційна система з низьким виборчим бар'єром, яка полегшує проходження радикальних партій до парламентів. По-восьме, радикальні праві активно використовували спекуляції щодо «ісламізації» європейських суспільств і загрози традиційним європейським цінностям. Нарешті, по-дев'яте, важливим чинником є медіатизація та віртуалізація політики, що посилює вплив емоційних і популістських меседжів у публічному просторі³³¹.

Щодо українського виміру, необхідно констатувати, що початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 р. не призвів до кардинальних змін у загальній структурі електоральних симпатій словацького суспільства, зокрема щодо праворадикальних політичних сил. Результати соціологічних досліджень засвідчили, що електорати партій SMER та

³³⁰ Остапець Ю., Петрінко В. Праворадикальні партії Європейського Союзу: генеза, ідеологічні маркери, електоральні результати. Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія / за заг. ред. Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка, І. Дудінська, В. Дудінський, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, Н. Кононенко, Ю. Копинець, М. Лендьел, В. Литвин, Н. Марадик, Н. Нечаєва-Юрійчук, Ю. Остапець, М. Палінчак, В. Петрінко, А. Романюк, Н. Ротар, Д. Стеблак, М. Токар, М. Цірнер, Г. Шипунов]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 335.

³³¹ Остапець Ю., Петрінко В. Праворадикальні партії Європейського Союзу: генеза, ідеологічні маркери, електоральні результати. Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія / за заг. ред. Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка, І. Дудінська, В. Дудінський, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, Н. Кононенко, Ю. Копинець, М. Лендьел, В. Литвин, Н. Марадик, Н. Нечаєва-Юрійчук, Ю. Остапець, М. Палінчак, В. Петрінко, А. Романюк, Н. Ротар, Д. Стеблак, М. Токар, М. Цірнер, Г. Шипунов]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 335.

«Республіка» залишалися найбільш схильними до симпатій на користь Росії у контексті російсько-української війни³³².

Як зазначав словацький політолог П. Учень, дані опитування громадської думки, проведеного у вересні 2022 р. дослідницькою організацією «Globsec», свідчили, що 47% респондентів у Словаччині висловлювали підтримку перемозі України у війні, тоді як 19% віддавали перевагу Російській Федерації. Водночас серед прихильників партії «Республіка» частка тих, хто підтримував Росію, становила 55%, а серед симпатиків SMER – 36%. Окремо відзначалося, що 34% електорату SMER декларували байдужість щодо результату війни, що вказує на наявність значного сегмента амбівалентних або політично дистанційованих позицій у межах цього електорального поля³³³.

П. Учень звертав увагу на те, що формальне засудження російської агресії з боку низки політичних партій не обов'язково означало відмову від ідейних наративів, які частково корелюють із аргументацією Кремля. Відверта публічна підтримка Російської Федерації у словацькому політичному просторі залишалася радше поодиноким явищем і здебільшого проявлялася у неофіційних висловлюваннях, зокрема в соціальних мережах³³⁴.

Показовим у цьому контексті був випадок депутатки від ĽSNS С. Воробелової, яка в інтерв'ю для преси заявила, що не брала б участі у збройному спротиві у випадку потенційного вторгнення Росії до Словаччини, аргументуючи це тим, що розглядає нинішній конфлікт не як протистояння між Росією та окремими державами Східної Європи, а як ширше геополітичне

³³² Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

³³³ Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

³³⁴ Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

протистояння між Російською Федерацією та Сполученими Штатами Америки³³⁵.

Напередодні Революції гідності та початку російсько-української війни, у 2013 р., у Чехії відбулися парламентські вибори, у яких брали участь і праворадикальні політичні сили, зокрема рух «Світанок прямої демократії» Т. Окамури. Як зазначали чеські експерти, передвиборча кампанія цієї політичної сили мала виразний антиістеблішментський характер і супроводжувалася закликами до істотного розширення механізмів прямої демократії, включно з ідеєю запровадження загальнонаціональних референдумів без суттєвих обмежень. Сам рух, заснований підприємцем і політиком чесько-японського походження Томію Окамурою лише за кілька місяців до виборів, позиціонував себе як альтернативу традиційним політичним елітам. Водночас його виборча кампанія характеризувалася радикальною риторикою, зокрема жорсткими антиміграційними та антициганськими меседжами, що стало однією з визначальних рис його політичного дискурсу³³⁶.

На парламентських виборах до нижньої палати законодавчого органу Чеської Республіки у 2013 р. праворадикальна партія «Світанок прямої демократії Томію Окамури» зуміла подолати виборчий бар'єр і здобути представництво в парламенті. Як зазначала Т. Федорчак, на початковому етапі діяльності партія не була зосереджена виключно на класичній праворадикальній проблематиці, характерній для аналогічних політичних сил, за винятком окремих антиромських заяв. Водночас внутрішня організаційна динаміка руху не залишалася стабільною, що з часом призвело до виникнення суперечностей щодо його подальшого розвитку та політичної стратегії. Унаслідок внутрішньопартійних конфліктів Томію Окамура був звинувачений у

³³⁵ Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

³³⁶ Havlík V. The 2013 Parliamentary Election in the Czech Republic. URL: https://paperzz.com/doc/8401407/the-2013-parliamentary-election-in-the-czech-republic?utm_source=chatgpt.com

нецільовому використанні фінансових ресурсів і виключений із партії. Надалі, у 2015 р., він ініціював створення нової політичної сили праворадикального спрямування – партії «Свобода і пряма демократія»³³⁷.

В. Гавлік, підсумовуючи результати виборів, зазначав, що разом рухи ANO 2011 та «Світанок прямої демократії» Томіо Окамури здобули понад чверть голосів виборців. «При цьому ANO 2011, отримавши 18,7% голосів і 47 мандатів, стало другою за силою партією, тоді як рух Окамури з результатом 6,9% і 14 мандатів став найменшою (другою найменшою) парламентською партією», – писав він³³⁸.

Табл

Результати парламентських виборів 2013 року в Чеській Республіці³³⁹

Party	Votes (N)	Votes (%)	Change (2010)	Seats	Change (2010)
ČSSD	1,016,929	20.50	-1.60	50.00	-6.00
ANO 2011	927,240	18.70	18.70	47.00	47.00
KSČM	741,044	14.80	3.50	33.00	7.00
TOP 09	596,357	12.00	-4.70	26.00	-15.00
ODS	384,174	7.70	-12.50	16.00	-37.00
Tomio Okamura's Dawn of Direct Democracy	342,339	6.90	6.90	14.00	14.00
KDU-ČSL	336,970	6.80	2.41	14.00	-10.00
VV	N/A	N/A	-10.88	N/A	-24.00
Other parties	628,663	11.86	6.31	0.00	0.00
Invalid votes	37,228	0.74	-0.11	0.00	0.00
Total	5,010,944	100.00	0.00	200.00	0.00

Подальша еволюція партії «Світанок» характеризувалася поступовою відмовою від відкрито неонацистських елементів та риторики насильства, що

³³⁷ Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>

³³⁸ Havlík V. The 2013 Parliamentary Election in the Czech Republic. URL: https://paperzz.com/doc/8401407/the-2013-parliamentary-election-in-the-czech-republic?utm_source=chatgpt.com

³³⁹ Havlík V. The 2013 Parliamentary Election in the Czech Republic. URL: https://paperzz.com/doc/8401407/the-2013-parliamentary-election-in-the-czech-republic?utm_source=chatgpt.com

сприяло її частковій легітимації в очах ширших суспільних груп. У результаті відбулася трансформація ідеологічної платформи, в межах якої дедалі більшого значення набували популістські нарративи, консервативні соціально-економічні позиції та акцент на питаннях безпеки, зокрема антиісламські меседжі, що активізувалися у 2014–2015 рр.³⁴⁰

Як зазначали українські дослідники, подібні зміни відображали ширші загальноєвропейські тенденції розвитку праворадикальних рухів. У контексті посилення глобальних безпекових загроз та терактів ці політичні сили дедалі частіше коригували свою риторику: замість відкритих форм расизму та антисемітизму на перший план висувалися антиісламські дискурси, тоді як авторитарні заклики поступово замінювалися апеляціями до концептів «прямої демократії» та популістського представництва³⁴¹.

У контексті «українського сліду» у передвиборчій кампанії необхідно зазначити, що у 2014–2015 рр. Т. Окамура намагався налагодити контакти з прокремлівськи орієнтованими структурами, які позиціонували себе як представники русинського руху в Закарпатті. Йшлося, зокрема, про середовища, пов'язані з так званим «президентом Світової ради подкарпатських русинів» В. Джуганом, вихідцем із Закарпатського регіону. Як повідомляли українські мас-медіа, В. Джуган у цей період встановлював контакти із сенатором Томіо Окамурою, чия політична сила «Світанок прямої демократії» змогла подолати

³⁴⁰ Булик М. Діяльність праворадикальних рухів в країнах Центральної Європи: порівняльний аналіз. URL:

https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10261/1/%D0%9B%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%9C._%D0%9A%D0%A0.pdf

³⁴¹ Булик М. Діяльність праворадикальних рухів в країнах Центральної Європи: порівняльний аналіз. URL:

https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10261/1/%D0%9B%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%9C._%D0%9A%D0%A0.pdf

виборчий бар'єр і увійти до Палати депутатів Парламенту Чеської Республіки, здобувши 6,88% голосів виборців³⁴².

Фото

**Сенатор Т. Окамура та т.зв. президент Світової ради
подкарпатських русинів В. Джуган (2015 р.)³⁴³**

Все ж, незважаючи на певні успіхи праворадикалів, українські експерти переконували, що «незалежно від формату майбутньої коаліції, ставлення Чехії до України, стан та перспективи двостороннього співробітництва між Прагою і Києвом не зазнають змін. Чехія підтримуватиме європейську інтеграцію України і підписання Угоди про асоціацію з Європейськими Союзом»³⁴⁴.

За підсумками парламентських виборів 2017 року, шість партій подолали 5% бар'єр, необхідний для отримання місць у нижній палаті парламенту³⁴⁵. Партія А. Бабіша ANO («Акція невдоволених громадян») отримала 29,64%

³⁴² «Русинська» агентура Москви зазнала поразки в Чехії. URL: <https://zakarpatya.net.ua/News/116074-Rusynska-ahentura-Moskvy-zaznala-porazky-v-Chekhii-FOTO>

³⁴³ «Русинська» агентура Москви зазнала поразки в Чехії. URL: <https://zakarpatya.net.ua/News/116074-Rusynska-ahentura-Moskvy-zaznala-porazky-v-Chekhii-FOTO>

³⁴⁴ Лавренюк А. Майбутній уряд Чехії підтримає євроінтеграцію України. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1569937-maybutniy_uryad_chehii_pidtrima_e_vrointegratsiyu_ukraini__ekspert_1879224.html

³⁴⁵ Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 20.–21. 10. 2017. URL: <https://www.volby.cz/app/ps2017nss/cs/home>

голосів. На другому місці – євроскептична ODS («Громадянська демократична партія») – 11,32% голосів виборців (25 депутатів). Третій щабель зайняли проєвропейські центристи Pirati («Піратська партія») – 10,79%. Далі – праворадикальна SPD («Свобода і пряма демократія») – 10,64%. Комуністична партія Чехії та Моравії, яка багато місяців поспіль намагалася блокувати ратифікацію Угоди про асоціацію з Україною, посіла п'яте місце з 7,76% голосів. Правоцентристський блок SPOLU («Разом») під керівництвом чинного очільника уряду П. Фіали із результатом у 7,27% зайняв шосте місце. До парламенту пройшли також центристська політсила STAN («Старости і незалежні»), KDU-ČSL («Християнсько-демократичний союз-Чехословацька народна партія») – 5,8% голосів, правоцентристська TOP 09 – 5,31% і партія STAN («Мери та незалежність») – 5,18% голосів³⁴⁶. «Чи не найяскравіший учасник цих виборів – партія SPD («Свобода і пряма демократія»), яка балотувалася в союзі з кількома меншими ультраправими партіями, отримала 7,78%. SPD – це ультраправа партія, яка виступає проти ЄС та НАТО й просуває антимігрантські настрої», – резюмували українські аналітики³⁴⁷.

Проаналізувавши перспективи SPD, Т. Федорчак констатувала: «Через праву радикальну позицію СіПД, євроскептизм і проросійський політичний дискурс, депутати вважають її токсичною і жодна з опозиційних партій не прагне до коаліції з нею»³⁴⁸. Партія, де-факто, опинилася в стані політичної ізоляції, що суттєво обмежувало її вплив на процес ухвалення рішень на національному рівні. Однак, на нашу думку, політична стратегія партії спрямовувалася скоріше на мобілізацію протестного електорату, ніж на інтеграцію у владні структури

³⁴⁶ Популісти виграли вибори в Чехії, до парламенту пройшли 9 партій: остаточні результати. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/22/7072612/>

³⁴⁷ Михайлов Д., Пашко В. На парламентських виборах у Чехії перемагає партія ANO експрем'єра Бабіша. Президент країни вже привітав його. URL: <https://susilne.media/1131110-na-parlamentskih-viborah-u-kehii-peremagaє-partia-ekspremєra-babisa-ano/>

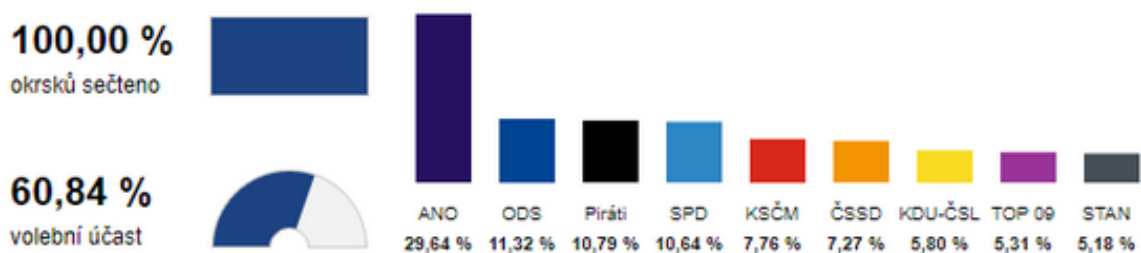
³⁴⁸ Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>

(«токсичний імідж» ускладнював можливості для політичного маневрування та участі у ширших політичних альянсах).

Можемо констатувати, що у подальшому депутати SPD «потрапили в провідні комітети, включаючи керівництво деяких з них»³⁴⁹. «Такої участі в парламентській владі раніше не було в жодній подібній партії (у 90-і роки – «Республіканці» Мірослава Сладека, а не так давно – перше формування Окамури «Світанок» (Úsvit)), – відзначав Я. Кмента³⁵⁰.

Діаграма

Підсумки парламентських виборів у Чехії (2017 р.)³⁵¹

Напередодні парламентських виборів восени 2021 року блок опозиційних партій сформував два виборчі союзи: 1) «Разом» (Spolu), до якого увійшли три правоцентристські партії – Громадянська демократична партія (ODS), Християнсько-демократичний союз (KDU-ČSL) та «Традиція–Відповідальність–Процвітання» (TOP09); 2) PirSTAN, що об'єднав ліберально-зелену Чеську піратську партію та рух «Мери і незалежні» (STAN), який є платформою для мерів і місцевих політиків із нечітким ідеологічним профілем (у нинішньому

³⁴⁹ Кмента Я. Чеська партія «Свобода та пряма демократія» – звідки ноги ростуть. URL: <https://informnapalm.org/ua/cheska-partiya-svoboda-ta-pryama-demokratiya-zvidky-nogy-rostut/>

³⁵⁰ Кмента Я. Чеська партія «Свобода та пряма демократія» – звідки ноги ростуть. URL: <https://informnapalm.org/ua/cheska-partiya-svoboda-ta-pryama-demokratiya-zvidky-nogy-rostut/>

³⁵¹ Выборы в Чехии: популисты выиграли, але Європа не програла. URL: <https://novynarnia.com/2017/10/21/vibori-v-chehiyi-populisti-vigrali-ale-yevropa-ne-prograla-infografika/>

уряді STAN визначає себе як центристсько-ліберальну силу). Головною задекларованою метою цих альянсів було усунення Бабіша та його популістської політики, що включала підкуп виборців, значне зростання державного боргу та виклик прозахідній орієнтації Чехії.

Щодо праворадикальної SPD то на парламентські вибори партія висунула євроскептичні та антиукраїнські гасла. Щодо праворадикальної партії SPD, у ході парламентської виборчої кампанії вона активно використовувала євроскептичні та критично налаштовані щодо України гасла. Як зазначав Л. Кабада, політичні сили на кшталт ANO, SPD, а також окремі радикальні позапарламентські угруповання нерідко вдавалися до загостреної риторики та алармістських комунікативних стратегій. Дослідник наводив як приклад передвиборчу кампанію руху ANO, у межах якої спочатку розглядалося використання візуальних матеріалів із зображенням групи африканських мігрантів у човні з гаслом «Голосуйте, поки не пізно». Згодом було обрано пом'якшену версію рекламної кампанії, що складалася з низки коротких слоганів, спрямованих на актуалізацію соціально-економічних страхів виборців, зокрема щодо безробіття, екологічних регуляцій, енергетичної політики та обмеження базових свобод.³⁵² Ключовими гаслами були: «Ми хочемо миру, а не війни»; «Гроші для чехів, а не для України»; «Право на референдум щодо ЄС». Як і ANO, SPD активно використовувала чеський триколор і часто апелювала до пріоритету національних інтересів – SPD просувала гасло «Чехія передусім», тоді як ANO – «Чехія – все для тебе»³⁵³.

За підсумками парламентських виборів 2021 р. коаліція SPOLU отримала 27,8% голосів, ANO – 27,1% (72 мандати – найбільша фракція), PirSTAN – 15,6%, «Свобода і пряма демократія» (SPD) – 9,6% і 20 мандатів³⁵⁴. Як зазначав

³⁵² Cabada L. The 2024 European elections in Czechia. URL: https://shs.cairn.info/journal-politique-europeenne-2024-4-page-70?lang=en&utm_source=chatgpt.com

³⁵³ Cabada L. The 2024 European elections in Czechia. URL: https://shs.cairn.info/journal-politique-europeenne-2024-4-page-70?lang=en&utm_source=chatgpt.com

³⁵⁴ На парламентських виборах у Чехії лідирує партія прем'єр-міністра. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/10/09/7309951/>

головний консультант відділу зовнішньої політики Центру зовнішньополітичних досліджень НІСД О. Давимука, аналіз результатів виборів до парламенту Чеської Республіки свідчить про потенційні зміни у суспільно-політичному дискурсі, зокрема щодо сприйняття України. Водночас він звертав увагу на істотну трансформацію політико-дипломатичного виміру відносин між Чехією та Російською Федерацією у попередній період. Зокрема, після оприлюднення у квітні відповідного року інформації про причетність російських спецслужб до вибухів на військових складах у Врбетіце (2014 р.) відбулися взаємні дипломатичні демарші, включно із симетричною висилкою дипломатичного персоналу. Унаслідок цього Чехія була внесена до переліку так званих «недружніх країн» Російської Федерації. Також Російська Федерація втратила можливість участі у стратегічному енергетичному проєкті – будівництві нового енергоблоку АЕС «Дуковани», оскільки компанію «Росатом» було виключено з відповідного тендерного процесу³⁵⁵.

У цьому контексті О. Давимука опосередковано вказував на можливе послаблення електоральних позицій праворадикальних політичних сил, зокрема партії SPD. Він підкреслював, що відповідні події істотно вплинули на трансформацію суспільних настроїв у Чеській Республіці щодо Російської Федерації. Якщо раніше проросійські заяви глави держави не викликали значного суспільного резонансу через обмежену увагу громадськості до зовнішньополітичної проблематики, то в подальшому питання російського впливу набуло підвищеної чутливості для чеського суспільства³⁵⁶. Як зазначав аналітик, за даними соціологічних опитувань, проведених у квітні 2021 р., більшість громадян Чеської Республіки почали розглядати Російську Федерацію як потенційну загрозу національній безпеці, що могло впливати на зміну

³⁵⁵ Давимука О. Щодо результатів парламентських виборів у Чехії. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/vybory-v-chekhii_11112021.pdf

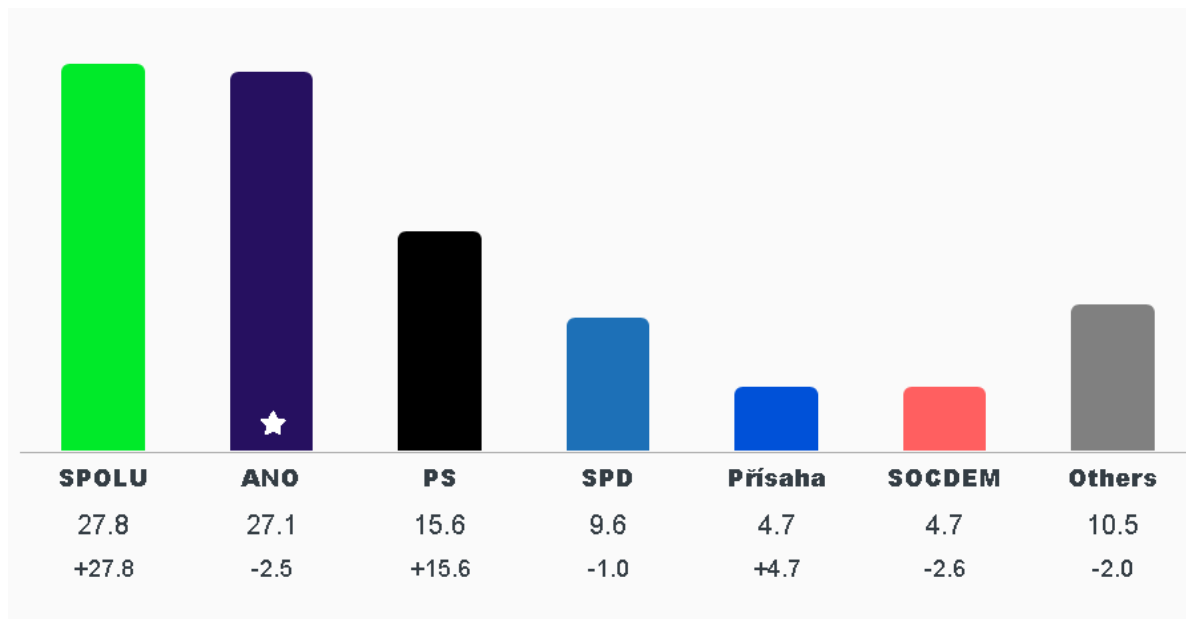
³⁵⁶ Давимука О. Щодо результатів парламентських виборів у Чехії. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/vybory-v-chekhii_11112021.pdf

політичних пререференцій і зменшення суспільної підтримки політичних сил із проросійськими або євроскептичними позиціями³⁵⁷.

За підсумками парламентських виборів 2021 р. ліберально-демократичні політичні сили досягли домовленості звернутися до президента М. Земана з пропозицією доручити формування уряду П. Фіалі, лідеру виборчого об'єднання Spolu, яке здобуло найбільшу підтримку виборців – 27,79% голосів³⁵⁸. Як зазначалося, відповідний коаліційний меморандум передбачав також взаємні зобов'язання п'яти політичних партій, що входили до складу виборчих блоків (ODS, TOP 09, KDU-ČSL, Піратська партія та STAN), утримуватися від переговорів щодо об'єднання або співпраці з іншими політичними силами поза межами досягнутих коаліційних домовленостей³⁵⁹.

Діаграма

Підсумки парламентських виборів у Чехії (2021 р.)³⁶⁰

³⁵⁷ Давимука О. Щодо результатів парламентських виборів у Чехії. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/vybory-v-chehii_11112021.pdf

³⁵⁸ Вибори у Чехії: ліберальні партії вирішили домовитися про коаліцію виключно між собою. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/10/10/7309984/>

³⁵⁹ Вибори у Чехії: ліберальні партії вирішили домовитися про коаліцію виключно між собою. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/10/10/7309984/>

³⁶⁰ Czech Republic Election: Results, Seat Allocation, and Coalition Scenarios. URL: <https://politpro.eu/en/czechia/election/2021-10-09/parliamentary-election>

Таким чином, у 2014–2022 рр. «українське питання» поступово набувало політичної ваги у виборчих кампаніях праворадикальних партій Чехії та Словаччини. На початковому етапі російсько-української війни держава Україна здебільшого фігурувала у цих партійних наративах опосередковано – через призму критики ЄС, НАТО та міграційної політики. Для чеських / словацьких праворадикалів події в Україні після Революції гідності часто інтерпретувалися як елемент «геополітичного конфлікту Заходу і Росії», що використовувалося для підсилення євроскептичних аргументів.

Згодом «Україна» стала важливим символічним елементом у риторичній безпеці, де праворадикали подавали її як джерело нестабільності, транзитну територію міграційних та економічних ризиків. У виборчих кампаніях 2017–2021 років праворадикальні партії дедалі частіше використовували українську тематику для критики санкційної політики ЄС проти Росії, апелюючи до економічних втрат власних країн. Після 2022 року, на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну, риторика праворадикальних партій зазнала часткової трансформації, але не втратила інструментального характеру.

4.2. Політизація «українського питання» у середовищі праворадикалів Чехії та Словаччини

Політизація «українського питання» у середовищі праворадикальних партій Чехії та Словаччини – складний / багатовимірний процес у рамках якого Українська держава поступово перетворилася з периферійної зовнішньополітичної теми на важливий елемент внутрішньополітичної мобілізації виборців. Праворадикальні партії використовували українську проблематику як інструмент для конструювання наративів про кризу безпеки, економічні загрози та неефективність європейської інтеграції.

Праворадикали Чехії, зокрема партія «Свобода і пряма демократія» (SPD), як найвпливовіша політична сила цього спектру, у 2014–2022 роках сформувала послідовну концепцію щодо ставлення до України, яка була частиною ширшої євроскептичної та сувереністської стратегії, зміст якої визначався, по-перше, поєднанням критики Європейського Союзу, скептичного ставлення до НАТО та, по-друге, заперечення / релятивізації ролі Росії як джерела загрози для європейської безпеки. «Українське питання» у риториці SPD інтегрувалося у чеський внутрішньополітичний дискурс, зокрема у популярні у суспільстві теми міграції, економічного навантаження та «захисту національних інтересів Чехії».

Після тимчасової окупації Кримського півострова Росією (2014 р.) SPD зайняла позицію, яка не передбачала чіткої підтримки санкційної політики ЄС проти окупанта – Російської Федерації. Натомість представники праворадикалів неодноразово ставили під сумнів ефективність санкцій, трактуючи їх як інструмент, що шкодить передусім європейським економікам, включно з чеською. Подібна позиція відповідала загальній ідеології партії, яка послідовно виступала проти наднаціональних механізмів ухвалення рішень у ЄС і наполягала на пріоритеті національного суверенітету у зовнішній політиці.

Після початку російсько-української війни, особливо під час міграційної кризи 2015–2016 рр., українська тематика у публічних заявах SPD часто поєднувалася з антиімміграційною риторикою. Україна розглядалася не як стратегічний партнер у сфері безпеки, а радше як один із елементів ширшого східноєвропейського простору міграційних та соціально-економічних ризиків. У цьому контексті партія формувала образ ЄС як суб'єкта, що нібито нав'язує державам-членам зовнішньополітичні зобов'язання без урахування їхніх внутрішніх інтересів.

Варто відзначити, що частина чеських праворадикальних політичних сил, зокрема SPD, демонструвала зацікавленість у контактах із середовищами, які підтримували сепаратистські наративи в Україні. Зокрема, у 2015 р. у Сваляві відбулася зустріч представників місцевих русинських організацій із лідером

чеських праворадикалів Т. Окамуру, яка формально подавалася як обговорення проблем становища національної меншини³⁶¹.

Як зазначали українські аналітики, початково дискусія стосувалася соціально-побутових питань, зокрема браку підтримки для культурних ініціатив та умов для діяльності громадських організацій. Водночас згодом у ході розмови порушувалися й політизовані тези щодо статусу Закарпаття та взаємовідносин із центральною владою України. Дослідники розглядали такі комунікації як елемент інформаційно-політичного впливу, спрямованого на міжнародне поширення окремих інтерпретацій регіональних проблем³⁶².

У своєму короткому виступі Т. Окамура назвав Україну недемократичною країною, оскільки вона не визнає русинів як окрему націю. Він також заявив, що такій «недемократичній» країні не місце у європейському суспільстві, тобто у ЄС. Про «недемократичність» України по відношенню до русинів лідер праворадикалів Чехії пообіцяв розповісти «усьому світу»³⁶³.

Після парламентських виборів 2017 р., і, особливо, у 2018–2020 рр. лідери SPD у питанні ставлення до Української держави значно радикалізувалися у напрямі критики західної політики розширення впливу в Східній Європі. Партія дедалі частіше наголошувала на необхідності «нейтралітету» Чехії у конфліктах поза межами ЄС, що фактично означало дистанціювання від активної підтримки України у протистоянні з Росією. У цей період у заявах SPD також посилюється теза про небажаність військового залучення Чехії до безпекових ініціатив НАТО, пов'язаних із східним флангом Альянсу.

³⁶¹ Проросійські депутати Європарламенту зустрілися у Сваляві з путінськими "русинами". URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/148687-Prorosiiski-deputaty-IEvroparlamentu-zustrilysia-u-Svaliavi-z-putinskymu-rusynamu>

³⁶² Проросійські депутати Європарламенту зустрілися у Сваляві з путінськими "русинами". URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/148687-Prorosiiski-deputaty-IEvroparlamentu-zustrilysia-u-Svaliavi-z-putinskymu-rusynamu>

³⁶³ Проросійські депутати Європарламенту зустрілися у Сваляві з путінськими "русинами". URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/148687-Prorosiiski-deputaty-IEvroparlamentu-zustrilysia-u-Svaliavi-z-putinskymu-rusynamu>

Додамо, що у досліджуваній у дисертаційній роботі період у медійному та експертному дискурсі порушувалося питання неформальних контактів окремих представників чеських праворадикальних партій з проросійськими інституціями та певними колами бізнес-еліт. Як відзначав Я. Кмента, після парламентських виборів 2017 р. журналістські розслідування зосередилися на аналізі цифрової активності новообраних депутатів від SPD³⁶⁴.

У результаті було зафіксовано, що частина парламентарів цієї політичної сили поширювала в соціальних мережах посилення на ресурси, які систематично публікували дезінформаційний контент. Зокрема, депутат SPD Р. Котен був учасником тематичних онлайн-спільнот, що виступали за проведення референдуму щодо виходу Чехії з Європейського Союзу, а також підписником сторінок із різко євроскептичними та проросійськими меседжами, включно з тезами про вихід з НАТО та ЄС і переорієнтацію на співпрацю з Російською Федерацією³⁶⁵. «Чи можна казати, що партія Окамури отримала ярлик прокремлівської організації безпідставно? Вищеописана система матрьошок, до складу якої входить SPD, система, де змішані дезінформаційні сайти, колишні радянські офіцери – нинішні російські підприємці, а також рухи самооборони, є принаймні дивними. Дуже дивними...», – риторично резюмував Я. Кмента³⁶⁶.

Особливої гостроти антиукраїнська тема набула напередодні, а також на початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України (2022 р.). З одного боку, SPD виступала проти розширення військової допомоги Україні та наголошувала на необхідності дипломатичного врегулювання збройного конфлікту. У публічному дискурсі партії домінували аргументи про економічні ризики для Чехії, зокрема зростання енергетичних цін, а також теза про пріоритет внутрішніх соціальних витрат над зовнішньою підтримкою.

³⁶⁴ Кмента Я. Чеська партія «Свобода та пряма демократія» – звідки ноги ростуть. URL: <https://informnapalm.org/ua/cheska-partiya-svoboda-ta-pryama-demokratiya-zvidky-nogy-rostut/>

³⁶⁵ Кмента Я. Чеська партія «Свобода та пряма демократія» – звідки ноги ростуть. URL: <https://informnapalm.org/ua/cheska-partiya-svoboda-ta-pryama-demokratiya-zvidky-nogy-rostut/>

³⁶⁶ Кмента Я. Чеська партія «Свобода та пряма демократія» – звідки ноги ростуть. URL: <https://informnapalm.org/ua/cheska-partiya-svoboda-ta-pryama-demokratiya-zvidky-nogy-rostut/>

З іншого боку, SPD демонструвала усвідомлення безпекових ризиків, пов'язаних із російсько-українською війною, зокрема у контексті національної безпеки Чеської Республіки. Як зазначала Т. Федорчак, повномасштабне вторгнення РФ в Україну суттєво вплинуло на комунікаційні та ідеологічні практики праворадикальних популістських сил у Чехії. Дослідниця підкреслювала, що SPD залишалася єдиною значною праворадикально-популістською партією, яка продемонструвала певну адаптацію до нових умов кризової комунікації. Зокрема, йшлося про поступову зміну публічної риторики, у межах якої відбувалося дистанціювання від раніше висловлюваних заяв на підтримку В. Путіна та політики Російської Федерації, а також від позитивних оцінок її політичної моделі як альтернативи ліберальному Заходу. У цьому контексті зазначалося, що лідер SPD Т. Окамура навіть видалив частину проросійських дописів у соціальних мережах, оприлюднених до початку повномасштабної війни, що може свідчити про прагнення коригування іміджу партії відповідно до нової політичної ситуації³⁶⁷.

Характерною рисою SPD цього періоду стало систематичне використання сувереністських гасел, які об'єднували критику ЄС, міграційної політики та підтримки України в єдину концептуальну рамку «захисту Чехії». Україна в цьому наративі часто фігурувала не як суб'єкт міжнародної політики, а як об'єкт зовнішньої допомоги, яка, на думку партії, не повинна ставати пріоритетом державної політики Чехії.

Зокрема, за даними опитувань Центру вивчення громадської думки (CVVM), проведених у листопаді 2022 р. та січні 2023 р., близько 80% виборців партії «Свобода і пряма демократія» висловлювали незгоду з урядовою політикою Чеської Республіки щодо підтримки України. Водночас приблизно 70% респондентів із цієї електоральної групи негативно оцінювали практику

³⁶⁷ Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>

прийому українських біженців³⁶⁸. Подальші дослідження CVVM, здійснені у вересні–листопаді 2024 р., засвідчили наявність тенденції до зниження суспільної залученості до української проблематики в ширшому чеському соціумі. Зокрема, значна частина опитаних демонструвала обмежений інтерес до подій в Україні, тоді як майже 60% респондентів не підтримували урядовий курс, спрямований на надання допомоги Україні в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації³⁶⁹.

Все ж, після повномасштабного вторгнення Росії в Україну Т. Окамура та його партійці стали рідше коментувати події в Україні. «Абстрактний антивоєнний наратив визначає події в Україні як «агресію» без указування відповідальності Росії, – констатували учені. – Партія позиціонує це як проблему, яку потрібно розв’язати «мирним, дипломатичним шляхом», максимально спрощуючи реальність. Окамура покладає частину провини на Україну та представляє війну як «логічну реакцію» Росії на «безпекову загрозу» з боку України та Заходу³⁷⁰.

Показовим стало те, що після подій 24 лютого 2022 р. відбулася трансформація публічних оцінок війни в Україні та ставлення до Російської Федерації з боку президента Чеської Республіки М. Земана, якого раніше нерідко характеризували як політика з вираженими проросійськими симпатіями. Зокрема, в ексклюзивному інтерв’ю «Радіо Свобода» на початку червня 2022 р. він наголосив, що повномасштабне вторгнення Росії в Україну створило принципово нову політичну реальність, яка зумовила перегляд його попередніх підходів. На його думку, йшлося про відкриту агресію проти суверенної держави, що стала «холодним душем» як для частини російського суспільства,

³⁶⁸ Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>

³⁶⁹ Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>

³⁷⁰ Колдомасов А. Праві «друзі Путіна»: як деякі європейські праві підігрують Москві словом і ділом. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/36034/2024-09-01-pravi-druzii-putina-yak-deyaki-ievropeyski-pravi-pidigruyut-moskvi-slovom-i-dilom/>

так і для міжнародної спільноти, включно з ним самим. У цьому контексті М. Земан підкреслив необхідність подальшої матеріальної та політичної підтримки України, зазначивши, що Чеська Республіка входить до числа її ключових союзників і демонструє значний рівень політичного консенсусу з цього питання. Він також інтерпретував війну як ширше протистояння, спрямоване не лише проти України, а й проти західних демократичних цінностей та існуючого міжнародного порядку, що, на його думку, безпосередньо зачіпало інтереси європейських держав³⁷¹.

На запитання, чи вважає він В. Путіна «воєнним злочинцем», М. Земан відповів: «Сьогодні я думаю, що Путін справді мав би стати перед воєнним судом. І водночас перед судом російським за все те, що він з Росією охочий зробити. Путін вирішив напасти на Україну, хоча й повинен був знати, що настане після цього, тобто про неминучі заходи у вигляді економічних і політичних санкцій, які рішуче Росії торкнуться»³⁷².

Щодо Словаччини, у публічному та експертному дискурсі неодноразово порушувалося питання можливих зовнішніх впливів на праворадикальні політичні сили, зокрема у контексті фінансових зв'язків із російським капіталом. Так, у 2017 р. виник інформаційний скандал, пов'язаний із припущеннями щодо можливого фінансування політичної діяльності партії М. Котлеби з боку окремих російських бізнес-структур³⁷³.

Деякі словацькі медіа, зокрема SME.sk, посилаючись на матеріал американського видання The New York Times («Foot Soldiers in a Shadowy Battle Between Russia and the West», опублікований 28 травня 2017 р.), повідомляли про ймовірну причетність російського олігарха К. Малофеева до підтримки

³⁷¹ Мілош Земан про Україну, РФ, Крим, НАТО і допомогу під час війни. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/intervyu-milosh-zeman-ukrayina-rf-dopomoha-zbroya-krym-nato/31881437.html>

³⁷² Мілош Земан про Україну, РФ, Крим, НАТО і допомогу під час війни. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/intervyu-milosh-zeman-ukrayina-rf-dopomoha-zbroya-krym-nato/31881437.html>

³⁷³ Прокуратура Словаччини з'ясовує, чи отримувала ультраправа партія гроші з РФ. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2017/06/1/7066565/>

праворадикальної партії «Наша Словаччина». Додатково в інформаційному просторі з'являлися згадки про аналогічні зв'язки у телевізійних розслідуваннях, зокрема в програмі німецького телеканалу ZDF, де йшлося про діяльність осіб, зокрема громадянина Білорусі О. Усова, який нібито координував роботу хакерських груп, що діяли в інтересах російської сторони³⁷⁴.

Йшлося про спробу організації та проведення антиурядових демонстрацій у містах Банська Бистриця та Кошице. В опублікованих документах зазначається, що керівник партії «Наша Словаччина» М. Котлеба «є союзником Кремля та фактично представником російських інтересів у СР»³⁷⁵. У підсумку, Генеральна прокуратура Словацької Республіки взяла до уваги оприлюднену у ЗМІ інформацію³⁷⁶, однак проведені поліцією Словаччини заходи, не підтвердили пряме фінансування партії з Кремлем.

Все ж, Генеральний прокурор Словаччини попросив Верховний суд заборонити праворадикальну партію М. Котлеби³⁷⁷. Прес-секретар прокуратури стверджував, що партія «Народна партія Наша Словаччина» була «екстремістським угрупованням, діяльність якої порушувала Конституцію країни»³⁷⁸. Генеральний прокурор заявляв, що мета партії полягала в тому, щоб зруйнувати демократичну систему країни. До того ж, члени партії використовували нацистське привітання, вважали НАТО терористичною групою і «хотіли, щоб країна вийшла з альянсу і Європейського Союзу»³⁷⁹.

³⁷⁴ Прокуратура Словаччини з'ясовує, чи отримувала ультраправа партія гроші з РФ. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2017/06/1/7066565/>

³⁷⁵ Новітнім Гетто та Руському Міру не місце у Словаччині - Міхал Трубан. Словаччина обирає парламент. URL: <https://zahidfront.com.ua/news/Novitnim-Getto-ta-Ruskomu-Miru-ne-misce-u-Slovachchini-Mixal-Truban-Slovachchina-obiraye-parlament.html>

³⁷⁶ Прокуратура Словаччини з'ясовує, чи отримувала ультраправа партія гроші з РФ. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2017/06/1/7066565/>

³⁷⁷ Slovakia prosecutor general wants to ban far-right party. URL: <https://www.yahoo.com/news/slovakia-prosecutor-general-wants-ban-far-party-122236672.html>

³⁷⁸ Генеральний прокурор Словаччини хоче заборонити ультраправу партію. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2017/05/25/7066227/>

³⁷⁹ Генеральний прокурор Словаччини хоче заборонити ультраправу партію. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2017/05/25/7066227/>

Загалом, як зазначав П. Учень, у трактуванні російсько-української війни словацькими праворадикальними партіями простежується використання низки типових аргументаційних стратегій. По-перше, йдеться про апеляцію до концепції «геополітичного реалізму» та ідеї легітимності сфер впливу великих держав, насамперед Російської Федерації. У цьому контексті нерідко залучалися окремі західні теоретики міжнародних відносин, зокрема Дж. Міршаймер, чії праці використовувалися як інтелектуальне обґрунтування відповідних політичних позицій та як засіб підкреслення «експертності» власних оцінок зовнішньої політики³⁸⁰.

По-друге, поширеним було зміщення акцентів відповідальності за початок війни з Росії на Україну, держави Заходу, НАТО та США. У межах цього нарративу Російська Федерація подавалася як актор, який нібито діяв у відповідь на провокації або мав «виправдані підстави» для силових дій. Окремим різновидом цього підходу виступала інтерпретація конфлікту як «проксі-війни» між США та Росією, що супроводжувалося тезою про необхідність нейтралітету Словаччини³⁸¹.

По-третє, використовувалися заклики до якнайшвидшого завершення війни та припинення людських страждань, які в аналітичному вимірі часто інтерпретуються як опосередковане обґрунтування скорочення або припинення військової допомоги Україні, що потенційно могло б сприяти її військово-політичній поразці. По-четверте, системно звучала критика санкційної політики Заходу щодо Російської Федерації. У цьому дискурсі наголошувалося на необхідності пріоритету національних економічних інтересів та мінімізації негативних наслідків для внутрішнього ринку. У ряді випадків як партією SMER, так і праворадикальними силами санкції прямо пов'язувалися зі зростанням цін

³⁸⁰ Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

³⁸¹ Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

на енергоносії. Показовим прикладом є передвиборча риторика партії «Республіка», в якій звучали гасла на кшталт «Скасуємо санкції та зробимо енергію дешевшою»³⁸².

Зважаючи на вищезазначене, можна не погодитися із дослідником ультраправих рухів та керівником європейського «Centre for Democratic Integrity» А. Шеховцов, який зауважував, що не всі партії, які виступають проти військової підтримки України, є антиукраїнськими. «Часто це партії, що мають «націонал-егоїстичні», ізоляціоністські погляди – вони вважають, що їх країнам не варто втручатися у те, що відбувається за межами ЄС. А їхні виборці не цікавляться зовнішньою політикою», – відзначав дослідник³⁸³.

Праворадикальна партія ĽSNS відзначалася й чималою кількістю антиукраїнських акцій. Для прикладу, у 2019 р., після військової провокації з боку Росії на Азовському морі, М. Котлеба разом з колегами відправив листа до прем'єр-міністра Словаччини П. Пеллегріні з проханням зняти санкції з Росії. ĽSNS наголошувала, що санкції «завдають шкоди Словаччині як економічно, так і політично, заохочуючи примхливі настрої проти російської нації і не роблячи нічого хорошого для їхньої країни»³⁸⁴.

У листі також було зазначено, що «росіяни часто пов'язуються в політиці та ЗМІ з усяким злом – як можливим, так і неможливим..., а захід, який очолюють Сполучені Штати Америки, з його агресивною і провокаційною політикою, намагається будь-якою ціною поставити Росію на коліна і домінувати у світі»³⁸⁵. На думку М. Котлеби, свідченням агресивної західної політики є також «недавня провокація українських агентів в Азовському морі» з метою «отримати привід

³⁸² Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

³⁸³ Піддубний М. «Проросійська ось» в Європе: какие силы в ЕС выступают против Украины. URL: <https://nv.ua/world/geopolitics/voyna-v-ukraine-deyatelnost-prorossiyskih-partiy-es-posledstviya-dlya-ukraincev-i-chego-ozhidat-vvs-50381755.html>

³⁸⁴ Вибори у Словаччині: внутрішні політичні розклади та аналіз кампанії. URL: <https://uifuture.org/publications/24650-slovachina-vybory-16-bereznya/>

³⁸⁵ Вибори у Словаччині: внутрішні політичні розклади та аналіз кампанії. URL: <https://uifuture.org/publications/24650-slovachina-vybory-16-bereznya/>

для розміщення військ НАТО на території України»³⁸⁶. Політик зазначив, що словацькі спецслужби мали «справжню» довідкову інформацію про цей конфлікт та інформували високопоставлених посадових осіб держави, але словацькі ЗМІ говорили протилежне, аби «догодити заходу»³⁸⁷.

8 лютого 2022 р., напередодні повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, під час позачергового засідання Національної ради Словаччини, на якому розглядалося питання ратифікації оборонної угоди зі США, стався політичний інцидент у сесійній залі. Двоє депутатів від «Народної партії Наша Словаччина» — А. Медвецький та П. Крупа – заблокували парламентську трибуну, розгорнувши словацький державний прапор³⁸⁸. Такі дії мали на меті унеможливити подальше обговорення та зірвати процедуру голосування щодо оборонної угоди зі Сполученими Штатами, яка передбачала надання американським збройним силам права використання інфраструктури двох військових аеропортів на території Словацької Республіки³⁸⁹. На противагу опозиціонерам, представники провладної партії «Свобода та Солідарність» Я. Циганікова та М. Жіак розтягнули перед трибуною прапор України. У відповідь депутат А. Медвецьки взяв пляшку води і почав обливати український стяг, а згодом й депутатів, які його тримали.

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну представники LSNS, як зазначали Г. Месежніков і П. Токар, загалом уникали прямого порушення теми розвитку українсько-словацьких відносин. Відповідно, передвиборча програма партії на парламентських виборах 2023 р. не містила

³⁸⁶ Вибори у Словаччині: внутрішні політичні розклади та аналіз кампанії. URL: <https://uifuture.org/publications/24650-slovachina-vybory-16-bereznya/>

³⁸⁷ Вибори у Словаччині: внутрішні політичні розклади та аналіз кампанії. URL: <https://uifuture.org/publications/24650-slovachina-vybory-16-bereznya/>

³⁸⁸ Скаврон Б. У парламенті Словаччини ультраправі депутати зневажили прапор України. URL: <https://tsn.ua/svit/u-parlamentu-slovachchiny-ultrapravi-deputati-znevazhili-prapor-ukrayini-video-1972561.html>

³⁸⁹ Скаврон Б. У парламенті Словаччини ультраправі депутати зневажили прапор України. URL: <https://tsn.ua/svit/u-parlamentu-slovachchiny-ultrapravi-deputati-znevazhili-prapor-ukrayini-video-1972561.html>

прямих згадок ані про Україну, ані про двосторонні відносини, ані про російсько-українську війну як окремий політичний або безпековий фактор³⁹⁰.

Водночас у її позиціонуванні простежувалася чітка негативна установка щодо питань військово-політичної підтримки України: партія послідовно виступала проти постачання озброєнь зі Словаччини, заперечувала доцільність відкриття переговорного процесу щодо вступу України до Європейського Союзу, а також висловлювалася проти надання їй фінансової та іншої допомоги з боку ЄС. На пресконференції у грудні 2023 р. президент ІSNS А. Данко публічно підтвердив, що політична сила принципово не підтримує перспективу членства України в Європейському Союзі³⁹¹.

Загалом представники SNS акцентували на необхідності пріоритетного захисту національних економічних інтересів Словаччини, зокрема у контексті транзиту української сільськогосподарської продукції через її територію. Паралельно партія послідовно висловлювалася проти членства України в НАТО – на думку А. Данка, таке розширення Альянсу могло б створити додаткові ризики для безпекової архітектури Європи. Як зазначали Г. Месежніков і П. Токар, з урахуванням тривалої позиції SNS щодо українського питання, участь цієї політичної сили в урядових коаліціях може розглядатися як чинник, що ускладнює розвиток конструктивного двостороннього діалогу між Словаччиною та Україною³⁹².

³⁹⁰ Месежніков Г. Токар П. Політичні сили Словаччини в контексті ставлення до російсько-української війни. URL: <https://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/317245/307787&ved=2ahUKEwiUufSlwMuUAxUzCRAIHRTzNrEQFnoECBkQAQ&usg=AOvVaw0bIkMIHhAqIPmuv3rJLrA>

³⁹¹ Месежніков Г. Токар П. Політичні сили Словаччини в контексті ставлення до російсько-української війни. URL: <https://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/317245/307787&ved=2ahUKEwiUufSlwMuUAxUzCRAIHRTzNrEQFnoECBkQAQ&usg=AOvVaw0bIkMIHhAqIPmuv3rJLrA>

³⁹² Месежніков Г. Токар П. Політичні сили Словаччини в контексті ставлення до російсько-української війни. URL: <https://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/317245/307787&ved=2ahUKEwiLsOayrPiTAXVOPhAIHUFIk04MhAWegQILhAB&usg=AOvVaw0bIkMIHhAqIPmuv3rJLrA>

Наголосимо, що у Словаччині було чимало інших праворадикальних та проросійських організацій, які вороже ставилися до України. Серед таких – Словацько-російське товариство (SRS) на чолі з Я. Чарногурським. Голова організації відкрито підтримав російську агресію проти України та наміри Росії «демлітаризувати» і «денацифікувати» Україну, що означатиме, на його думку, зміну політичного режиму³⁹³.

У середині березня 2022 р. на вебресурсі зазначеної організації Я. Чарногурський оприлюднив сценарний аналіз можливих геополітичних наслідків завершення російсько-української війни для європейської системи безпеки. У фінальній частині цього тексту містилися міркування, які можна інтерпретувати як опосередковану рекомендацію щодо переорієнтації зовнішньополітичного курсу Словаччини у бік зближення з Російською Федерацією та відходу від західного інтеграційного вектора³⁹⁴.

Політик припускав, що у випадку перемоги Росії у війні її геополітичні позиції в Європі суттєво посиляться, що може призвести до перегляду архітектури безпеки, сформованої після завершення холодної війни. Зокрема, йшлося про потенційне повернення до російських вимог щодо обмеження розширення НАТО та перегляду міжнародно-правових домовленостей у сфері безпеки, включно з частковою девальвацією чинних угод. Окрему увагу праворадикал приділяв порівнянню моделей інтеграції, протиставляючи західноєвропейський підхід, реалізований у межах Європейського Союзу, російській концепції міждержавної взаємодії. У цьому контексті підкреслювалося, що в російській моделі держави зберігають вищий рівень формального суверенітету та входять до інтеграційних утворень на основі

³⁹³ Месежніков Г. Словаччина в контексті агресії Росії проти України: внутрішній та зовнішньополітичні аспекти. *Геополітика України: історія і сучасність. Збірник наукових праць*. Вип. 1 (28). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. С. 29–45.

³⁹⁴ Месежніков Г. Словаччина в контексті агресії Росії проти України: внутрішній та зовнішньополітичні аспекти. *Геополітика України: історія і сучасність. Збірник наукових праць*. Вип. 1 (28). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. С. 29–45.

«життєздатності» державних інститутів, розвиваючи співпрацю без істотної втрати суверенних повноважень³⁹⁵.

Таким чином, політизація «українського питання» у середовищі праворадикальних партій Чехії та Словаччини у 2014–2022 рр. – закономірний результат трансформації їх ідеологічних та електоральних стратегій. У праворадикальному наративі обох країн українська проблематика стала елементом ширшої критики ЄС і ліберального порядку XXI ст., що дозволяло поєднувати зовнішньополітичні та внутрішньополітичні аргументи в єдину антисистемну рамку. Після 2022 р. війна Росії проти України суттєво посилила значення української тематики, проте не змінила її інструментальної функції у праворадикальному дискурсі.

³⁹⁵ Месежніков Г. Словаччина в контексті агресії Росії проти України: внутрішній та зовнішньополітичні аспекти. *Геополітика України: історія і сучасність. Збірник наукових праць*. Вип. 1 (28). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. С. 29–45.

РОЗДІЛ 5

ПРАВОРАДИКАЛЬНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ В УГОРЩИНІ ТА ЙОГО ВІЗІЯ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ»

5.1. Електоральні стратегії праворадикальних партій та їх позиція щодо України

У 2014–2022 рр. електоральні стратегії праворадикальних партій Угорщини формувалися під впливом поєднання націоналістичної ідеології, соціально-економічних запитів електорату та актуальних зовнішньополітичних викликів. У цьому контексті «українське питання» поступово набуло функції політично значущого маркера, який використовувався для посилення внутрішньополітичних позицій та мобілізації виборців. Позиція щодо України у праворадикальному дискурсі Угорщини упродовж досліджуваного періоду не була сталою та зазнавала трансформацій в залежності від етапів виборчих кампаній, загальноєвропейської кон'юнктури та внутрішніх політичних пріоритетів.

Експерти відзначали, що в Угорщині, окрім «Фідес», дедалі більшої популярності у 2010-х рр. набирала праворадикальна партія «За кращу Угорщину» – «Йоббік», яка згодом стала однією з найбільших парламентських партій країни. Її керівництво та прихильники наголошували на відданості християнським традиціям, національному патріотизму та консервативній ідеології. Проте політичний курс партії багато в чому наслідував погляди ультраправої «Партії схрещених стріл», що діяла в Угорщині під час Другої світової війни та підтримувала союз із нацистською Німеччиною. Представники «Йоббіка» неодноразово висловлювали антисемітські ідеї, обстоювали концепцію відновлення «Великої Угорщини», а також демонстрували

нетерпимість до ромського населення, сінті, сексуальних та інших суспільних меншин³⁹⁶.

Парламентські вибори 2014 р. засвідчили, що партія «Йоббік» змогла зберегти стабільний рівень підтримки, однак її можливості для подальшого політичного зростання залишалися обмеженими. Дослідники наголошували, що електорат цієї політичної сили був достатньо сталим, але водночас вузьким і не давав змоги суттєво розширити підтримку серед помірковано налаштованих правих виборців. За таких умов образ «антисистемної партії» та радикальна політична риторика поступово втрачали свою ефективність. Саме тому після виборів 2014 р. керівництво «Йоббіка» розпочало курс на політичне оновлення та зміну публічного іміджу. Партія почала відходити від крайніх праворадикальних позицій, переорієнтовуючись на правоконсервативний напрям. У межах цього процесу було пом'якшено риторичку щодо Європейського Союзу та США, припинено акцентування на антимігрантських і антиромських гаслах, а також зменшено критику ЛГБТ-спільноти³⁹⁷.

³⁹⁶Вільде В. Правопопулістські партії Європи: небезпечний крен. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%97-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8-%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BD/a-19226617>

³⁹⁷ Волощук Р. Особливості електоральної підтримки проросійських політичних партій (на прикладі Словаччини та Угорщини). URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12786/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%89%D1%83%D0%BA%20%D0%A0%D0%BE%D0%BA%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Результати виборів до парламенту Угорщини (2014 р.)³⁹⁸

Партія	Одномандатні округи, к-ть мандатів	Загальнодержавний округ, к-ть голосів (%), к-ть мандатів	Загальна к-ть мандатів	Відсоток мандатів, %
ФІДЕС / ХДНП	96	(44,87%) 37	133	66,83
УСП (Альянс лівоцентристських сил)	10	(25,57%) 28	38	19,10
ПП «За кращу Угорщину» («Йоббік»)		(20,22 5) 23	23	11,56
ПП «Політика може бути іншою»		(5,36%) 5	5	2,51
Всього	106	93	199	100

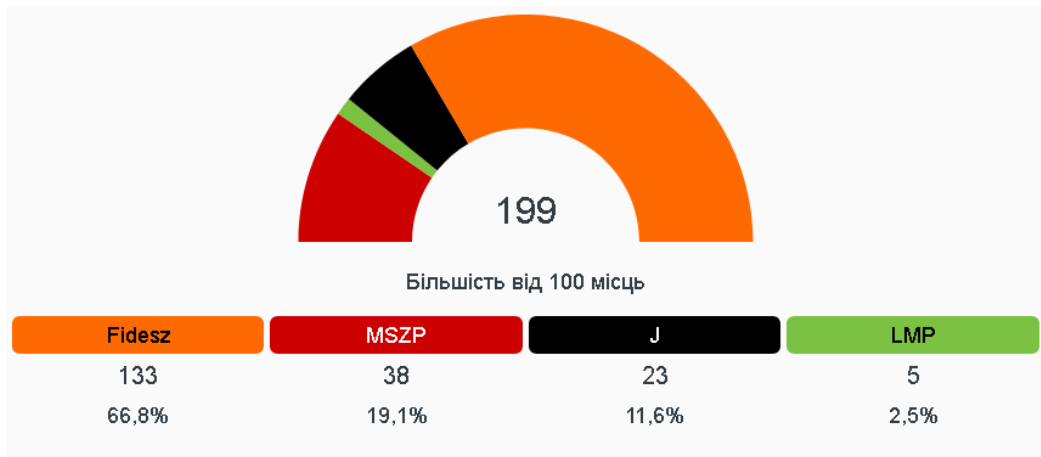
Фахівці пов'язували успішний виступ партії «Йоббік» на парламентських виборах 2014 р. насамперед зі зміною її публічного образу та відходом від надто радикальної риторики. Значну роль у зростанні популярності політичної сили відіграв і її лідер Габор Вона, який, за результатами соціологічних опитувань, став одним із найрейтинговіших опозиційних політиків Угорщини. Особливу увагу дослідники звертали на підтримку партії серед молодого покоління: майже 25% виборців віком від 18 до 29 років віддали свої голоси саме за «Йоббік». Найвищий рівень підтримки праворадикалів спостерігався у депресивних регіонах північно-східної частини країни, де населення гостро відчувало наслідки деіндустріалізації, економічного занепаду та безробіття. Частина громадян підтримувала партію не стільки через ідеологічні переконання, скільки через розчарування традиційними політичними силами та недовіру до влади. Якщо на початку 2000-х рр. прихильників подібних ультраправих поглядів серед

³⁹⁸ Остапеч Ю. Вплив парламентських виборів 2013–2016 років на трансформацію партійних систем країн Вишеградської четвірки. URL: <https://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/download/2078-1431.2017.1%252818%2529.31-52/129701&ved=2ahUKEwjHnbXO2PmTAxU2NxAlHVAjGaQQFnoECCKQAQ&usg=AOvVaw3iJEQJSNAXSQ2ZibU6EI3V>

населення було небагато, то вже у 2014 р. «Йоббік» перетворилася на третю за чисельністю парламентську силу в Угорщині³⁹⁹.

Діаграма

Результати парламентських виборів в Угорщині (2014 р.)

Крім того, на виборах до Європейського парламенту 2014 р. партія «Йоббік» також продемонструвала вагомий результат, здобувши три депутатські мандати. Згідно з офіційними даними Національного виборчого бюро Угорщини, політична сила отримала 14,68% голосів виборців і посіла друге місце серед учасників перегонів. Перемогу на виборах здобула правляча партія «Фідес» на чолі з прем'єр-міністром Віктором Орбаном, яка набрала 51,49% голосів та отримала 12 місць у Європарламенті. Третю позицію посіла Угорська соціалістична партія, за яку проголосували 10,92% виборців, що забезпечило їй два депутатські мандати. «Йоббік» досяг своєї мети на виборах до

³⁹⁹ Остапець Ю. Вплив парламентських виборів 2013–2016 років на трансформацію партійних систем країн Вишеградської четвірки. URL: <https://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/download/2078-1431.2017.1%252818%2529.31-52/129701&ved=2ahUKEwjHnbXO2PmTAXU2NxAlHVAjGaQQFnoECCkQAQ&usg=AOvVaw3iJEQJSNAXSQ2ZibU6EI3V>

Європарламенту та з успіхом завершив весняний похід», – відзначив голова партії Г. Вона на брифінгу свого виборчого штабу⁴⁰⁰.

Після виборчих кампаній 2014 р. рейтинг праворадикальної партії «Йоббик» поступово зростав. Згідно з соціологічними опитуваннями (березень 2015 р.), партія мала найвищий результат в своїй історії – вийшла на 2-е місце за симпатіями в Угорщині, лише трохи поступаючись правлячій «Фідес»⁴⁰¹. У лютому та березні 2015 р. «Фідес» мав стабільний рейтинг – 21%, в той час як підтримка партії «Йоббик» посилилася з 16 до 18% за цей же період. Більше того, як зауважували в соціологічній агенції «Ipsos», рейтинг «Йоббик» стабільно зростав з жовтня 2014 року. Динаміка за півроку склала 7% – з 11% до 18%⁴⁰².

За даними досліджень компанії «Ipsos», навесні 2015 р. політичні сили в Угорщині мали приблизно такий рівень підтримки в абсолютних показниках: «Фідес» – близько 1,7 млн прихильників, «Йоббик» – майже 1,5 млн, Угорська соціалістична партія (MSZP) – орієнтовно 1 млн, «Демократична коаліція» (DK) – близько 300 тис., а партія LMP («Політика може бути іншою») – приблизно 250 тис. прихильників⁴⁰³. Аналітики відзначали, що посилення позицій «Йоббіка» значною мірою було пов'язане з перетіканням електорату: приблизно десята частина виборців «Фідес» на попередніх виборах (близько 200 тис. осіб) перейшла на бік радикальної партії. Крім того, «Йоббик» зумів залучити частину

⁴⁰⁰ Угорська партія «Йоббик», яка виступає за приєднання Закарпаття до Угорщини, пройшла до Європарламенту. URL: <https://pmg.ua/life/20778-ugorska-partiya-jjobbik-yaka-vystupaє-za-pryuednannya-zakarpatya-do-ugorshhyny-proyshla-do-yevropa>

⁴⁰¹ Йоббик наступає: рейтинг проросійських радикалів в Угорщині стрімко зріс за останні півроку. URL: https://mukachevo.net/post/yobbik-nastupaє-reytnh-prorosiyskykh-radykaliv-v-uhorshchyni-strimko-zris-za-ostanni-pivroku_107841.html

⁴⁰² Йоббик наступає: рейтинг проросійських радикалів в Угорщині стрімко зріс за останні півроку. URL: https://mukachevo.net/post/yobbik-nastupaє-reytnh-prorosiyskykh-radykaliv-v-uhorshchyni-strimko-zris-za-ostanni-pivroku_107841.html

⁴⁰³ Йоббик наступає: рейтинг проросійських радикалів в Угорщині стрімко зріс за останні півроку. URL: https://mukachevo.net/post/yobbik-nastupaє-reytnh-prorosiyskykh-radykaliv-v-uhorshchyni-strimko-zris-za-ostanni-pivroku_107841.html

громадян, які раніше зазвичай не брали участі у виборах, що додатково розширило її електоральну базу⁴⁰⁴.

Фото

Представники праворадикальної партії «Йоббік»⁴⁰⁵

Особливістю передвиборчої кампанії 2018 р. в Угорщині стало те, що поряд із активним використанням націоналістичної риторики, взаємними звинуваченнями у корупції, зраді національних інтересів та співпраці з іноземними неурядовими структурами, основний акцент поступово зміщувався з програмної конкуренції на мобілізацію електорату. У цих умовах вирішальне значення набували не стільки відмінності між партійними платформами, скільки здатність політичних сил забезпечити високу явку виборців та максимально консолідувати власну підтримку⁴⁰⁶. Зрештою, для того, щоб збільшити число

⁴⁰⁴ Йоббік наступає: рейтинг проросійських радикалів в Угорщині стрімко зріс за останні півроку. URL: https://mukachevo.net/post/yobbik-nastupaye-reyтынh-prorosiysskykh-radykaliv-v-uhorshchyni-strimko-zris-za-ostanni-pivroku_107841.html

⁴⁰⁵ Представник Йоббіка спостерігав за виборами на Донбасі. URL: <https://goloskarpat.info/society/5457866193286/>

⁴⁰⁶ Soros-szervezetek buktatták meg Viktor Janukovics ukrán elnököt. URL: <https://karpathir.com/2018/03/26/soros-szervezetek-buktattak-meg-viktor-janukovics-ukran-elnokot/>

своїх електоральних прихильників, принаймні три політичні сили із п'ятьох в Угорщині «розкручували у своїй передвиборчій риторичі на повні оберти українську тему»⁴⁰⁷. Додатково варто зазначити, що висвітлюючи події в Україні, зокрема період Революції гідності, окремі провладні та праворадикальні медіа в Угорщині нерідко концентрувалися на сюжетах і інтерпретаціях, які перегукувалися з російськими інформаційними підходами. У таких публікаціях акцент робився на вибіркових фактах і оцінках, що формували критичне або упереджене сприйняття українських подій у частини угорської аудиторії⁴⁰⁸.

В. Плоскіна, аналізуючи передвиборчу риторичу політичних сил, звертала увагу на те, що «Йоббік» під керівництвом Ґабора Вони, активно використовував у передвиборчих кампаніях тему «захисту прав закордонних угорців», зокрема в Україні, звинувачуючи урядову коаліцію в «недостатньо рішучій позиції з цього питання». Аналітик зазначала, що представники цієї партії висували вимоги щодо створення угорської територіальної автономії на Закарпатті, а також брали участь в акціях протесту біля українського посольства в Будапешті, де порушували питання політичного русинства та самовизначення регіону. Зрештою, деяким членам «Йоббіка» Служба безпеки України (СБУ) забороняла в'їзд до країни у зв'язку з їхньою участю як «спостерігачів» під час організованих Росією незаконних «референдумів» у Криму та на окупованих територіях Донбасу⁴⁰⁹.

Оцінюючи перспективи праворадикальної партії «Йоббік» українські експерти вказували на відсутність надій на перемогу. З цього приводу О. Бузавор наголошував, що потенційно опозиційні сили в Угорщині, як лівого (Соціалістична партія), так і правого («Йоббік») спрямування, традиційно

⁴⁰⁷ Плоскіна В. Українська тема напередодні виборів в Угорщині. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29150539.html>

⁴⁰⁸ Ukrán orvlövészek lőtték a Majdan tüntetőit. Az ukrán ügyészség fényt derített az orvlövészek kilétére. URL: <https://magyarnemzet.hu/kulfold-archivum/2014/03/ukran-orvloveszek-lottek-a-majdan-tuntetoit>

⁴⁰⁹ Плоскіна В. Українська тема напередодні виборів в Угорщині. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29150539.html>

опиралися на обмежену соціальну базу. На його думку, таким партіям було складно залучати виборців із поміркованими політичними поглядами, які не ототожнюють себе з чітко вираженими ідеологічними позиціями. Саме це, за його оцінкою, ускладнювало перебіг передвиборчих кампаній і зміцнювало позиції провладних сил. У результаті політичний простір, що виник унаслідок ослаблення опозиції, ефективно заповнював Віктор Орбан разом зі своїми однодумцями⁴¹⁰.

Відповідаючи на запитання: «За кого будуть голосувати угорці Закарпатті», А. Бузаров переконував, що їх «політичні симпатії» не були однорідними. На його думку, угорці, які проживали у цьому регіоні, а також у Словаччині та Румунії, могли підтримувати різні політичні сили залежно від власних переконань. Аналітик констатував, що частина виборців схилилася до партії «Йоббіка», інші – віддавали перевагу Віктору Орбану та його політичному табору, а окремі групи голосували за Соціалістичну партію або ж інші ліві / праві «ідеологічні проекти». Дослідник підкреслював, що узагальнення щодо їхньої підтримки тільки до одного політичного лідера є некоректним, оскільки вибір кожного виборця визначався «індивідуальними політичними поглядами»⁴¹¹.

За підсумками парламентських виборів правляча партія «Фідес» зуміла зміцнити свої позиції, отримавши додатковий мандат (у результаті здобула 134 депутатські місця в національному парламенті). Друге місце посіла праворадикальна партія «Йоббік», яка здобула 25 мандатів. Лівоцентристська Угорська соціалістична партія (MSZP) отримала 20 місць, а партія LMP – 8. Решта політичних суб'єктів, зокрема Independent, Together та MNOÖ, були представлені по одному депутатові кожна. Вибори відзначилися також

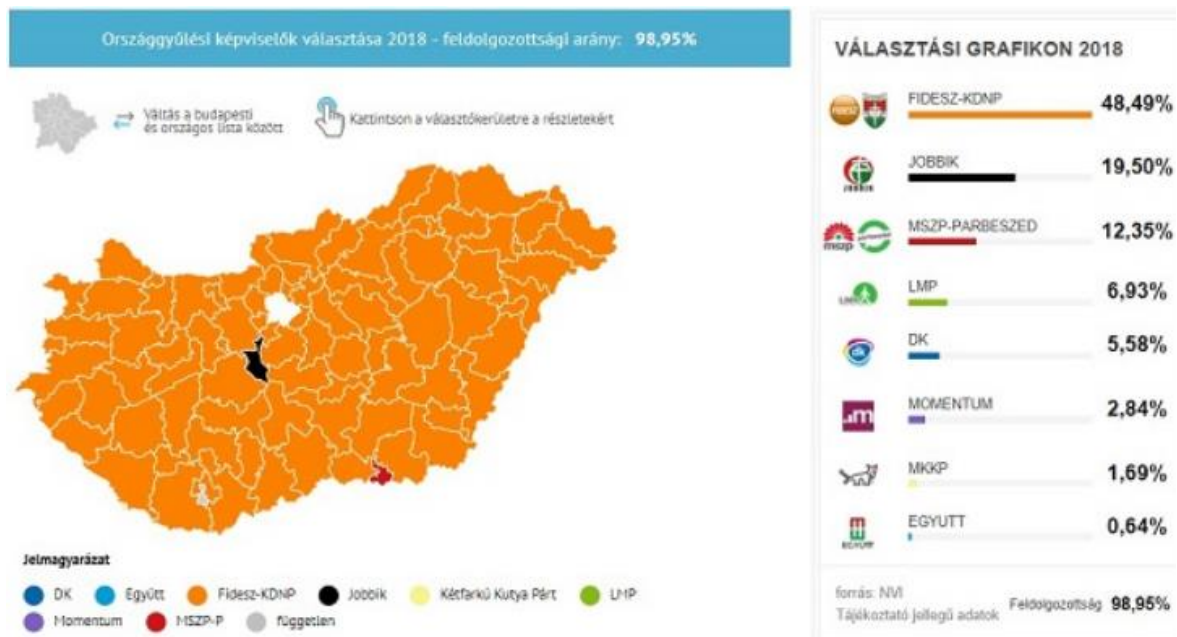
⁴¹⁰ Шумило Е. Украина может выбить почву из-под Путина и его «друзей», но выбрала опасный подход. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/world/europe/2018-04-07/ukraina-mojet-vyibit-pochvu-iz-pod-putina-i-ego-druzey-no-vyibrala-opasnyiy-podhod/17798>

⁴¹¹ Шумило Е. Украина может выбить почву из-под Путина и его "друзей", но выбрала опасный подход. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/world/europe/2018-04-07/ukraina-mojet-vyibit-pochvu-iz-pod-putina-i-ego-druzey-no-vyibrala-opasnyiy-podhod/17798>

підвищеною явкою виборців, яка сягнула 69,5%, що приблизно на 8% перевищувало показник попередніх парламентських виборів⁴¹².

Табл.

Результати парламентських виборів в Угорщині (2018 р.)⁴¹³

М. Глуховський зазначав, що в Україні перемогу політичної сили В. Орбана сприйняли «скоріше як триумф меншої з двох бід»⁴¹⁴. На його думку, у порівнянні з більш жорсткою та радикальною позицією партії «Йоббік», яка не мала реального впливу на формування урядової політики, курс «орбанівського уряду» виглядав поміркованішим. Журналіст підкреслював, що чутливі для українсько-угорських відносин питання, зокрема подвійного громадянства та забезпечення освітніх прав для угорської меншини в Закарпатті, надалі значною мірою

⁴¹² Парламентські вибори в Угорщині (2018 р.). URL: <https://www.constjournal.com/pub/1-2018/parlamentski-vybory-uhorshchyni/>

⁴¹³ Орбан, «Йоббік» та інші: з'явилася інфографіка з результатами парламентських виборів в Угорщині. URL: <https://apostrophe.ua/world/europe/orban-jobbik-i-drugie-royavilas-infografika-s-rezultatami-parlamentskih-vyborov-v-vengrii.html>

⁴¹⁴ Глуховський М. Угорщина зробила свій вибір. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/ugorshchina-zrobila-sviy-vibir-488195.html>

залежатимуть «від політичної кон'юнктури та стану двосторонніх відносин», а їх вирішення може як просуватися, так і гальмуватися⁴¹⁵.

Після парламентських виборів 2018 р. лідер угорських праворадикалів Г. Вона подав у відставку з посади керівника партії. «На виборах-2018 я взяв на себе особисту відповідальність як кандидат у прем'єр-міністри. Оскільки перемога на виборах не відбулась, я дотримав свого слова», – зазначав він⁴¹⁶. Г. Вона також подякував майже мільйону виборців, які підтримали партію, та підкреслив, що, попри впевнену перемогу «Фідес», «Йоббік» й надалі продовжуватиме політичну діяльність з метою побудови «безпечної, доступної, вільної і справедливої Угорщини». Водночас варто зазначити, що партії не вдалося здобути жодного виборчого округу на півночі країни, хоча передвиборчі очікування передбачали можливість перемоги принаймні в кількох із них⁴¹⁷.

На виборах до Європейського парламенту 2019 р. в Угорщині партія «Йоббік» зазнала відчутного зниження рівня електоральної підтримки порівняно з попереднім виборчим циклом і змогла отримати один депутатський мандат. Водночас у ширшому контексті європейських виборів, важливо вказати на позиції праворадикальних політичних партій Центрально-Східної Європи щодо України та російсько-українського конфлікту: їх підходи не були уніфіковані.

Загалом позиції праворадикалів можна класифікувати за трьома основними підходами:

1. Проросійська позиція (умовна легітимація агресії): окремі праворадикальні сили відкрито чи опосередковано підтримували російську позицію, часто спираючись на антиамериканські, антинатовські чи євроскептичні наративи. Вони трактували конфлікт як «громадянську війну в Україні», звинувачували Захід у «провокуванні Майдану» і виступали проти

⁴¹⁵ Глуховський М. Угорщина зробила свій вибір. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/ugorshchina-zrobila-sviy-vibir-488195.html>

⁴¹⁶ Лідер угорського Йоббіка йде у відставку і не візьме мандат через провал на виборах. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2018/04/10/7080136/>

⁴¹⁷ Лідер угорського Йоббіка йде у відставку і не візьме мандат через провал на виборах. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2018/04/10/7080136/>

санкцій проти Росії. Серед таких: партія «Йоббік», яка й раніше мала контакти з російськими структурами, а її риторика 2019 р. була обережною, але антиукраїнськи налаштованою в контексті «утисків угорської меншини»; «Народна партія – Наша Словаччина» (ĽSNS) – активно використовувала проросійську риторичку і повторювала кремлівські наративи; частина крайніх націоналістів (наприклад, «Атака») підтримувала РФ як «противагу глобалізму і НАТО».

2. Нейтралітет: більшість праворадикальних партій уникали чіткої позиції щодо війни, зосереджуючись на внутрішніх проблемах, міграції, критиці ЄС та захисті «традиційних цінностей». Вони часто розглядали російсько-українську війну як другорядну для своєї аудиторії. Серед таких: «Конфедерація» (Konfederacija) – мала ізоляціоністський, націоналістичний підхід і не підтримувала жодну зі сторін відкрито. Однак частина членів руху висловлювалися проти «втягування Польщі у чужі конфлікти»; SPD Т. Окамури (Чехія) – уникала прямої оцінки конфлікту, натомість фокусувалася на протиіммігрантській риторичці та критиці ЄС.

3. Антиросійська/проукраїнська позиція: у виняткових випадках певні праворадикальні сили займали відверто критичну позицію щодо Росії, здебільшого з антиросійських історичних причин або страху перед імперіалізмом. Серед таких: націоналістичні сили в країнах Балтії здебільшого виступали з позицій національної безпеки та захисту від РФ, підтримували територіальну цілісність України, хоча не робили це пріоритетом кампаній.

У парламентських виборах 2022 р. в Угорщині брали участь шість основних політичних сил та виборчих об'єднань, зокрема коаліція «Фідес» – ХДНП, опозиційний блок «Об'єднані за Угорщину», а також партії «Угорська партія двохвості собаки», «Наша Батьківщина», «Партія нормального життя» та «Рух рішень». Однією з ключових особливостей виборчої кампанії стало формування єдиного опозиційного фронту «Об'єднані за Угорщину», який напередодні виборів провів внутрішні праймериз у вересні–жовтні 2021 р. Ініціатива консолідації опозиційних сил пов'язується з діяльністю колишнього прем'єр-

міністра Ференца Дюрчяня, який після поразки на виборах 2010 р. від Віктора Орбана продовжував докладати зусиль для повернення впливу своєї політичної команди на національному рівні⁴¹⁸.

У виборах до парламенту Угорщини 3 квітня 2022 р. із 7,76 млн зареєстрованих виборців участь у голосуванні взяли 5,45 млн осіб, що становило 70,2% електорату. За результатами опрацювання 100% бюлетенів перемогу здобула правляча коаліція «Фідес–ХДНП» (Fidesz–KDNP), отримавши 54,1% голосів та 135 депутатських мандатів (68% місць у парламенті), що на два мандати більше, ніж у 2018 р. (за неї проголосували близько 3,06 млн виборців (59 % учасників виборів))⁴¹⁹.

Опозиційний блок «В єдності за Угорщину» (Egységben Magyarországért), який об'єднав шість політичних сил на чолі з поміркованим консерватором Петером Маркі-Заєм, зокрема Демократичну коаліцію (DK), «Йоббік», Угорську соціалістичну партію (MSZP), «Momentum», «Діалог» і LMP, отримав понад 1,95 млн голосів (34,4%) та 57 депутатських мандатів (29%)⁴²⁰. Третє місце посіла нова праворадикальна партія «Наша Батьківщина» («Mi Hazánk»), яку очолював Ласло Торочкої (здобула підтримку близько 332 тис. виборців (6,1%) та отримала 6 мандатів (3%). Інші політичні сили не змогли подолати виборчий бар'єр та до парламенту не пройшли⁴²¹.

⁴¹⁸ Остапецю Ю., Радько А. Вплив парламентських виборів в Угорщині 2022 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/2f545558-caf4-4a84-afa0-055d9da89142>

⁴¹⁹ Держалюк М. Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 року та перспективи українсько-угорських відносин (частина 1). URL: <https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/download/222/200/400&ved=2ahUKEwjv1N6ti8uUAxWjTIUIHac9N5EQFnoECBsQAQ&usg=AOvVaw1ODRi6ouJxDqqeD68R9PJy>

⁴²⁰ Держалюк М. Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 року та перспективи українсько-угорських відносин (частина 1). URL: <https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/download/222/200/400&ved=2ahUKEwjv1N6ti8uUAxWjTIUIHac9N5EQFnoECBsQAQ&usg=AOvVaw1ODRi6ouJxDqqeD68R9PJy>

⁴²¹ Держалюк М. Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 року та перспективи українсько-угорських відносин (частина 1). URL: <https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/download/222/200/400&ved=2ahUKEwjv1N6ti8uUAxWjTIUIHac9N5EQFnoECBsQAQ&usg=AOvVaw1ODRi6ouJxDqqeD68R9PJy>

Таким чином, за результатами виборів виборчий бар'єр подолали виборчий блок «Фідес»-ХДНП, коаліція партій «Об'єднані за Угорщину» та партія «Наша Батьківщина»⁴²². Дослідники Ю. Остапець та А. Радько відзначали, що виборча кампанія супроводжувалася помітними зрушеннями в ідеологічній структурі політичного поля. Зокрема, вони пов'язували ці зміни з формуванням ліволіберальної опозиційної коаліції «Об'єднані за Угорщину», трансформацією ідеологічних орієнтирів партії «Йоббік» у напрямі націонал-консерватизму, а також появою нової ультраправої сили – «Нашої Батьківщини»⁴²³.

Оцінюючи результати праворадикальної партії «Йоббік», яка під час виборчої кампанії використовувала антиукраїнську риторику, М. Державлюк зазначала, що після отримання близько 6% голосів виборців і 10 депутатських мандатів, політична сила, де-факто, втратила статус впливового гравця та перетворилася на другорядний елемент угорської політичної системи. Серед причин такого результату дослідниця виділяла недостатню ефективність реалізації програмних положень партії, частина яких була перейнята та впроваджена правлячою коаліцією, що зменшило електоральну унікальність «Йоббіка».

Окремо учена наголошувала на внутрішніх проблемах партії, зокрема – посилення суперечностей між її лідерами, які формувалися ще з ранніх етапів існування партії. Ці процеси призвели до ослаблення фракції у попередньому парламенті та поступової дезінтеграції партійної структури. У цьому контексті констатовано, що колишній лідер – Габор Вона завершив політичну діяльність, а частина відомих представників партії, зокрема його наступник та окремі

⁴²² Остапець Ю., Радько А. Вплив парламентських виборів в Угорщині 2022 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7eb770cd-74cf-462b-ba2d-99ec05516481/content>

⁴²³ Остапець Ю., Радько А. Вплив парламентських виборів в Угорщині 2022 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7eb770cd-74cf-462b-ba2d-99ec05516481/content>

впливові діячі (Т. Шнайдер, А. Міркоцькі та ін.) не брали участі у виборах 2022 р., що також негативно вплинуло на результати «Йоббіка»⁴²⁴.

Загалом, «результати виборів не стали несподіванкою для міжнародної спільноти: відповідно до результатів соціопитувань більшість угорців симпатизували партії «Фідес» (хоча її відрив від опозиції був меншим, ніж остаточні результати, – у межах 2,5–10%)», – зазначав О. Давимука⁴²⁵. Аналізуючи вплив виборів на українсько-угорські відносини, дослідник наголошував на певній суперечливості політичної позиції офіційного Будапешта. З одного боку, передвиборча риторика угорського керівництва містила жорсткі заяви щодо України, включно зі звинуваченнями у втручанні у внутрішні політичні процеси. З іншого боку, після початку повномасштабного російського вторгнення Угорщина, як член ЄС і НАТО, діяла в межах спільних євроатлантичних рішень: не блокувала ключові пакети військової допомоги Україні та запровадження фінансових санкцій проти Російської Федерації, а також підтримала ідею прискореного набуття Україною членства в Європейському Союзі. Крім того, як союзник по НАТО Угорщина погодилася розміщення союзницьких військ на своїй території, а як держава-сусід – прийняла значну кількість українських біженців і забезпечила використання своєї території для їх транзиту до інших країн Європи⁴²⁶.

Таким чином, електоральні стратегії праворадикальних партій Угорщини у 2014–2022 рр. демонстрували системне використання зовнішньополітичної тематики, серед якої «українське питання» поступово набуло значущого місця як інструмент політичної мобілізації. Україна у передвиборчих наративах праворадикалів у вказаний період виступала здебільшого як елемент безпекового

⁴²⁴ Держалюк М. Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 року та перспективи українсько-угорських відносин (частина 1). URL: <https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/download/222/200/400&ved=2ahUKEwjv1N6ti8uUAxWjTIUIHac9N5EQFnoECBsQAQ&usg=AOvVaw1ODRi6ouJxDqqeD68R9PJy>

⁴²⁵ Давимука О. Парламентські вибори в Угорщині: переобрання Орбана і наслідки для України та Європи. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/vibori_ugorschina.pdf

⁴²⁶ Давимука О. Парламентські вибори в Угорщині: переобрання Орбана і наслідки для України та Європи. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/vibori_ugorschina.pdf

дискурсу, через який артикулювалися загрози міграційного, економічного та геополітичного характеру. Водночас праворадикальні партії Угорщини намагалися інтегрувати українську тематику у ширші антисистемні та євроскептичні конструкції, спрямовані проти інституцій ЄС та ліберального міжнародного порядку.

Загалом, на парламентських виборах, які відбулися у 2014–2022 рр. праворадикальні партії Центрально-Східної Європи демонстрували переважно амбівалентне або проросійське ставлення до російсько-української війни, використовуючи конфлікт як інструмент для просування антиєвропейської, антинатовської та націоналістичної риторики. Зокрема, угорський «Йоббік» та болгарська «Атака» звинувачували Україну в утисках меншин і виступали з риторикою, що легітимізувала дії агресора. Словацька ĽSNS та її спадкоємець «Республіка» прямо поширювали кремлівські наративи, зображаючи Росію як захисника традиційних цінностей.

5.2. Україна та українці у світоглядній матриці праворадикалів Угорщини

Візія України в угорському праворадикальному середовищі у 2014–2022 рр. формувалася як дискурсивно сконструйований образ, що інтегрувався у ширші уявлення про регіональну безпеку, суверенітет, а також трансформації європейського політичного порядку в умовах нових геополітичних викликів XXI ст. Для праворадикалів Угорщини Україна не виступала самодостатнім об'єктом зовнішньої політики, а скоріше простором потенційної нестабільності. Після 2014 р., а особливо в умовах повномасштабної війни 2022 р., відбулося посилення інтенсивності обговорення української тематики, однак її базові інтерпретаційні рамки залишилися відносно сталими.

Власне, аналітики відзначали, що найбільш системно з усіх праворадикальних партій Центрально-Східної Європи проти України виступала

саме «Йоббiк», а «прикрi iнциденти з полiтичними дiячами цiєї органiзацiї» стосувались... не тiльки напрямкiв дiяльностi партiї, а й джерел фiнансування та тiсного зв'язку з Росiйською Федерацiєю»⁴²⁷. Передусiм зазначимо, що праворадикальна партiя «Йоббiк» у роки росiйсько-української вiйни активно пiдтримувала iдеї сепаратизму серед угорцiв Закарпаття. Власне, до ключових методiв масштабної iнформацiйної вiйни проти України Т. Черненко вiдносила:

- вплив на широкi верстви населення через засоби масової iнформацiї та iнтернет, що забезпечує можливостi соцiального контролю;
- манiпуляцiя iнформацiєю шляхом використання правдивих фактiв у спосiб, який у пiдсумку формує хибнi висновки;
- цiлеспрямоване формування та коригування суспiльної думки для досягнення вигiдних агресору результатiв;
- поширення дезiнформацiї, зокрема викривлених або сфабрикованих повiдомлень, а також iх поєднання чи створення свiдомо неправдивого контенту за допомогою сучасних технологiй, включно з мобiльним зв'язком;
- застосування практик iнформацiйного тероризму⁴²⁸.

Дослiдниця наголошувала, що ситуацiя ускладнювалася тим, що населення Закарпаття, де проживала значна угорська меншина, перебувало пiд постiйним впливом полiтичних меседжiв угорських праворадикальних полiтичних сил, зокрема пов'язаних з партiєю «Йоббiк»⁴²⁹.

Варто зазначити, що однiєю з характерних рис партiї «Йоббiк» стало використання символiки, яка мала виразно провокативний змiст. Українськi

⁴²⁷ Шух С. Автономiя та основи добросусiдства: що означає вiзит одного з лiдерiв угорських ультраправих на Закарпаття. URL: https://lb.ua/blog/stanislav_shukh/426998_avtonomiya_osnovi_dobrosusidstva.html

⁴²⁸ Чернеко Т. Iдея сепаратизму як один з iнструментiв iнформацiйної вiйни проти України. URL: https://niss-priority.com/index.php/journal/article/download/165/157/&ved=2ahUKEwiWkqeH0PmTAXXtAxAIHfAkIYY4KBAWegQIKxAB&usg=AOvVaw2nR-q9t0sh_Fjoi5wBLhRN

⁴²⁹ Чернеко Т. Iдея сепаратизму як один з iнструментiв iнформацiйної вiйни проти України. URL: https://niss-priority.com/index.php/journal/article/download/165/157/&ved=2ahUKEwiWkqeH0PmTAXXtAxAIHfAkIYY4KBAWegQIKxAB&usg=AOvVaw2nR-q9t0sh_Fjoi5wBLhRN

експерти пов'язували цей факт насамперед із концептом т зв. «Великої Угорщини» (апелює до історичної пам'яті про втрачений територіальний простір). У такій риториці праворадикалів простежувалися ідеї відновлення колишнього геополітичного впливу Угорщини, які охоплювали території сучасних Румунії, України, Словаччини, Австрії, Словенії, Хорватії та Сербії. Дослідники також звертали увагу, що подібні наративи нерідко підсилювалися «зовнішніми чинниками впливу», зокрема фінансовими / інформаційними, з боку Росії, що особливо було відчутно у прикордонних регіонах України, Словаччини та Румунії⁴³⁰.

Власне, чимало «політичних скандалів», пов'язаних з «українським питанням», дійсно концентрувалися навколо Закарпаття. Як зазначали українські експерти, цей регіон регулярно перебував у фокусі уваги праворадикальних політичних партій сусідньої Угорщини, а заяви їх лідерів нерідко викликали офіційну реакцію української сторони. У цьому контексті можна навести конкретні приклади – випадки заборони в'їзду до України окремим угорським політикам, серед яких Іштван Саваї, Лорант Гегедюш та депутатка Європейського парламенту Крістіна Морваї, щодо яких були застосовані обмежувальні заходи у відповідь на їхню діяльність і публічні висловлювання⁴³¹.

Риторика угорських ультраправих чітко перепліталася у цьому контексті з доктриною Російської Федерації про необхідність федералізації України. Як відзначав С. Шух – тенденція не випадкова і, «беручи до уваги сьогоднішні

⁴³⁰ Шух С. Автономія та основи добросусідства: що означає візит одного з лідерів угорських ультраправих на Закарпаття. URL: https://lb.ua/blog/stanislav_shukh/426998_avtonomiya_osnovi_dobrosusidstva.html

⁴³¹ Шух С. Автономія та основи добросусідства: що означає візит одного з лідерів угорських ультраправих на Закарпаття. URL: https://lb.ua/blog/stanislav_shukh/426998_avtonomiya_osnovi_dobrosusidstva.html

реалії, несе в собі ряд загроз, доповнюючи собою комплекс заходів, які можуть дестабілізувати ситуацію в найзахіднішій області»⁴³².

В. Коцур зазначав, що після 2014 р. окремі праворадикальні політичні / громадські структури в Угорщині активізували риторичку щодо Закарпаття, періодично піднімаючи питання його нібито «історичної належності до угорського простору», що сприяти посиленню напруги в регіоні. Водночас, на його думку, після початку російської агресії проти України позиція офіційного Будапешта дещо змістилася: тиск щодо ідеї створення Притисянського автономного району зменшився, однак питання подвійного громадянства для угорців Закарпаття залишалося актуальним у політичному дискурсі правлячої партії «Фідес». До того ж, Угорщина продовжувала підтримувати низку громадських та політичних організацій угорської меншини в регіоні⁴³³.

16 вересня 2014 р. у парламенті Угорщини представники праворадикальної партії «Йоббік» знову порушили питання становища угорської громади на Закарпатті, намагаючись привернути увагу до, як вони вважали, наявних проблем. Іштван Саваї, який у партії відповідав за національну політику, повідомляв, що представники «Йоббіка» здійснили поїздку до Закарпаття, де провели зустрічі з місцевими угорцями з метою з'ясування їхніх очікувань і бачення майбутнього⁴³⁴. Один із лідерів «Йоббіка» стверджував, що «нібито з сіл, населених угорцями, втекло більшість чоловіків. Натомість залишилися лише жінки, люди похилого віку і цигани» (через примусову мобілізацію населення). «Угорський політик-націоналіст стверджує, що українська влада за

⁴³² Шух С. Автономія та основи добросусідства: що означає візит одного з лідерів угорських ультраправих на Закарпаття. URL: https://lb.ua/blog/stanislav_shukh/426998_avtonomiya_osnovi_dobrosusidstva.html

⁴³³ Коцур В. Угорський вплив на національну ідентичність населення Закарпаття. URL: https://politicus.od.ua/1_2023/16.pdf

⁴³⁴ Угорський «Йоббік» побачив на Закарпатті села зовсім без чоловіків. URL: https://mukachevo.net/news/uhorskyu-yobbik-pobachyv-na-zakarpati-sela-zovsim-bez-cholovikiv_98932.html

останні роки значно обмежила використання мови національних меншин та інших їхніх прав», – писали українські ЗМІ⁴³⁵.

Для прикладу, у 2017 р. праворадикальна партія «Йоббік» провела акцію під назвою «Самовизначення для Закарпаття»⁴³⁶. Як повідомляли українські мас-медіа, приводом для її організації стала заборона на в'їзд до України окремим представникам партії, зокрема депутатці Крістині Морваї та адвокату Тібору Гауді-Надю, строком на п'ять років. У рамках цієї акції угорські праворадикали заявляли про підтримку «самовизначення» Закарпатського регіону. Водночас вони стверджували, що становище угорської громади в Україні є незадовільним та відчуються утиски щодо можливостей навчання рідною мовою та збереження національної ідентичності⁴³⁷.

Отже, радикальне погіршення угорсько-українських відносин у 2017–2022 рр. пов'язане з дискурсом довкола прав угорської національної меншини у Закарпатті, вимогою надання їм права на подвійне громадянство, створення угорської національно-культурної автономії в Україні, намірами угорського уряду призначити «уповноваженого міністра, відповідального за розвиток Закарпатської області», роздаванням громадянам України паспортів Угорщини у консульствах Угорщини в Україні й особливо – з ухваленням 5 вересня 2017 р. закону про використання державної української мови в навчальних закладах України – Закону про освіту (7 стаття). Міністр закордонних справ Угорщини П. Сійярто 25 березня 2023 р. під час зустрічі з помічницею комісара ООН з прав людини, заявивши: «Угорщина не може підтримувати трансатлантичну та

⁴³⁵ Угорський «Йоббік» побачив на Закарпатті села зовсім без чоловіків. URL: https://mukachevo.net/news/uhorskyu-yobbik-pobachyv-na-zakarpatti-sela-zovsim-bez-cholovikiv_98932.html

⁴³⁶ Міністерство закордонних справ Угорщини повідомило українському посольству про акцію 13 жовтня під гаслом "Самовизначення для Закарпаття". URL: https://espresso.tv/news/2017/10/12/ugorski_radykaly_quotyobbikquot_provedut_separatystsku_akiyu_quotsamovyznachennya_dlya_zakarpattyaquot

⁴³⁷ Міністерство закордонних справ Угорщини повідомило українському посольству про акцію 13 жовтня під гаслом "Самовизначення для Закарпаття". URL: https://espresso.tv/news/2017/10/12/ugorski_radykaly_quotyobbikquot_provedut_separatystsku_akiyu_quotsamovyznachennya_dlya_zakarpattyaquot

європейську інтеграцію України доти, доки угорські школи на Закарпатті перебувають у небезпеці»⁴³⁸.

Таким чином, у роки російсько-української війни стратегія Угорщини була спрямована на максимальну інтеграцію угорськомовних громадян України в Угорську державу, що мало досягатися декількома інструментами:

1. Правова інтеграція – Угорщина багато років, порушуючи закон України, видає українцям громадянство своєї країни.

2. Економічна інтеграція – набуте угорське громадянство дає змогу вільно працювати як в самій Угорщині, так і в країнах Євросоюзу, де оплата праці і умови життя значно вищі ніж в Україні.

3. Культурна інтеграція – Угорщина створює максимальні умови для культурної інтеграції громадян України, що проживають в Закарпатті. Для цього уряд сусідньої країни виплачує надбавки до заробітної платні працівникам освіти, в закладах де навчання ведеться на угорській мові; проводить безкоштовне навчання українських студентів на своїй території (де вони піддаються інформаційно-ідеологічному впливу).

4. Політична інтеграція – за підтримки угорського уряду (як офіційної, так і негласної), в Закарпатті створюються політичні партії (Партія угорців України, Демократична партія угорців України), та активно розвиваються місцеві органи самоуправління⁴³⁹.

Інший вектор «української тематики» праворадикалів Угорщини – підтримка зовнішньої політики Росії та псевдодержав, утворених за сприяння Росії у східних областях України. Власне, перший значний політичний скандал у досліджуваний період, пов'язаний із партією «Йоббік», датується 2014 р., коли одного з лідерів партії Б. Ковача було запідозрено у співпраці з російськими органами влади. Як зазначав С. Шух, у розслідуваннях угорських медіа, зокрема

⁴³⁸ Сійярто підтвердив: Угорщина не підтримає вступ України в ЄС через закон про освіту. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/25/7158652/>

⁴³⁹ Угорський вплив на Закарпатті. URL: <https://military.com/uk/blogs/ugorskyj-vplyv-na-zakarpati-chastyna-1/>

видання «Index», вказувалося на можливі давні зв'язки політика та його родини з радянськими спецслужбами. Інше видання – «V-SQUARE» звертало увагу на те, що після тривалого перебування в Росії Б. Ковач повернувся до Угорщини зі значними фінансовими ресурсами, походження яких викликало численні запитання. Ці кошти, за припущеннями журналістів, могли стати одним із джерел фінансування політичної діяльності, однак згодом сам політик залишив партію⁴⁴⁰.

Представники праворадикальної партії «Йоббік» були присутні як т. зв. «офіційні спостерігачі» на псевдо «референдумі» в Криму і на псевдо «виборах» в ЛНР і ДНР⁴⁴¹. Водночас, у цей період відбувалися й інші провокативні акції партії. Для прикладу, 27 березня 2014 р. за ініціативою партії перед будівлею угорського МЗС відбулася демонстрація з вимогами повернення Закарпаття Угорщині та визнання т. зв. неізнаного у цивілізованому світі псевдореферендуму в Криму⁴⁴².

Не менш чутливими питаннями у двосторонніх відносинах упродовж досліджуваного у дисертаційній роботі періоду стала проблема подвійного громадянства в угорців, які мешкали в Україні. За оцінками українських експертів, офіційний Будапешт фактично ігнорував застереження Києва щодо практики видачі угорських паспортів громадянам України, не вбачаючи у цьому суперечності. Натомість в Україні було напрацьовано законодавчу ініціативу, що передбачала необхідність визначення громадянами з множинним громадянством одного основного паспорта. Однак український парламент тривалий час утримувався від розгляду цього питання, залишаючи його радше як потенційний

⁴⁴⁰ Шух С. Автономія та основи добросусідства: що означає візит одного з лідерів угорських ультраправих на Закарпаття. URL: https://lb.ua/blog/stanislav_shukh/426998_avtonomiya_osnovi_dobrosusidstva.html

⁴⁴¹ Україна відмовила у в'їзді лідеру партії «Йоббік». URL: https://lb.ua/news/2014/12/25/290553_ukraina_otkazala_vezde_lideru.html

⁴⁴² Угорська партія «Йоббік», яка виступає за приєднання Закарпаття до Угорщини, пройшла до Європарламенту. URL: <https://pmg.ua/life/20778-ugorska-partiya-jjobbik-yaka-vystupaye-zapryuednannya-zakarpatya-do-ugorshhyny-proyshla-do-yevropa>

інструмент політико-дипломатичного реагування у випадку загострення двосторонніх відносин із Будапештом⁴⁴³.

Водночас провідні угорські партії – «Фідес», праворадикальна партія «Йоббік» засудили рішення Конституційного суду України, який 28 лютого визнав неконституційним т. зв. закон «Ківалова-Колесніченка» (закон визнавав регіональною ту мову, кількість носіїв якої в регіоні становила щонайменше 10%). Вищезазначений нормативний акт передбачав можливість надання регіонального статусу мовам у випадку, якщо частка їхніх носіїв у певному регіоні становила не менше 10%. Як повідомляли українські мас-медіа, ситуацію додатково загострили декілька підпалів приміщення Товариства угорської культури в Ужгороді, що сталися наприкінці лютого. Міністр закордонних справ Угорщини Петер Сійярто публічно звинуватив українську владу у «порушенні прав національних меншин». Водночас, уже на початку березня українські правоохоронні органи заявили про розкриття одного з інцидентів підпалу. За словами тодішнього голови Закарпатської ОДА Геннадія Москаля, до організації одного з нападів були причетні представники польського праворадикального угруповання «Фаланга»⁴⁴⁴.

У 2020 р. українські мас-медіа повідомляли, що представники праворадикальної партії «Йоббік», використовуючи афілійовані засоби масової інформації, поширювали інформаційні матеріали пропагандистського характеру. У цих публікаціях містилися заклики до перегляду ставлення угорського суспільства до Тріанонського мирного договору, укладеного після Першої світової війни, внаслідок якого відбулося суттєве територіальне скорочення Угорщини та зникнення з політичної карти Європи концепту так званої «Великої

⁴⁴³ Глуховський М. Угорщина зробила свій вибір. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/ugorshchina-zrobila-sviy-vibir-488195.html>

⁴⁴⁴ Глуховський М. Угорщина зробила свій вибір. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/ugorshchina-zrobila-sviy-vibir-488195.html>

Угорщини». «Досі деякі громадяни цієї країни ЄС мають бажання створити імперський режим та повернути території, – зазначали українські аналітики⁴⁴⁵.

У середовищі партії «Йоббік» поширювалися погляди про необхідність «відновлення історичної справедливості» шляхом повернення територій, які входили до складу суверенних держав, зокрема України (Закарпаття), Словаччини, Румунії, Хорватії, Словенії, Сербії та Австрії. Представники праворадикального середовища ініціювали також поширення друкованого видання «Тріан. Мирний договір», присвяченого укладенню відповідної угоди між державами Антанти та Королівством Угорщина. «Також, читачеві наголошується, що в результаті підписання угоди Угорщина була принижена», – писали українські журналісти⁴⁴⁶.

Окрім цього, журналісти угорських ЗМІ, які були наближені до «Йоббіка» у своїх публікаціях радили усім ознайомитися із вказаним виданням, щоб «зрозуміти для себе наскільки для Угорщини та угорського народу ця подія є важливою, оскільки після підписання саме цієї угоди Угорщина фактично втратила свою державність, території і найцінніше – велику частину свого народу»⁴⁴⁷. На думку експертів із вказаного середовища «Йоббік» не полишає своєї реваншистської політики стосовно втрачених територій т. зв. «Великої Угорщини»⁴⁴⁸.

Все ж, після 2022 року у позиції партії «Йоббік» щодо України спостерігалися певні трансформації, які можна розглядати як ознаку

⁴⁴⁵ Угорська неонацистська партія «Йоббік» через ЗМІ пробує розхитати Європу. URL: <https://anons-zak.com.ua/politika/28746-ugorska-neonaciska-partya-yobbk-cherez-zm-probuye-rozhitati-yevropu.html>

⁴⁴⁶ Угорська неонацистська партія «Йоббік» через ЗМІ пробує розхитати Європу. URL: <https://anons-zak.com.ua/politika/28746-ugorska-neonaciska-partya-yobbk-cherez-zm-probuye-rozhitati-yevropu.html>

⁴⁴⁷ Угорська неонацистська партія «Йоббік» через ЗМІ пробує розхитати Європу. URL: <https://anons-zak.com.ua/politika/28746-ugorska-neonaciska-partya-yobbk-cherez-zm-probuye-rozhitati-yevropu.html>

⁴⁴⁸ Угорська неонацистська партія «Йоббік» через ЗМІ пробує розхитати Європу. URL: <https://anons-zak.com.ua/politika/28746-ugorska-neonaciska-partya-yobbk-cherez-zm-probuye-rozhitati-yevropu.html>

переосмислення її попередніх підходів. Показовими у цьому контексті стали окремі заяви та публічні виступи керівництва політичної сили, що відображали неоднозначність суспільно-політичного сприйняття російсько-української війни в Угорщині та потенційні зміни у громадських настроях на користь України⁴⁴⁹.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну стало чинником істотної корекції ідеологічних орієнтацій цієї політичної сили, яка поступово дистанціювалася від попередніх проросійських націоналістичних позицій і декларувала наближення до ліберально-європейського політичного спектра, водночас посилюючи опозиційність до уряду Віктора Орбана та його партії. Зокрема, у грудні 2022 р. в інтерв'ю «Європейській правді» тодішнього лідера «Йоббік» М. Дьондьоша було окреслено нову риторичну партію щодо українського питання⁴⁵⁰. У зазначеному інтерв'ю новий очільник партії визнав помилковість попередніх оцінок, пов'язаних із критичним ставленням до України та орієнтацією на співпрацю з Росією. Він наголосив, що Україна як сусідня держава обрала європейський вектор розвитку, прагнучи утвердження демократичної політичної системи та ринкової економіки. За його словами, російська агресія проти України є наслідком цього цивілізаційного вибору, що зумовлює однозначну позицію щодо підтримки України та необхідності надання їй допомоги у межах можливостей Угорщини⁴⁵¹.

Таким чином, у 2014–2022 рр. візія України в угорському праворадикальному середовищі формувалася як динамічний / контекстозалежний концепт, що відображав зовнішньополітичну рефлексію, внутрішньополітичні потреби та ідеологічні пріоритети праворадикалів. Після 2014 р., а особливо після 2022 р., відбулося розширення тематичного поля цього дискурсу, однак його базові інтерпретаційні рамки залишилися незмінними. У

⁴⁴⁹ Томпа Т. Орбан – це не вся Угорщина. Чому важливо відрізнити угорську владу від народу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/09/6/7146261/>

⁴⁵⁰ Томпа Т. Орбан – це не вся Угорщина. Чому важливо відрізнити угорську владу від народу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/09/6/7146261/>

⁴⁵¹ Томпа Т. Орбан – це не вся Угорщина. Чому важливо відрізнити угорську владу від народу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/09/6/7146261/>

підсумку, візія України в угорському праворадикальному середовищі мала радше функціональний, ніж концептуальний характер та використовується як інструмент політичної мобілізації.

Водночас важливими ідеологічними ресурсами праворадикальних партій залишалися націоналізм та історична пам'ять, які часто використовувалися для мобілізації електорату через апеляцію до «втраченої величі» та критику обмежень, що, на їхню думку, перешкоджають реалізації волі більшості щодо меншин. Подібні політичні сили досягали помітного впливу в тих країнах, де ще напередодні Другої світової війни існували потужні фашистські рухи. Зокрема, в Угорщині партія «Йоббик» демонструвала критичне ставлення до посткомуністичної демократичної моделі, не приховуючи скепсису щодо її ефективності. Як зазначав один із її лідерів Й.Габор: «Ми не комуністи, фашисти чи націонал-соціалісти, але – і це має бути зрозуміло абсолютно чітко – ми й не демократи»⁴⁵².

Партія «Йоббик» використовувала історичні наративи не лише для апеляції до минулого, а й як засіб політичної інженерії у сучасних українсько-угорських відносинах. Вони переосмислюють історичні суперечності, включно з міжетнічними конфліктами Закарпаття, як аргумент для легітимації зовнішньополітичних вимог. Лідери «Йоббіку» представляли події минулого як продовження сучасних загроз угорській меншині. Партія акцентувала на ролі угорських еліт у формуванні регіональної ідентичності, використовуючи історію для відновлення «традиційних цінностей».

Зрештою, директор Інституту центральноєвропейських стратегій Д. Тужанський у підсумкових висновках Спецпроєкту «Мости на Захід», представлених у матеріалі «Як українці ставляться до своїх західних сусідів: стереотипи та прагнення», опублікованому в «Українській правді» у січні 2022 р., наголошував, що, попри стратегічний євроінтеграційний курс України, на

⁴⁵² Бініон М. Ультраправий марш: у Європі активізуються ультраправі. URL: <https://tyzhden.ua/ultrapravij-marsh-u-ievropi-aktyvizuiutsia-ultrapravi/>

практиці офіційний Київ упродовж останніх років стикався з низкою ускладнень у відносинах із безпосередніми західними сусідами. Зокрема, з Польщею це пов'язано з історичними дискусіями довкола складних і травматичних сторінок спільного минулого, тоді як із Угорщиною та Румунією напруженість значною мірою зумовлюється питаннями прав національних меншин в Україні.

Дослідник також звертав увагу на те, що в окремих випадках за подібними суперечностями простежується вплив зовнішніх чинників, зокрема спроб Російської Федерації загострювати відносини між сусідніми державами. Водночас він констатував, що Україні поки що не вдалося повною мірою реалізувати потенціал співпраці зі своїми західними сусідами. У цьому контексті суттєву роль відігравала й діяльність праворадикальних політичних сил, які актуалізували конфліктні історичні наративи та питання ідентичності у внутрішньополітичному та міжнародному дискурсі⁴⁵³.

⁴⁵³ Артёмов І.В., Віднянський С.В. та ін. Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи реалізації (2014–2022 рр.): монографія. Ужгород, 2022. С. 54.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження узагальнено ключові характеристики праворадикальних партій країн Центрально-Східної Європи. Встановлено, що їхні основні ознаки формуються на перетині націоналізму, популізму та авторитарних тенденцій. Доведено, що структурна організація цих партій здебільшого відзначається високим рівнем централізації та персоналізації лідерства. Констатовано, що ідеологічні засади праворадикальних сил ґрунтуються на ідеях етнокультурної винятковості та антиглобалізму. Показано, що історична пам'ять і політика ідентичності відіграють визначальну роль у їхньому програмному наповненні у випадку ставлення до Української держави. Встановлено наявність спільних ідеологічних наративів у праворадикальних партій різних країн регіону. Водночас доведено, що національний контекст зумовлює відмінності у формах їхньої політичної діяльності. Розглянуто механізми адаптації праворадикальних партій до демократичних інституцій. Проаналізовано їхню здатність поєднувати радикальну риторику з прагматичною електоральною стратегією. Констатовано, що структурна гнучкість сприяє їхній політичній живучості. Показано, що ідеологічна еkleктичність дозволяє праворадикальним партіям розширювати соціальну базу підтримки. Доведено, що їхня діяльність суттєво впливає на трансформацію партійних систем регіону. Встановлено, що праворадикальні партії виступають індикатором кризових процесів у суспільстві.

Встановлено, що російсько-українська війна суттєво вплинула на перегляд ставлення праворадикальних партій країн Центрально-Східної Європи до питань безпеки та міжнародних союзів. Доведено, що частина праворадикальних партій дистанціювалася від проросійських наративів з огляду на зміну суспільних настроїв. Водночас констатовано збереження антизахідної та євроскептичної риторики у програмних положеннях окремих політичних сил. Проаналізовано вплив європейської кризи безпеки на

посилення акценту на суверенітеті та національних інтересах, встановлено, що безпековий дискурс поступово витісняє соціально-економічні гасла у зовнішньополітичній проблематиці праворадикальних партій. Показано, що внутрішньополітичні чинники, зокрема електоральні цикли, сприяли тактичній зміні зовнішньополітичних позицій. Доведено, що ідеологічна гнучкість дозволяла праворадикальним партіям адаптуватися до нових геополітичних реалій. Констатовано нерівномірність трансформацій зовнішньополітичних орієнтацій у різних країнах регіону. Проаналізовано, що історичний досвід і політика пам'яті визначали специфіку реагування на війну в Україні. Встановлено, що праворадикальні партії дедалі частіше використовували безпекову тематику як інструмент внутрішньополітичної мобілізації. Показано поєднання радикальної риторики з прагматичними зовнішньополітичними кроками. Водночас доведено, що трансформація зовнішньополітичних орієнтацій не означала повної відмови від ідеологічних засад правого радикалізму. Констатовано, що російсько-українська війна стала маркером ідейного розмежування праворадикальних сил у регіоні.

У результаті проведеного дослідження узагальнено основні типи образів України, що конструюються праворадикальними партіями Центрально-Східної Європи у роки російсько-української війни. Встановлено, що Україна постає як багатовимірний і суперечливий міжнародний актор у праворадикальному дискурсі. Доведено, що в окремих випадках вона репрезентується праворадикалами як буферна держава між Заходом і Росією. Констатовано наявність образу України як чинника регіональної нестабільності, що використовується для критики євроатлантичної політики. Водночас проаналізовано формування образу України як жертви зовнішньої агресії в контексті безпекових загроз, показано, що російсько-українська війна сприяла перегляду низки традиційних негативних наративів. Встановлено залежність між історичними конфліктами пам'яті та критичним ставленням до України у риторичі праворадикалів. Доведено, що образ України часто інструменталізується для мобілізації електорату на націоналістичній основі, а

міжнародна позиція України нерідко розглядається крізь призму євроскептицизму праворадикальних партій. Проаналізовано використання теми української інтеграції до ЄС і НАТО як аргументу проти наднаціональних структур. Показано, що позитивні образи України переважають у тих партій, які акцентують на безпековій солідарності. Встановлено значну варіативність образів залежно від національного контексту. Доведено, що риторика праворадикалів поєднує ідеологічну жорсткість із тактичним прагматизмом. Констатовано, що образ України є динамічним і змінюється під впливом зовнішньополітичних подій.

Відзначено, що ставлення праворадикальних партій країн Центрально-Східної Європи до анексії Криму варіюється від її однозначного засудження до релятивізації порушень міжнародного права. Констатовано, що окремі праворадикальні партії схильні інтерпретувати події в Криму крізь призму геополітичного реалізму. У дисертації відзначено, що війна на Донбасі нерідко подається як внутрішній конфлікт або як наслідок протистояння великих держав. Встановлено, що така риторика сприяє зменшенню відповідальності Російської Федерації в інтерпретаціях праворадикалів. Доведено, що позиції щодо санкцій проти РФ характеризуються переважно критичним або скептичним ставленням. Констатовано аргументацію санкцій як загрози національним економічним інтересам. Проаналізовано, що підтримка санкцій частіше зустрічається у праворадикальних партій із виразною антиросійською історичною пам'яттю. Встановлено, що членство України в ЄС здебільшого оцінюється крізь призму євроскептицизму. Показано використання українського євроінтеграційного курсу для критики наднаціональних структур. Доведено, що ставлення до членства України в НАТО є ще більш стриманим і суперечливим, а безпекові аргументи часто поступаються ідеологічним застереженням. Встановлено значні міжкраїнні відмінності у позиціях праворадикальних партій, показано, що вони зазнають змін під впливом російсько-української війни та європейської безпекової кризи.

Встановлено, що ключовим інструментом впливу праворадикалів на суспільство є спрощені наративи, спрямовані на емоційну мобілізацію аудиторії. Доведено, що Україна часто репрезентується через бінарні опозиції «свій – чужий» або «стабільність – загроза». Констатовано активне використання історичних аналогій та конфліктних сюжетів пам'яті, проаналізовано поширення пропагандистських тез через альтернативні медійні платформи та соціальні мережі. Встановлено, що праворадикали застосовують стратегії селективного добору фактів і контекстуального викривлення інформації, показано, що дезінформаційні елементи посилюють скептичне ставлення до України в частини суспільства. Доведено, що медійні стратегії праворадикалів адаптуються до національних інформаційних традицій і рівня довіри до медіа. Констатовано, що тема України використовувалася для критики європейських інституцій і ліберального порядку. Проаналізовано роль лідерів думок і партійних медіа у трансляції відповідних наративів. Встановлено, що російсько-українська війна стала каталізатором інтенсифікації інформаційних кампаній. Показано поєднання ідеологічної риторики з прагматичними внутрішньополітичними цілями. Доведено, що медійні стратегії праворадикалів сприяли поляризації суспільних настроїв щодо України. Констатовано нерівномірність впливу цих стратегій у різних країнах регіону.

Визначено ступінь впливу праворадикальних партій на зовнішньополітичні рішення урядів Центрально-Східної Європи щодо України, встановлено, що цей вплив є переважно опосередкованим і залежить від інституційного статусу праворадикалів. Доведено, що найбільший вплив спостерігається у випадках їхньої участі в коаліційних домовленостях або парламентській підтримці уряду. Констатовано, що навіть перебуваючи в опозиції, праворадикальні сили здатні впливати на тональність урядового дискурсу. Проаналізовано механізми тиску через публічні дебати, медійну активність і мобілізацію електорату. Встановлено, що уряди інколи коригують риторику щодо України з огляду на електоральні ризики. Показано, що

безпекові виклики посилюють роль праворадикалів у формуванні порядку денного, доведено, що вплив праворадикальних сил рідко призводить до кардинальної зміни зовнішньополітичного курсу. Констатовано збереження стратегічної спадковості державної політики щодо України. Проаналізовано міжкраїнні відмінності у ступені впливу праворадикалів. Встановлено, що історичний досвід і політика пам'яті модифікують характер цього впливу. Показано, що позиції праворадикалів частіше відображаються у символічних жестах і деклараціях. Доведено, що реальні політичні рішення формуються в межах ширшого інституційного консенсусу. Констатовано, що вплив праворадикальних сил є ситуативним і змінним.

У дисертації виявлено наявність різноформатних зв'язків між праворадикальними партіями Центрально-Східної Європи та проросійськими політичними й громадськими структурами. Встановлено, що ці зв'язки мають переважно ідеологічно-комунікаційний характер. Доведено, що спільні антиглобалістські та євроскептичні наративи слугують основою для співпраці, констатовано використання неурядових організацій як платформ для легітимації проросійських меседжів. Проаналізовано участь окремих праворадикальних діячів у заходах, організованих структурами, афілійованими з Росією, встановлено наявність медійної взаємодії через альтернативні інформаційні ресурси. Показано, що фінансова підтримка має переважно непрямий і опосередкований характер. Доведено, що російсько-українська війна зумовила як згортання відкритих контактів, так і їхню латентну трансформацію, констатовано зростання обережності у публічних формах співпраці. Відзначено, що не всі праворадикальні партії регіону залучені до таких зв'язків, доведено, що подібні зв'язки мають обмежений вплив на офіційні зовнішньополітичні рішення. Констатовано їхній вплив переважно на рівні дискурсу та громадської думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A Jobbik Elvi Nyilatkozata. Jobbik: Official site. URL: <https://www.jobbik.hu/elvi-nyilatkozat>
2. A Mi Hazánk Európája – EP-választási program URL: <https://mihazank.hu/a-mi-hazank-europaja-ep-valasztasi-program/>
3. Abou-Chadi T. Niche party success and mainstream party policy shifts – how green and radical right parties differ in their impact. *British Journal of Political Science*. 2016. Volume 46, Issue 2. P. 417–436.
4. ACRE – europe’s fastest growing political movement. ACRE – member parties & regional partners. URL: <https://www.acreurope.eu/>
5. Afonso A. Choosing whom to betray: populist right-wing parties, welfare state reforms and the trade-off between office and votes. *European Political Science Review*. 2015. Volume 7, Issue 02. P. 271–292.
6. Agarín T., Nancheva N. A European Crisis: Perspectives on Refugees, Solidarity, and Europe. Stuttgart : Ibidem Press. 2018. 288 p.
7. Aichholzer J. How has radical right support transformed established political conflicts? The case of Austria. *West European Politics*. 2014. Volume 37, Issue 1. P. 113–137.
8. Aichholzer J. Psychological bases of support for radical right parties. *Personality and Individual Differences*. 2016. Volume 96. P. 185–190.
9. Akçalı E., Korkut U. Geographical Metanarratives in East-Central Europe: Neo-Turanism in Hungary. *Eurasian Geography and Economics*. 2012. Volume 53. Issue 5. PP. 596–614.
10. Akkerman T. Comparing radical right parties in government: immigration and integration policies in nine countries (1996–2010). *West European Politics*. 2012. Volume 35, Issue 3. P. 511–529.
11. Albert G. Hatred is the cheapest fuel: political power, not economics, is behind rising Czech nationalism. *Roma Rights Journal*. 2009. Vol. 15. No. 1. P. 23–33.

12. Alibert J. Euroscepticism: the root causes. URL: https://eu.boell.org/sites/default/files/euroscepticism_the_root_causes_and_how_to
13. Almeida D. Europeanized Eurosceptics? Radical right parties and European integration. *Perspectives on European Politics & Society*. 2010. Volume 11, Issue 3. P. 237–253.
14. Apodaca A. Euroscepticism. ESO information Guide. Cardiff University, 2013. 21 p.
15. Archer C. Euroscepticism in the Nordic region. *Journal of European Integration*. 2000. Vol. 22. PP. 87–114.
16. Art D. Inside the radical right: the development of anti-immigrant parties in Western Europe. New York: Cambridge University Press, 2011. 290 p.
17. Art D. Reacting to the radical right: lessons from Germany and Austria. *Party Politics*. 2007. Volume 13. P. 331–349.
18. Art D. Why 2013 is not 1933: the radical right in Europe. *Current History*. 2013. Volume 111, Issue 752. P. 88–93.
19. Arzheimer K. Contextual factors and the extreme right vote in Western Europe. *American Journal of Political Science*. 2009. Volume 53, Issue 2. P. 259–275.
20. Arzheimer K. Political opportunity structures and right-wing extremist party success. *European Journal of Political Research*. 2006. № 45. P. 419–433.
21. Atilla P. Akkorát bukott az ellenzék, hogy azt nem lehet egyszerűen a hiányzó jobbikos szavazatokra fogni. URL: <https://24.hu/belfold/2022/05/04/valaszas-2022-eredmenyekellenzek-jobbik/>
22. Bale T. Cinderella and her ugly sisters: the mainstream and extreme right in Europe, bipolarizing party systems. *West European Politics*. 2003. Volume 26. P. 67–90.
23. Bastl M., Mareš M., Smolík J., Vejvodová P. Krajní pravice a krajní levice v ČR. Praha: Grada, 2011. 288 s.
24. Becker J. The rise of right-wing populism in Hungary. *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*. 2010. Volume 13, Issue 1. P. 29–40.

25. Berend I. *The History of European Integration: A new perspective*. London: Routledge, 2016. 284 p.
26. Betz H.-G. Against the current – stemming the tide: the nostalgic ideology of the contemporary radical populist right. *Journal of Political Ideologies*. 2004. Volume 9, Issue 3. P. 311–327.
27. Betz H.-G. *Radical right-wing populism in Western Europe*. London: Macmillan, 1994. 226 p.
28. Betz H.-G. The growing threat of the radical right. *Right-wing extremism in the twenty-first century / [edited by Peter H. Merkl, Leonard Weinberg]*. London: Frank Cass Publishers, 2003. P. 71–89.
29. Blinkhorn M. *Fascists and conservatives: the radical right and the establishment in twentieth century Europe*. London: Unwin Hyman, 1990. 304 p.
30. Blokker P. Populist nationalism, anti-Europeanism, post-nationalism, and the East-West distinction. *German Law Journal*. 2005. Volume 6, Issue 2. P. 371–389.
31. Bolleyer N. *New parties in old party systems: persistence and decline in seventeen democracies*. New York: OUP Oxford, 2013. 272 p.
32. Bonnett A. *The Idea of the West: Culture, Politics and History*. Palgrave Macmillan, URL: https://www.academia.edu/2456446/The_Idea_of_the_West_Culture_Politics_and_History
33. Bootle R. *The Trouble with Europe: Why the EU isn't Working, How it Can be Reformed, What Could Take its Place*. London : Nicholas Brealey Publishing. 2015. 352 p.
34. Bornschier S. *Cleavage politics and the populist right: the new cultural conflict in Western Europe*. Philadelphia: Temple University Press, 2010. 260 p.
35. Börzel T. From the euro to the Schengen crises: European integration theories, politicization, and identity politics. *Journal of European Public Policy*. 2018. Vol. 25. Issue 1. P. 86–108.
36. Bos L. How the media shape perceptions of right-wing populist leaders. *Political Communication*. 2011. Volume 28, Issue 2. P. 182–206.

37. Bozoki A. Consolidation or second revolution? The emergence of the New Right in Hungary. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2008. Volume 24, Issue 2. P. 191–231.
38. Brack N., Startin N. Introduction: Euroscepticism, from the margins to the mainstream. *International Political Science Review*. 2015. Vol. 36. Issue 3. PP. 239–249.
39. Bush S. S., Prather L. Who's There? Election Observer Identity and the Local Credibility of Elections. *International Organization*. 2016. Vol. 72. Issue 3. PP. 659–692.
40. Bustikova L. The extreme right in Eastern Europe: EU accession and the quality of governance. *Journal of Contemporary European Studies*. 2009. Volume 17, Issue 2. P. 223–239.
41. Cattle T. The far right: rumours about their death are premature. *Parliamentary Affairs*. 2012. Volume 65, Issue 4. P. 888–895.
42. Cappoccia G. Defending democracy: reactions to political extremism in inter-war Europe. *European Journal of Political Research*. 2001. Volume 39. P. 431–460.
43. Carter E. Does PR promote political extremism? Evidence from the West European parties of the extreme right. *Representation*. 2004. Volume 40, Issue 2. P. 82–100.
44. Carter E. Proportional representation and the fortunes of right-wing extremist parties. *West European Politics*. 2002. Volume 25, Issue 3. P. 125–146.
45. Chapin W. Explaining the electoral success of the New Right: the German case. *West European Politics*. 1997. Volume 20. P. 53–73.
46. Charvát J. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portal, 2007. 184 s.
47. Chin R. *The Crisis of Multiculturalism in Europe: A History*. Princeton : Princeton University Press, 2017. 384 p.
48. Coffe H. Social democratic parties as buffers against the extreme right. *Contemporary Politics*. 2009. Volume 14, Issue 2. P. 179–195.

49. Consolidated Version of the Treaty on European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
50. Conti N. The radical right in Europe, between slogans and voting behavior. *Analise Social*. 2011. Volume 46, Issue 201. P. 633–652.
51. Crespy A., Verschueren N. From Euroscepticism to Resistance to European Integration: An Interdisciplinary Perspective. *Perspectives on European Politics and Society*. 2009. Vol. 10. No 3. PP. 377–393.
52. Czech Republic Election: Results, Seat Allocation, and Coalition Scenarios. URL: <https://politpro.eu/en/czechia/election/2021-10-09/parliamentary-election>
53. Dančák O., Wollmann R. Czech Republic. *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. London: Routledge, 2005. P. 30–57.
54. De Lange S. A new winning formula? The programmatic appeal of the radical right. *Party Politics*. 2007. Volume 13, Issue 4. P. 411–435.
55. De Lange S. New alliances: why mainstream parties govern with radical right wing populist parties. *Political Studies*. 2012. Volume 60, Issue 4. P. 899–918.
56. Democracy: http://www.scb.se/en/_/Finding-statistics/Statistics-by-subject-area/Democracy/
57. Dettke D. Hungary's Jobbik Party, the challenge of European Ethno-Nationalism and the future of the European Project. *Reports and Analysis*. 2014. No. 4. URL: <http://csm.org.pl/en/2014/669-partia-jobbik-na-wegrzech-wyzwanie-europejskiego-etnonacjonalizmu-i-przyszlosc-projektu-europejskiego-2>
58. Dijk van T. *Discourse and Power*. London: Macmillan Education, 2008. 308 p.
59. Duncan F. Immigration and integration policy and the Austrian radical right in office: the FPO/BZO, 2000–2006. *Contemporary Politics*. 2010. Volume 16, Issue 4. P. 337–354.
60. Dunn K. Preference of radical right-wing populist parties among exclusive-nationalists and authoritarians. *Party Politics*. 2015. Volume 21, Issue 3. P. 367–380.
61. Duverger M. *Les partis politiques*. Paris: Librairie Armand Colin, 1967. 476 p.

62. Eatwell R. Introduction: the new extreme right challenge. *Western democracies and the new extreme right challenge* / [edited by Roger Eatwell, Cas Mudde]. London: Routledge, 2003. P. 1–16.
63. Eatwell R., Mudde C. *Western Democracies and the New Extreme Right Challenge*. London: Routledge, 2009. 236 p.
64. ECPM Political Program 2019–2024. URL: https://blob.jobbik.hu/programs/ECPM_Political_Program_2019-2024.pdf
65. Elections. Les résultats [Ressource électronique]: <http://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats>
66. Ellinas A. *The media and the far right in Western Europe: playing the nationalist card*. New York: Cambridge University Press, 2010. 270 p.
67. Enns L. The homogeneity of West European party families: the radical right in comparative perspective. *Party Politics*. 2012. Volume 18, Issue 2. P. 151–171.
68. *Eurasianism and the European far right: reshaping the Europe–Russia relationship* / [edited by Marlene Laruelle]. London: Lexington Books, 2015. 292 p.
69. Európai Választási Program, 2019. Biztonságos Európát, szabad Magyarországot! URL: https://blob.jobbik.hu/programs/biztonsagos_europat_szabad_magyarorszagot.pdf
70. European Parliament 2019–2024. URL: <https://www.europarl.europa.eu/electionresults-2019/en>
71. European Parliament: Results of the 2014 European elections. URL: <https://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-introduction-2014.html>
72. Fadaee S. The immigrants' rights struggle and the paradoxes of radical activism in Europe. *Social Movement Studies*. 2015. Vol. 14, Issue 6. P. 733–739.
73. Fallend F. Are right-wing populism and government participation incompatible? The case of the Freedom Party of Austria. *Representation*. 2004. Volume 40, Issue 2. P. 115–130.
74. Feminine face of Hungary's far-Right Jobbik movement seeks MEP's seat. *The Telegraph*. 2009. 24 May. URL:

<https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/5372983/Feminineface-of-Hungarys-far-Right-Jobbik-movement-seeks-MEPs-seat.html>

75. Fritz J. ARD bezeichnet Weidel als «Nazi-Schlampe». *The European.de*. URL: <https://www.theeuropean.de/juergen-fritz/12162-medienskampagne-gegen-die-afd>

76. Givens T. *Voting radical right in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 190 p.

77. Golder M. Explaining variation in the success of extreme right parties in Western Europe. *Comparative Political Studies*. 2003. Volume 36. P. 432–466.

78. Goodwin M. The contemporary radical right: past, present and future. *Political Studies Review*. 2009. Volume 7. Issue 3. P. 322–329.

79. Gourdin P. Ukraine: géopolitique d'un Etat tampon. URL: <http://www.diploweb.com/Ukraine-geopolitique-dun-Etat.html>

80. Government resolution on the future of migration 2020 strategy. URL: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201706147192>

81. Gypsy Voivod confronts PM Orban at a Gypsy crime debate. Jobbik: Official site. URL: <http://web.archive.org/web/20110513123002/http://www.jobbik.com/hungary/3187.html>

82. Habermas J. The Crisis of the European Union in the Light of a Constitutionalization of International Law. URL: <https://academic.oup.com/ejil/article/23/2/335/487268>

83. Hagtvet B. Right-Wing Extremism in Europe. *Journal of Peace Research*. 1994. Vol. 31. No 3. PP. 241–246.

84. Hainsworth P. *The extreme right in Europe*. New York: Routledge, 2008. 176 p.

85. Halasz K. The rise of the radical right in Europe and the case of Hungary: 'Gypsy crime' defines national identity? *Development*. 2009. Volume 52, Issue 4. P. 490–494.

86. Halikiopoulou D. Support for the far right in the 2014 European Parliament elections: a comparative perspective. *The Political Quarterly*. 2014. Volume 85, Issue 3. P. 285–288.
87. Halikiopoulou D. The civic zeitgeist: Nationalism and liberal values in the European radical right. *Nations and Nationalism*. 2013. Volume 19, Issue 1. P. 107–127.
88. Harding L. We should beware Russia's links with Europe's right. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/dec/08/russia-europe-right-putin-front-national-eu>
89. Harmsen R. Concluding comment: on understanding the relationship between Populism and Euroscepticism. *Perspectives on European Politics and Society*. 2001. Vol. 11. No 3. PP. 333–341.
90. Harmsen R., Spiering M. Euroscepticism: party politics, national identity and European integration. Amsterdam, New York: Rodopi, 2004. 290 p.
91. Havlík V. The 2013 Parliamentary Election in the Czech Republic. URL: https://paperzz.com/doc/8401407/the-2013-parliamentary-election-in-the-czech-republic?utm_source=chatgpt.com
92. Hooghe L., Marks G. Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration? *Political Science and Politics*. 2004. Vol. 37. No. 3. P. 415–420.
93. Hooghe L., Marks G. Sources of Euroscepticism. *Acta Politica*. 2007. № 42. P. 119–127.
94. Hungary buys Russia's Sputnik V vaccine, first in EU, minister says. URL: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-hungary-russia-idUSKBN29R0WB>
95. Hungary's far-right Jobbik says leaving EU no longer on the agenda. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/hungarys-far-right-jobbik-leader-gabor-vonasays-leaving-eu-nolonger-on-the-agenda/>
96. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 259 p.

97. Ignazi P. *Extreme right parties in Western Europe*. Oxford: OUP, 2006. 310 p.
98. Ikenberry G. J. The end of liberal international order? *International Affairs*. 2018. Vol. 94. Issue 1. PP. 7–23.
99. Immerzeel T. Populist radical right parties mobilizing ‘the people’? The role of populist radical right success in voter turnout. *Electoral Studies*. 2015. Volume 40. P. 347–360.
100. Jobbik rally against World Jewish Congress in Budapest. BBC. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-22413301>
101. Jobbik-közlemény: a Fidesz migránsokat telepít be. HVG. URL: https://hvg.hu/itthon/20190217_Jobbikkozlemeny_a_Fidesz_migransokat_telepit_be
102. Joint Statement of the Heads of Governments of the V4 Countries, Bratislava, 16 September 2016. URL: <https://www.vlada.cz/en/media-centrum/aktualne/joint-statement-of-the-heads-of-governments-of-the-v4-countries--bratislava--16-september-2016-148913/>
103. Jordan M. The roots of hate. *World Policy Journal*. 2010. Vol. 27, Issue 3. P. 99–111.
104. Kaniok P., Havlík V. Populism and Euroscepticism in the Czech Republic: Meeting Friends or Passing By? *Romanian Journal of European Affairs*. 2016. № 16. 20–35.
105. Karacsony G. The secret of Jobbik. Reasons behind the rise of the Hungarian radical right. *Journal of East European and Asian Studies*. 2011. Vol. 2, Issue 1. P. 61–92.
106. Katz R. Euroscepticism in Parliament: A Comparative Analysis of European and National Parliaments. URL: <https://ecpr.eu/Events/Event/PaperDetails/14932>
107. Kitschelt H. Growth and persistence of the radical right: advances and challenges in comparative research. *West European Politics*. 2007. Vol. 30. P. 1176–1206.
108. Klaus V. *Evropska integrace bez iluzi*. Praha: Praha Euromedia Group. Knizki Club, 2011. 152 s.

109. Kondor K., Paksa R. Hungary's Goulash-Nationalism. The Reheated Stew of Hungary's Far Right. London: Routledge, 2023. 15 p.

110. Konfederacja odpowiada na odrzucenie sprawozdania przez PKW. URL: <https://www.rp.pl/polityka/art8807901-konfederacja-odpowiada-na-odrzucenie-sprawozdania-przez-pkw>

111. Konfederacja Wolność i Niepodległość, Po stronie Polski. Program merytorycznej alternatywy dla Polski, 2022. URL: <https://app.isppan.waw.pl/wp-content/uploads/2024/04/1.25.4.1.pdf>

112. Konfederacja Wolność i Niepodległość, Polska dla Ciebie. Piątka Konfederacji. Program Konfederacji Wolność i Niepodległość, 2019. URL: <https://app.isppan.waw.pl/wp-content/uploads/2024/04/2.2.10.4.1.pdf>

113. Konfederacja Wolność i Niepodległość, Polska na nowo. Program dla Polski po lockdownie, 2021. URL: <https://app.isppan.waw.pl/wp-content/uploads/2024/04/1.25.3.1.pdf>

114. Kontochristou M. The Euro Crisis and the Question of Solidarity in the European Union: Disclosures and Manifestations in the European Press. *Review of European Studies*. 2014. Vol. 6. No 2. URL: <https://ccsenet.org/journal/index.php/res/article/view/35331>

115. Kopecky P., Mudde C. The Two Sides of Euroscepticism Party Positions on European Integration in East Central Europe European Union Politics. *European Union Politics*, SAGE Publications, London. 2002. Vol. 3. No. 3. PP. 297–326.

116. Kovács A. The Jobbik party: Short history, electoral results. Right- Wing Populism in Europe: Politics and Discourse / Ed. : R. Wodak, M. Khosravinik, B. Mral. London: Bloomsbury Academic, 2013. PP. 223–234.

117. Kovács A. The Post-Communist Extreme Right: The Jobbik Party in Hungary. Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse / Ed. R. Wodak, M. Khosravinik, B. Mral. London: Bloomsbury Academic, 2013. PP. 223–234.

118. Kuisma M. «Good» and «Bad» Immigrants: The Economic Nationalism of the True Finns' Immigration Discourse. *The Discourses and Politics of Migration in Europe*. 2019. PP. 93–108.

119. Kukiz zaprezentował program swojego ruchu. Zobacz treść. URL: https://www.wprost.pl/522072/kukiz-zaprezentowal-program-swojego-ruchu-zobacz-tresc.html?utm_source=chatgpt.com

120. Kukiz'15 idzie do europarlamentu z europejskimi antysystemowcami. „Nadchodzi tsunami dla UE”. URL: <https://www.newsweek.pl/swiat/polityka/kukiz15-idzie-do-europarlamentu-z-europejskimi-antysystemowcami-nadchodzi-tsunami-dla/8dxf17n>

121. Kuzio T. Radical nationalist parties and movements in contemporary Ukraine before and after independence: the right and its politics, 1989–1994. *Nationalities Papers*. 1997. Volume 25. Issue 2. P. 211–242.

122. Langenbacher N. Is Europe on the “right” path? Right-wing extremism and right-wing populism in Europe. Friedrich- Ebert-Stiftung: Berlin, 2011. 342 p.

123. Lewica i Konfederacja w Sejmie. Prezydent: To dobrze. URL: <https://www.rp.pl/polityka/art9174061-lewica-i-konfederacja-w-sejmie-prezydent-to-dobrze>

124. Lider Konfederacji: jeśli niemożliwy jest «dwustronny sojusz z USA», Polska powinna zawrzeć sojusz z Rosją. URL: https://wiadomosci.onet.pl/kraj/janusz-korwin-mikke-jesli-niemozliwy-jest-dwustronny-sojusz-z-usa-polska-powinna/cg35818?utm_source=chatgpt.com#

125. Likhachev V. The ‘Right Sector’ and others: the behavior and role of radical nationalists in the Ukrainian political crisis of late 2013 – early 2014. *Communist & Post-Communist Studies*. 2015. Volume 48, Issue 2/3. P. 257–271.

126. SNS (Kotlebovci). URL: https://www.naseslovensko.net/files/clanky/volby2012_program.html

127. Lubbers M. Extreme right-wing voting in Western Europe. *European Journal of Political Research*. 2002. Volume 41. P. 345–378.

128. Luttwak E. Why Fascism is the Wave of the Future. URL: <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v16/n07/edward-luttwak/why-fascism-is-the-wave-of-the-future>

129. Magyar szívvel, józan ésszel, tiszta kézzel. A Jobbik 2018-as választási programja:

https://blob.jobbik.hu/programs/magyar_szivvel_jozan_esszel_tiszta_kezzel.pdf

130. Manifesto. A founding charter. Jobbik. Movement for Better Hungary: http://www.jobbik.com/manifesto_0

131. Mapping the extreme right in contemporary Europe: from local to transnational / [edited by Andrea Mammone, Emmanuel Godin, Brian Jenkins]. New York: Routledge, 2012. 360 p.

132. Márki-Zay Péter: A Fidesz-migránsok mennek, Magyarország marad! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GGs4F5jE980>

133. McCormick J. Understanding the European Union: A Concise Introduction. 6th ed. London: Palgrave Macmillan, 2014. 356 p.

134. Meyer T. Parallelgesellschaft und Demokratie. URL: <https://library.fes.de/pdffiles/akademie/online/50368.pdf> (дата звернення: 14.04.2023).

135. Michailidou A. The role of the public in shaping EU contestation: Euroscepticism and online news media. *International Political Science Review*. 2015. Vol 36. No 3. PP. 324–336.

136. Minkenberg M. From pariah to policy-maker? The radical right in Europe, West and East: between margin and mainstream. *Journal of Contemporary European Studies*. 2013. Volume 21, Issue 1. P. 5–24.

137. Minkenberg M. Transforming the transformation? The East European radical right in the political process. London and New York: Routledge, 2015. 396 p.

138. Mudde C. «Populist Radical Right Parties in Europe Today». Transformations of Populism in Europe and the Americas: *History and Recent Tendencies*. London : Bloomsbury Academic, 2016. PP. 299–307.

139. Mudde C. Fighting the system? Populist radical right parties and party system change. *Party Politics*. 2014. Volume 20, Issue 2. P. 217–226.

140. Neo-fascism in Europe / [edited by Luciano Cheles, Ronnie Ferguson and Michalina Vaughan]. Essex, England: Longman Group, 1991. 316 p.

141. Neumann I. B. *Uses of the Other: «The East» in European Identity Formation*. Chicago : University of Minnesota Press, 1999. 304 p.

142. Nie rozumiem dlaczego tak ostro reagujemy. Korwin-Mikke o słowach Putina. URL: https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-12-30/nie-rozumiem-dlaczego-tak-ostro-reagujemy-korwin-mikke-o-slowach-putina/?utm_source=chatgpt.com

143. Norris P. *Radical right: voters and parties in the electoral market*. New York: Cambridge University Press, 2005. 366 p.

144. Oesch D. Explaining workers' support for right-wing populist parties in Western Europe. *International Political Science Review*. 2008. Vol. 29, Issue 3. P. 45–56.

145. Okamurovi váleční štváči. SPD se chová jako mluvčí Kremlu. URL: <https://www.reflex.cz/clanek/komentare/111357/okamurovi-valecni-stvaci-spd-se-chova-jako-mluvci-kremlu.html>

146. Parliamentary Elections, February 29, 2020. URL: https://www.csis.org/programs/europe-russia-and-eurasia-program/projects/european-election-watch/2020-elections/slovakia?utm_source=chatgpt.com

147. Parliamentary groups of parties and independent members of Parliament [Electronic resource]: <http://www.parlament.hu/en/web/house-of-the-national-assembly/parliamentary-groups-of-parties-and-independent-members-of-parliament>

148. Paweł Kukiz skomentował wczorajsze zachowanie prezydenta Ukrainy (2015). URL: <https://kresy.pl/wydarzenia/kukiz-o-ukrainie-polska-biegnie-z-pomoca-a-dostaje-prztyczka-w-nos/>

149. Pelinka A. Die kleine Koalition: SPÖ–FPÖ, 1983 – 1986. *German Politics & Society*. 1994. No 31. P. 133–135.

150. Pirro A. Populist radical right parties in Central and Eastern Europe: the different context and issues of the prophets of the patria. *Government and Opposition*. 2014. Vol. 49, Issue 04. P. 600–629.

151. PiS daleko przed PO. W Sejmie jeszcze tylko Kukiz. URL: <https://www.newsweek.pl/polska/sondaz-parlamentarny-pis-daleko-przed-po-w-sejmie-jeszcze-tylko-kukiz/ml0m2mp>

152. Pozrite si mená 150 poslancov, ktorí budú sedieť v parlamente. URL: <https://spravy.pravda.sk/parlamentne-volby-2016/clanok/385796-pozrite-si-mena-150-poslancov-ktori-budu-sediet-v-parlamente/>

153. Před týdnem v neděli došlo k prvnímu datumu, kdy se už více ukrajinských maminek s dětmi a Ukrajinců vracelo na Ukrajinu, než přicházelo. <https://demagog.cz/vyrok/21859>. URL:

154. Prezydent Konfederacji Lewiatan: Będą próby wprowadzenia nowych obciążeń dla przedsiębiorców. URL: https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,25606737,prezydent-konfederacji-lewiatan-musimy-poczekac-az-opadnie.html?_gl=1*k1jbf*s*_gcl_au*NDA5Mzk0NjE2LjE3Nzc3MjM5OTQ.*_ga*MTk1MTgzOTA0My4xNzc3NzIzOTk2*_ga_6R71ZMJ3KN*czE3Nzc3MjM5OTUkbzEkZzEkdDE3Nzc3MjQyMjAkajM2JGwwJGgw

155. Prieto J. Una derecha a la derecha de la derecho. El Pais. URL: https://elpais.com/sociedad/2014/02/05/actualidad/1391634415_607580.html

156. Program Prava i sprawiedliwosci (2019). URL: https://pis.org.pl/files/Program_PIS_2019.pdf?utm_source=chatgpt.com

157. Program wyborczy. Konfederacja. Główne punkty «Konstytucji wolności». (2023). URL: <https://wiadomosci.wp.pl/program-wyborczy-konfederacja-glowne-punkty-konstytucji-wolnosci-6941446613285504a>

158. Prowe D. «Classic» fascism and the new radical right in Western Europe: comparisons and contrasts. *Contemporary European History*. 1994. Vol. 3, Issue 3. P. 289–313.

159. Radical change: a guide to Jobbik's parliamentary election manifesto for national self-determination and social justice [Electronic resource]: <http://www.jobbik.com/sites/default/files/Jobbik-RADICALCHANGE2010.pdf>

160. Riishoj S. Europeanization and Euroscepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic. *Political Science Publications*. 2007. Vol. 35. Issue 3. PP. 503–535.

161. Schain M. The extreme-right and immigration policy-making: measuring direct and indirect effects. *West European Politics*. 2006. Volume 29, Issue 2. P. 270–289.

162. Schulz F. How strong is right-wing populism after the European elections? URL: <https://www.euractiv.com/section/eu-elections-2019/news/how-strong-is-right-wing-populismafter-the-european-elections/>

163. Schůze ve stínu Ruska. Babiš vyjádřil podporu Fialovi, Okamura se bojí ukrajinských migrantů. URL: <https://domaci.hn.cz/c1-67036730-schuze-ve-stinu-ruska-babis-vyjadril-podporu-fialovi-okamura-se-boji-ukrajinskych-migrantu>

164. Slovakia prosecutor general wants to ban far-right party. URL: <https://www.yahoo.com/news/slovakia-prosecutor-general-wants-ban-far-party-122236672.html>

165. Soros-szervezetek buktatták meg Viktor Janukovics ukrán elnököt. URL: <https://karpathir.com/2018/03/26/soros-szervezetek-buktattak-meg-viktor-janukovics-ukran-elnokot/>

166. SPD bojuje za světový mír a hrdě provozuje antiamerikanismus. V Moskvě jistě mají radost. URL: <https://www.forum24.cz/spd-bojuje-za-svetovy-mir-a-hrde-provozuje-antiamerikanismus-v-moskve-jiste-maji-radost>

167. Startin N. Where to for the radical right in the European Parliament? The rise and fall of transnational political cooperation. *Perspectives On European Politics & Society*. 2010. Volume 11, Issue 4. P. 429–449.

168. Stiglitz J. *The Euro: How a Common Currency Threatens the Future of Europe*. New York : W. W. Norton & Company, 2016. 448 p.

169. Strategia Zmiany Kukiz'15. URL: https://www.wprost.pl/522072/kukiz-zaprezentowal-program-swojego-ruchu-zobacz-tresc.html?utm_source=chatgpt.com

170. Svoboda a přímá demokracie. Vznik, vývoj a vedení SPD. URL: <https://www.novinky.cz/clanek/volby-svoboda-a-prima-demokracie-vznik-vyvoj-a-vedeni-spd-40351343>

171. Taggart P. A. Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party System. *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 33. № 3. P. 363–388.

172. Taggart P. Populism in Western Europe. Oxford Handbook of Populism / Ed. : P. Ostiguy, C. Rovira Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo. Oxford : Oxford Handbooks, 2017. PP. 248—263.

173. Taggart P., Szczerbiak A. Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism : Volume 2: Comparative and Theoretical Perspectives. Oxford : Oxford University Press, 2008. 360 p.

174. Tavits M. Party systems in the making: the emergence and success of new parties in new democracies. *British Journal of Political Science*. 2008. Volume 38, Issue 01. P. 113–133.

175. Telek A. Rise of the Far-Right Jobbik in Hungary. URL: <https://ps-europe.org/rise-of-the-far-right-jobbik-in-hungary/>

176. Ten Years of Euro: A Reason for Celebration? URL: <http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=msJAJ5L14kCV>

177. The collapse of populist support during the pandemic. URL: <https://www.openaccessgovernment.org/populism-pandemic/127794/>

178. The rise of the far right in Europe. Populist shifts and «othering» / [edited by G. Lazaridis, G. Campani, A. Benveniste]. London: Palgrave Macmillan UK, 2016. 272 p.

179. To będzie one woman show. Konwencja lewicy podporządkowana Barbarze Nowackiej. URL: <https://tvn24.pl/polska/wybory-parlamentarne-2015-konwencja-zjednoczonej-lewicy-w-lodzi-ra582669-ls3313555>

180. Toomey M. Euroscepticism in Central Europe. A comparative analysis at elite and mass level of Poland, the Czech Republic, and Slovakia. URL: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1320981&fileId=1320982>

181. Učeň P. The Russia–Ukraine War and the Radicalization of Political Discourse in Slovakia. URL: <https://www.populismstudies.org/the-russia-ukraine-war-and-the-radicalization-of-political-discourse-in-slovakia/>

182. Újabb jobbkios jelölt antiszemita, rasszista megjegyzései kerültek elő. ORIGO. 2021. 10. August. URL: <https://www.origo.hu/itthon/20210810-magyar-nemzetzsidoberencezett-eszsideszezett-az-elovalasztason-indulo-jobbkios.html>

183. Ukrán orvlövészek lötték a Majdan tüntetőit. Az ukrán ügyészség fényt derített az orvlövészek kilétére. URL: <https://magyarnemzet.hu/kulfold-archivum/2014/03/ukran-orvloveszek-lottek-a-majdan-tuntetoit>

184. Ungarn schliesst die Grenzen – trotz Kritik der EU. URL: <https://www.srf.ch/news/international/corona-massnahme-ungarn-schliesst-die-grenzen-trotz-kritik-der-eu>

185. Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 20.–21. 10. 2017. URL: <https://www.volby.cz/app/ps2017nss/cs/home>

186. Vollaard H. European Disintegration: A Search for Explanations. London: Palgrave Macmillan UK, 2018. 278 p.

187. Wybory parlamentarne 2019. Konfederacja wygrała z Wiadomościami TVP. URL: <https://wiadomosci.wp.pl/wybory-parlamentarne-2019-konfederacja-wygrala-z-wiadomosciami-tvp-6430155636815489a>

188. Wybory parlamentarne 2019. Oto kandydaci Konfederacji Wolność i Niepodległość. URL: https://bydgoszcz.wyborcza.pl/bydgoszcz/7,48722,25173681,wybory-parlamantarne-2019-kandydaci-konfederacji-wolnosc-i.html?_gl=1*1cirw6s*_gcl_au*NDA5Mzk0NjE2LjE3Nzc3MjM5OTQ.*_ga*MTk1MTgzOTA0My4xNzc3NzIzOTk2*_ga_6R71ZMJ3KN*czE3Nzc3MjM5OTUkbzEkZzEkdDE3Nzc3MjQ3MjkkajU4JGwwJGgw

189. Wybory parlamentarne 2019. Rodzina Janusza Korwin-Mikkego chce do Sejmu. Aż kilka osób naraz. URL: <https://wiadomosci.wp.pl/wybory-parlamentarne-2019-rodzina-janusza-korwin-mikkego-chce-do-sejmu-az-kilka-osob-naraz-6426450829592705a>

190. Wybory parlamentarne 2019. Skromna reprezentacja Konfederacji o benzynie za 3 zł i dobrowolnych składkach na ZUS. URL: https://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,25236442,wybory-parlamentarne-2019-skromna-reprezentacja-konfederacji.html?_gl=1*oknh9*_ga*MTk1MTgzOTA0My4xNzc3NzIzOTk2*_ga_6R71ZMJ3KN*czE3Nzc3MjM5OTUkbzEkZzEkdDE3Nzc3MjQ1ODYkajYwJGwwJGgw*_gcl_au*NDA5Mzk0NjE2LjE3Nzc3MjM5OTQ.

191. Wyniki wyborów do Europarlamentu 2019. Janusz Korwin-Mikke: coś tu nie gra. URL: <https://wiadomosci.wp.pl/wyniki-wyborow-do-europarlamentu-2019-janusz-korwin-mikke-cos-tu-nie-gra-6385494129227905a>

192. Zaplat'pánbůh za Ukrajince, rozplývala se Schillerová. Okamura za pár hodin zveřejnil nesouhlasné. URL: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-zaplatpanbuh-za-ukrajince-rozplyvala-se-schillerova-okamura-za-par-hodin-zverejnil-nesouhlasne-video-40575705>

193. Znikająca partia Kukiza. URL: <https://www.newsweek.pl/kukiz15-pawel-kukiz-traci-kontrolę-nad-partia-cios-za-cios/pfjy76r>

194. Zulianello M. Class politics and the radical right. *Studies in Ethnicity & Nationalism*. 2014. Volume 14, Issue 1. P. 244–246.

195. Андрощук І. Ультраправі політичні партії, їх походження, ідеологічне позиціонування та місце в партійній системі Чехії (1990–2015). URL: https://politicus.od.ua/1_2016/3.pdf

196. Антисемітизм та антиісламізм у Східній Європі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/897442.html>

197. Артёмов І., Віднянський С. Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи реалізації (2014–2022 рр.): монографія. Ужгород, 2022. 256 с.

198. Балюк Н. «Якби я дізнався, що такий, як Кукіз, керує державою, виїхав би з Польщі». URL: <https://wz.lviv.ua/statti/511356-yakby-ia-diznavsia-shcho-takui-ia-kukiz-keruie-derzhavoiu-vyikhav-by-z-polshchi>

199. Батрименко О., Неліпа Д. Ткач О. Особливості співвідношення понять «евроскептицизм» і «популізм». URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/16612/16503&ved=2ahUKEwjir5j_pZCUAxWqORAIHWBwHC44ChAWegQIFBAB&usg=AOvVaw3Zgg49OQIiwW2Z_exi--5N
200. Бініон М. Ультраправий марш: у Європі активізуються ультраправі. URL: <https://tyzhden.ua/ultrapravyj-marsh-u-ievropi-aktyvizuiutsia-ultrapravi/>
201. Булик М. Діяльність праворадикальних рухів в країнах Центральної Європи: порівняльний аналіз. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10261/1/%D0%9B%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%9C._%D0%9A%D0%A0.pdf
202. В Польщі проходять парламентські вибори. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/10/25/7039888/>
203. В Словакии предлагают провести референдум по выходу из ЕС. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/slovakii-predlagayut-provesti-referendum-1466861186.html>
204. Варшавські друзі Путіна: як подолати вплив РФ на українсько-польські відносини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/05/31/7096777/index.amp>
205. Вибори в Чехії: популісти виграли, але Європа не програла. URL: https://novynarnia.com/2017/10/21/vibori-v-chehiyi-populisti-vigrali-ale-yevropa-ne-prograla-infografika/Cabada L. The 2024 European elections in Czechia. URL: https://shs.cairn.info/journal-politique-europeenne-2024-4-page-70?lang=en&utm_source=chatgpt.com
206. Вибори до польського парламенту та Україна. URL: <https://naszwybir.pl/vybory-do-polskiego-parlamentu-ta-ukrayina/>
207. Вибори у Словаччині: внутрішні політичні розклади та аналіз кампанії. URL: <https://uifuture.org/publications/24650-slovachina-vybory-16-bereznya/>
208. Вибори у Чехії: ліберальні партії вирішили домовитися про коаліцію виключно між собою. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/10/10/7309984/>

209. Винарчук Т. Українська компаративістика у пошуках європейського контексту вітчизняної історії. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/historySciWorks/15/15/vinarchuk.pdf>
210. Вільде В. Правопопулістські партії Європи: небезпечний крен. URL: <https://www.dw.com/uk/>
211. Волощук Р. Особливості електоральної підтримки проросійських політичних партій (на прикладі Словаччини та Угорщини). URL: <https://chatgpt.com/c/69e3cc81-3550-83eb-8b31-6aeaa8358ad2>
212. Воротнюк М. Випробування радикалами: коаліційна криза у Словаччині та її ризики для України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/11/7069679/>
213. Воротнюк М. Реванш фашистів, що не відбувся: як словацькі вибори стали важливими для всієї Європи. URL: <https://prismua.org/slovak-elections-become-important-whole-europe/>
214. Генеральний прокурор Словаччини хоче заборонити ультраправу партію. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/05/25/7066227/>
215. Глод О. Антиімміграційні партії як різновид крайніх правих. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. 2009. Вип. 12. С. 84–87.
216. Глуховський М. Угорщина зробила свій вибір. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/ugorshchina-zrobila-sviy-vibir-488195.html>
217. Гош М. Крайні праві в Україні. Friedrich Ebert Stiftung. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09549.pdf> (дата звернення 15 липня 2015 р.).
218. Гримська М. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри: дис. д-ра політичних наук. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/ea8/dis_Grymska%20M.I..pdf
219. Гримська М. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри: дис. д-ра політичних наук. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/ea8/dis_Grymska%20M.I..pdf

220. Давимука О. Парламентські вибори в Угорщині: переобрання Орбана і наслідки для України та Європи. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/vibori_ugorschina.pdf

221. Давимука О. Щодо результатів парламентських виборів у Чехії. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/vybory-v-chekhii_11112021.pdf

222. Держалюк М. Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 року та перспективи українсько-угорських відносин (частина 1). URL: <https://chatgpt.com/c/69e4adac-e868-83eb-a689-2ff44191be0d>

223. До парламенту Словаччини пройшли проросійські радикали і популісти. URL: https://www.slovoidilo.ua/2016/03/06/novyna/polityka/rezultaty-parlamentskyx-vyboriv-v-slovachchyni-prorosijski-radykaly-i-populisty#google_vignette

224. Дублікаш Т. Мейнстрімізація крайніх правих в Європі: чи є загроза? *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2011. Вип. 6. С. 89–99.

225. Дублікаш Т. Стратегії виживання радикальних ідеологій: крайні праві у сучасних демократичних суспільствах. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2010. № 889. Вип. 25. С. 103–106.

226. Дуда запропонував Порошенкові новий формат переговорів по Донбасу (2015). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/duda-poroshenko-zaproponuvav-novij-format-peregovoriv-po-donbasu-64237.html>

227. Дяченко О. «Конфедерація» і Януш Корвін-Мікке - корисні для Росії ідіоти в стінах польського Сейму. URL: <https://deepstateua.com/konfiedieratsiia-i-ianush-korvin-mikkie-korisni-dlia-rosiyi-idioti-v-stinakh-polskogho-cieimu/>

228. Євродепутат від Польщі приїхав до Аксьонова в Крим. URL: https://lb.ua/society/2015/12/10/323204_evrodeputat_polshi_priehal.html?ref=deepstateua.com

229. Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1fbf921-68bb-47a1-be82-ed42ff90d25e/content>

230. Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1fbf921-68bb-47a1-be82-ed42ff90d25e/content>
231. Зарембо К. Варшавські друзі Путіна: як подолати вплив РФ на українсько-польські відносини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/05/31/7096777/index.amp>
232. Зарембо К. Як протидіяти російському впливу у Польщі. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/DP_Poland_ukr_inet.pdf
233. Здорик М. Концептуалізація термінів «праві» / «ліві» у політико-партійному дискурсі. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. «Питання політології»*. 2009. № 861. Вип. 15. С. 196–201.
234. Зміна влади у Польщі. URL: https://zaxid.net/zmina_vladi_u_polshhi_n1372212
235. Знову за старе. У Польщі вимагають від України каяття за Волинь. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2015/10/28/148670/>
236. Ісаєв І. Більш поділений, більш радикальний сейм: що вибори принесуть українцям Польщі. URL: <https://nasze-slowo.pl/bilsh-podilenij-bilsh-radikalnij-sejm-shho-vibori-prinesut-ukra%D1%97nczyam-polshhi/>
237. Йоббик наступає: рейтинг проросійських радикалів в Угорщині стрімко зріс за останні півроку. URL: https://mukachevo.net/post/yobbik-nastupaye-reytynh-prorosiyskykh-radykaliv-v-uhorshchyni-strimko-zris-za-ostanni-pivroku_107841.html
238. Кіндратець О. Причини та наслідки зростання популярності праворадикальних популістських партій в Європейському Союзі. URL: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/politologia/article/view/300/295>
239. Кіш Є. Політичні цінності громадянського суспільства Угорщини. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kysh_politychni.pdf
240. Ключкович А. Популізм у політичному житті Словаччини: форми прояву та тенденції розвитку. URL:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1a767a2-1439-4289-9b7b-63b32185277c/content>

241. Ключкович А. Правий радикалізм і екстремізм у сучасній Словаччині. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d402e73c-b3ba-435d-a1b1-6fa0e6bd52e6/content>

242. Кмента Я. Чеська партія «Свобода та пряма демократія» – звідки ноги ростуть. URL: <https://informnapalm.org/ua/cheska-partiya-svoboda-ta-pryama-demokratiya-zvidky-nogy-rostut/>

243. Кмента Я. Чеська партія «Свобода та пряма демократія» – звідки ноги ростуть. URL: <https://informnapalm.org/ua/cheska-partiya-svoboda-ta-pryama-demokratiya-zvidky-nogy-rostut/>

244. Кміть Ю. Місцеві вибори в Польщі: український акцент. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2018/10/24/mistsevi-vibori-v-polshhi-ukrayinskiy-aktsent>

245. Колдомасов А. Праві «друзі Путіна»: як деякі європейські праві підігрують Москві словом і ділом. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/36034/2024-09-01-pravi-druzi-putina-yak-deyaki-ievropeyski-pravi-pidigruyut-moskvi-slovom-i-dilom/>

246. Колодій А. Праві, ліві та центр у політичному спектрі України: ретроспектива років незалежності. *Czechy. Polska. Ukraina. Partie i systemy partyjne. Stan i perspektywy / [pod. red. Krzysztofa Kowalczyka i Łukasza Tomczaka. Torun: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. S. 68–100.*

247. Коник М. Питання неонацизму на шпальтах світових наукових часописів. URL: <https://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/download/1349/1272/&ved=2ahUKEwifgZueqpCUAxUrHxAIHQ0RFOAQFnoECBgQAQ&usg=AOvVaw0oj9IbBMLDHTRFMу-ju65y>

248. Коцур В. Угорський вплив на національну ідентичність населення Закарпаття. URL: https://politicus.od.ua/1_2023/16.pdf

249. Лавренюк А. Майбутній уряд Чехії підтримає євроінтеграцію України. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1569937-

maybutniy_uryad_chehiii_pidtrimae__e_vrointegratsiyu_ukraini___ekspert_1879224.html

250. Лідер угорського Йоббіка йде у відставку і не візьме мандат через провал на виборах. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/04/10/7080136/>

251. Лідер угорської партії "Йоббік" перепросив за поїздки на окупований Донбас. URL: <https://www.unian.ua/world/lider-ugorskoji-partiji-yobbik-vibachivsyu-pered-ukrajinoyu-za-pojizdku-na-okupovaniy-donbas-12065619.html>

252. Люблінський воєвода назвав «провокацією» пам'ятні заходи в Сагрині. URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2018/07/lyublinskij-voyevoda-nazvav-provokaciyeyu-pam-yatni-zaxodi-v-sagrini/>

253. Макарова О. Методологічні основи наукового дослідження в галузі права. URL: <https://www.chasopys.law.npu.kiev.ua/archive/15/15.pdf>

254. Малгожата Гошевська, віце-маршалок польського Сейму: Розраховуємо на розуміння з боку українських політиків. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2019/10/27/malhozhata-hoshevska-2/>

255. Месежніков Г. Словаччина в контексті агресії Росії проти України: внутрішній та зовнішньополітичні аспекти. *Геополітика України: історія і сучасність. Збірник наукових праць*. Вип. 1 (28). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. С. 29–45.

256. Месежніков Г., Токар П. Політичні сили Словаччини в контексті ставлення до російсько-української війни. URL: <https://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/317245/307787&ved=2ahUKEwiLsOayrPiTAxVOPhAIHUfIk04MhAWegQILhAB&usg=AOvVaw0bIkMlHhAqIPMpuv3rJLrA>

257. Месежніков Г., Токар П. Політичні сили Словаччини в контексті ставлення до російсько-української війни. URL: <https://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/317245/307787&ved=2ahUKEwiLsOayrPiTAxVOPhAIHUfIk04MhAWegQILhAB&usg=AOvVaw0bIkMlHhAqIPMpuv3rJLrA>

258. Мехед Н. У Польщі відбуваються парламентські вибори. URL: <https://www.dw.com/uk/>

259. Мехед Н. У Польщі оголосили офіційні результати виборів до парламенту. URL: <https://www.dw.com/uk/>

260. Минкенберг М. Новый правый радикализм в сопоставлении: партии, движения и среды. *Актуальные проблемы Европы*. 2004. № 2. С. 16–32.

261. Михайлов Д., Пашко В. На парламентських виборах у Чехії перемагає партія ANO експрем'єра Бабіша. Президент країни вже привітав його. URL: <https://suspilne.media/1131110-na-parlamentskih-viborah-u-nehii-peremagae-partia-ekspremera-babisa-ano/>

262. Мілош Земан про Україну, РФ, Крим, НАТО і допомогу під час війни. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/intervyu-milosh-zeman-ukrayina-rf-dopomoha-zbroya-krym-nato/31881437.html>

263. Міністерство закордонних справ Угорщини повідомило українському посольству про акцію 13 жовтня під гаслом "Самовизначення для Закарпаття". URL:

https://espreso.tv/news/2017/10/12/ugorski_radykaly_quotyobbikquot_provedut_separatystsku_akciyu_quotsamovyznachennya_dlya_zakarpattyaquot

264. Московський слід польських поправок. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/6/152177/>

265. На виборах президента Словаччини у другий тур вийшли двоє друзів України. URL: https://texty.org.ua/fragments/92103/Na_vyborah_prezydenta_Slovachchyny_u_drugyj_tur-92103/

266. На парламентських виборах у Чехії лідирує партія прем'єр-міністра. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/10/09/7309951/>

267. Найважливіші у цілому поколінні. Вибори в Польщі та подальша підтримка України. (2023). URL: <https://www.holosameryky.com/a/polshcha-ukraina-vybory/7310086.html>

268. Новітнім Гетто та Руському Міру не місце у Словаччині - Міхал Трубан. Словаччина обирає парламент. URL: <https://zahidfront.com.ua/news/Novitnim->

Getto-ta-Ruskomu-Miru-ne-misce-u-Slovachchini-Mixal-Truban-Slovachchina-obiraye-parlament.html

269. Орбан, «Йоббік» та інші: з'явилася інфографіка з результатами парламентських виборів в Угорщині. URL: <https://apostrophe.ua/world/europe/orban-jobbik-i-drugie-poyavilas-infografika-s-rezultatami-parlamentskih-vyborov-v-vengrii.html>

270. Остапець Ю., Петрінко В. Причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати праворадикальних партій в країнах Європейського Союзу (2019 – 2022). URL: <https://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/33/15.pdf>

271. Паніна І. Проблема концептуалізації регіону Центрально-Східної Європи в сучасних міжнародних відносинах. Історичні і політологічні дослідження. 2019. Вип. 1 (64). С. 77–91.

272. Панченко Ю. Між популістом та «друзями Путіна»: чим важливі для України вибори у Словаччині. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/02/24/7106608/>

273. Панченко Ю. Стара влада та друзі Кремля: яку небезпеку несуть Україні результати польських виборів. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/10/14/7101853/>

274. Парламентські вибори в Угорщині (2018 р.). URL: <https://www.constjournal.com/pub/1-2018/parlamentski-vybory-uhorshchyni/>

275. Парламентські вибори у Польщі та українське питання. URL: <https://fstpool.com/parlamentski-vybory-u-polshhi-ta-ukrayinske-pytannya.html>

276. Парламентські вибори у Словаччині (2012 р.). URL: [https://politpro.eu/uk/slovachchyna/vybory/2012-03-10/parlamentski-vybory\).](https://politpro.eu/uk/slovachchyna/vybory/2012-03-10/parlamentski-vybory).) URL:

277. Парламентські вибори у Словаччині (2016 р.). URL: [https://politpro.eu/uk/slovachchyna/vybory/2012-03-10/parlamentski-vybory\).](https://politpro.eu/uk/slovachchyna/vybory/2012-03-10/parlamentski-vybory).) URL:

278. Парламентські вибори у Словаччині. URL: [https://politpro.eu/uk/slovachchyna/vybory/2012-03-10/parlamentski-vybory\).](https://politpro.eu/uk/slovachchyna/vybory/2012-03-10/parlamentski-vybory).) URL:

279. Печеранський І. Правий ідеологічний рух Європи та політичні уроки для України. URL: <https://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/133414/129931>

280. Піддубний М. «Проросійська ось» в Європе: які сили в ЄС виступають проти України. URL: <https://nv.ua/world/geopolitics/voyna-v-ukraine-deyatelnost-prorossiyskih-partiy-es-posledstviya-dlya-ukraincev-i-chego-ozhidat-vvs-50381755.html>

281. Піляєв І. Специфіка регіону Центрально-Східної Європи в контексті глобальних тенденцій модернізації соціуму. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/3901/>

282. Плоскіна В. Українська тема напередодні виборів в Угорщині. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29150539.html>

283. По прізвищах. Хто роздмухує в Польщі антиукраїнську істерію. URL: https://texty.org.ua/articles/75985/Po_prizvyshhah_Khto_rozdmuhuje_v_Polshhi_ant_yukrajinsku-75985/

284. Поживанов М. Польща перед вибором і війна Путіна проти України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26963489.html>

285. Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря. жгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. 680 с. С. 333.

286. Польські націоналісти: «Українська імміграція – національна проблема Польщі». URL: <https://www.monitor-press.info/uk/news/1734-polski-natsionalisty-ukrainska-immihratsiia-natsionalna-problema-polshchi>

287. Польща у 2022 році надала Україні допомогу на суму до \$8 млрд – Дуда. URL: <https://news.finance.ua/ua/pol-shha-u-2022-roci-nadala-ukraini-dopomohu-na-sumu-do-8-mlrd-duda>

288. Популісти виграли вибори в Чехії, до парламенту пройшли 9 партій: остаточні результати. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/22/7072612/>

289. Правий вектор. Єврорадикали. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2014/07/1/7023803/index.amp>
<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2014/07/1/7023803/index.amp>
290. Правий радикалізм в європейському політичному процесі. Частина 2. URL: <https://www.cir-ps.com/post/>
291. Практично всі, хто проголосував проти безвізу для України, виявилися праворадикалами. URL: <https://ukranews.com/ua/news/490491-praktychno-vsi-khto-progolosuvav-proty-bezvizu-dlya-ukrainy-vyuvylysy-pravoradykalamy>
292. Представник Йоббіка спостерігав за виборами на Донбасі. URL: <https://goloskarpat.info/society/5457866193286/>
293. Приходько А. Особливості формування партійної системи з домінуючою партією в Угорщині упродовж 1990 – 2010 років. URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/55_2024/52.pdf
294. Приходько Є. Опитування. Як змінилося ставлення українців до поляків. URL: <https://novapolshcha.pl/article/opituvannya-yak-zminilosya-stavlennya-ukrayinciv-do-polyakiv/>
295. Прокопчук Д. Лідер націоналістів програв місцеві вибори у Словаччині. URL: <https://www.dw.com/uk/>
296. Прокуратура Словаччини з'ясовує, чи отримувала ультраправа партія гроші з РФ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/06/1/7066565/>
297. Проросійські депутати Європарламенту зустрілися у Сваляві з путінськими "русинами". URL: <https://zakarpattyua.net.ua/News/148687-Prorosiiski-deputaty-IEvroparlamentu-zustrilysia-u-Svaliavi-z-putinskymu-rusynamy>
298. Расисти, популісти та прем'єр без більшості – що принесе Україні новий парламент Словаччини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/10/7045976/>
299. Романюк А. Крайні праві політичні партії – як нова сім'я політичних партій країн Західної Європи. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2005. Вип.15. С. 131–141.

300. Романюк А. Трансформація політичної системи України та Польщі в умовах європейської демократії. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 207 с.

301. Романюк І., Житник А. Еволюція «правого радикалізму» в політичних партіях у країнах Центрально-Східної Європи. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2014. № 4. С. 130–144.

302. Русинська» агентура Москви зазнала поразки в Чехії. URL: <https://zakarpattyua.net.ua/News/116074-Rusynska-ahentura-Moskvy-zaznala-porazky-v-Chekhii-FOTO>

303. СБУ попередила про відповідальність за сепаратизм члена партії "Йоббік" у Закарпатській області. URL: https://lb.ua/society/2016/06/01/336659_sbu_predupredila_otvetstvennosti.html

304. Світ занурюється у правий популізм. Чим це загрожує Україні? URL: <https://glavcom.ua/columns/ksfopenukraine/svit-zanurjujetsja-u-pravij-populizm-chim-tse-zahrozhuje-ukrajini-1008881.html>

305. Сійярто підтвердив: Угорщина не підтримає вступ України в ЄС через закон про освіту. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/25/7158652/>

306. Скаврон Б. У парламенті Словаччини ультраправі депутати зневажили прапор України. URL: <https://tsn.ua/svit/u-parlamenti-slovachchini-ultrapravi-deputati-znevazhili-prapor-ukrayini-video-1972561.html>

307. Словацькі праворадикали вимагають виходу Словаччини з ЄС. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27820494.html>

308. Спільна декларація Президента України Володимира Зеленського, Президента Литовської Республіки Гітанаса Науседи та Президента Республіки Польща Анджея Дуди за результатами другого саміту Люблінського трикутника. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-80321>

309. Стичинська А. Особливості сучасного політичного екстремізму. URL: <https://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/20.pdf>

310. Сценарій, який не вигідний нікому. Або про історичний контекст сучасних українсько-польських відносин. URL: <https://day.kyiv.ua/article/tema-dnya-podrobytsi/stsenariy-yakuu-nevyhidnyu-nikomu>

311. Терещук Г. Поляки обрали новий Сейм. Чого очікувати в українсько-польських відносинах? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30218246.html>

312. Ткач Д. Сучасна Угорщина – шлях від демократії до авторитаризму: історична ретроспектива. URL: <https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/download/294/267&ved=2ahUKEwjv5Yv095CUAxWY1A1NHcT9Nf0QFnoECBgQAQ&usg=AOvVaw2HAWD40ECbKIYv2T SeseGp>

313. Тодоров І. Вплив міграційної кризи, спричиненою російською агресією, на стабільність НАТО та ЄС: вимір країн Центрально-Східної Європи. URL: <https://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/article/view/331082/320392&ved=2ahUKEwiEttWnrJCUAxVgIxAIHTDbK0QQFnoECCcQAQ&usg=AOvVaw3frPXYa9VV-G15t-Zy66b0>

314. Томпа Т. Орбан – це не вся Угорщина. Чому важливо відрізнити угорську владу від народу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/09/6/7146261/>

315. У Будапешті партія Йоббік провела антиєврейську демонстрацію. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/1555797-u-budapeshti-partiya-jobbik-provela-antievrejsku-demonstraciyu>

316. У Європарламенті розкрили, хто голосував проти безвізового режиму для України. URL: <https://tyzhden.ua/u-ievroparlamenti-rozkryly-khto-holosuvav-proty-bezvizovoho-rezhymu-dlia-ukrainy/>

317. У Польщі дві партії зберігають однакові шанси на перемогу у виборах до Європарламенту. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2697679-u-polsi-dvi-partii-zberigaut-odnakovi-sansi-na-peremogu-u-viborah-do-evroparlamentu.html>

318. У Польщі засудили до в'язниці трьох праворадикалів за підпал угорського центру в Ужгороді. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/5e7b05432ae5d/>

319. У Польщі засудили праворадикалів, які підпалили Угорський культурний центр в Ужгороді. URL: <https://zmina.info/news/u-polshhi-zasudyly-pravoradykaliv-yaki-pidpalyly-ugorskyj-kulturnyj-czentr-v-uzhgorodi/>

320. У Польщі каратимуть усіх, хто заперечує «злочини» українських націоналістів. Проект закону просунула польська націоналістична радикальна партія «Кукіз'15». URL: <https://tsn.ua/svit/u-polschi-karatimut-usih-hto-zaperechuye-zlochyni-ukrayinskih-nacionalistiv-1096005.html>

321. У Польщі на парламентських виборах перемогла опозиція (2015). URL: https://espreso.tv/news/2015/10/27/u_polschi_na_parlamentskykh_vyborakh_peremogla_opozyciya?amp

322. У Польщі сьогодні вибори до парламент (2015). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/1903173-u-polschi-sogodni-vibori-do-parlamentu.html>

323. У Словаччині – парламентські вибори. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2886887-u-slovaccini-parlamentski-vibori.html>

324. У Чехії заборонили крайню праву партію. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1960597.html>

325. Угорська неонацистська партія «Йоббик» через ЗМІ пробує розхитати Європу. URL: <https://anons-zak.com.ua/politika/28746-ugorska-neonaciska-partya-yobbk-cherez-zm-probuye-rozhitati-yevropu.html>

326. Угорська партія "Йоббик" відкрила своє представництво в Словаччині. URL: <https://goloskarpat.info/boundless/561fe3fa05095/>

327. Угорська партія «Йоббик», яка виступає за приєднання Закарпаття до Угорщини, пройшла до Європарламенту. URL: <https://pmg.ua/life/20778-ugorska-partiya-jjobbik-yaka-vystupaye-za-pryuednannya-zakarpattya-do-ugorshhyny-proyshla-do-uevropa>

328. Угорський «Йоббик» побачив на Закарпатті села зовсім без чоловіків. URL: https://mukachevo.net/news/uhorskyu-yobbik-pobachyv-na-zakarpatti-sela-zovsim-bez-cholovikiv_98932.html

329. Угорський вплив на Закарпатті. URL:
<https://military.com/uk/blogs/ugorskyj-vplyv-na-zakarpati-chastyna-1/>
330. Угорщина: прем'єр Орбан святкує перемогу на виборах. URL:
https://www.bbc.com/ukrainian/news/2014/04/140403_hungary_orban_victory_ak
331. Україна відмовила у в'їзді лідеру партії «Йоббік». URL:
https://lb.ua/news/2014/12/25/290553_ukraina_otkazala_vezde_lideru.html
332. Україна заборонила в'їзд польським журналістам радикально-націоналістичного видання, що підтримує ДНР. URL:
<https://detector.media/community/article/99427/2014-10-21-ukraina-zaboronyla-vizd-polskym-zhurnalistam-radykalno-natsionalistychnogo-vydannya-shcho-pidtrymuie-dnr-onovleno/>
333. Українці мають визнати себе винними у геноциді поляків, – сенатор ПіС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/10/28/7040008/>
334. Умланд А. Націонал-екстремізм, що не відбувся? URL:
http://www.shekhovtsov.org/articles/Anton-Shekhovtsov_Andreas-Umland-National_Extremism_that_Failed.pdf.
335. Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL:
<https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>
336. Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL:
<https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>
337. Федорчак Т. Чеська права партія «Свобода та пряма демократія і її реакція на російсько-українську війну. URL:
<https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/691/713>
338. Хто б не виграв, ставлення до України не зміниться: підсумки парламентських виборів у Польщі коментують експерти. URL:
<https://uatv.ua/uk/hto-b-ne-vygrav-stavlennya-do-ukrayiny-ne-zminytsya-pidsumky-parlamentskyh-vyboriv-u-polshhi-komentuyut-eksperty/>

339. Чернеко Т. Ідея сепаратизму як один з інструментів інформаційної війни проти України. URL: https://niss-priority.com/index.php/journal/article/download/165/157/&ved=2ahUKEwiWkqeH0PmTAxXtAxAIHfAkIYY4KBAWegQIKxAB&usg=AOvVaw2nR-q9t0sh_Fjoi5wBLhRN

340. Шеховцов А. Нові праворадикальні партії в сучасних європейських країнах: причини електоральної підтримки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / А.В. Шеховцов ; Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили. Миколаїв, 2010. 17 с.

341. Шеховцов А. Новые праворадикальные партии в европейских демократиях: причины электоральной поддержки. Штутгарт: Ibidem-Verlag, 2011. 250 с.

342. Шеховцов А. Особливості політичної культури і електоральна підтримка нових праворадикальних партій в європейських країнах. *Політологічний вісник*. 2008. Вип. 37. С. 237–246.

343. Шумило Е. Украина может выбить почву из-под Путина и его "друзей", но выбрала опасный подход. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/world/europe/2018-04-07/ukraina-mojet-vyibit-pochvu-iz-pod-putina-i-ego-druzey-no-vyibrala-opasnyiy-podhod/17798>

344. Шух С. Автономія та основи добросусідства: що означає візит одного з лідерів угорських ультраправих на Закарпаття. URL: https://lb.ua/blog/stanislav_shukh/426998_avtonomiya_osnovi_dobrosusidstva.html

345. Щербакова Ю. Праворадикальные политические партии в Чешской Республике. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravoradikalnye-politicheskie-partii-v-cheshskoy-respublike&ved=2ahUKEwj094bu55CUAxWH3AIHhdW6K3wQFnoECCYQAQ&usg=AOvVaw2OwBDW6oEm2ymj8Z13mJSi>

346. Яворський М. Сучасні тенденції до підвищення ролі правопопулістських партій у Європі. URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/25_2019/28.pdf

347. Яковлева І. Зовнішньополітичні чинники формування партійно-політичної системи Республіки Польща. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/92e82a5e-90f4-4c66-8264-4638971e8642/content>

348. Яковлева І. Зовнішньополітичні чинники формування партійно-політичної системи Республіки Польща. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/92e82a5e-90f4-4c66-8264-4638971e8642/content>

349. 22 mesures pour 2022 URL: <https://mlafrance.fr/programme>

350. 2019 European election results. European Parliament 2019–2024. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en> (дата звернення: 23.04.2023).

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА**Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації**

1. **Петришин Я.** Австрійська партія свободи: популістська риторика, електоральна стратегія (2014–2019). Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 91. Том 2. С. 25-30. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-2-4>
2. **Петришин Я.** Передвиборчі кампанії праворадикальних та правопопулістських партій до парламенту Польщі (2015–2023): український контекст. Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 92. Том 2. С. 35-43. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-2-5>
3. **Петришин Я.** Український чинник у зовнішньополітичній програмі партії «Йоббік» (2014–2022) Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 94. Том 2. С. 21-28. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-2-3>
4. **Петришин Я.** Теоретико-методологічні засади вивчення української держави в зовнішньополітичних доктринах праворадикальних партій Центрально-східної Європи (2014–2021). Zaporizhzhia Historical Review. 2025. Vol. 11(63). С. 266-274. DOI <https://doi.org/10.26661/zhv-2025-11-63-29>

Статті у наукових фахових виданнях України

1. **Петришин Я.** Ідеї націоналізму у програмах політичних партій Центрально-Східної Європи. Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки. Том IV / [Ред.: В. Ільницький, М. Галів]. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2026. С. 107-116.
2. **Петришин Я.** Електоральна підтримка праворадикальних партій: порівняльний аналіз країн Центрально-Східної Європи. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XX: Між дисциплінами: простори взаємодії у науці, мистецтві та освіті / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря,

В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2026. С. 115-121.